

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

Դպրուքները հրնչում են ու անց կենում,
Օտրազները տննչում են ու անց կենում,
Մեր ջանքի սկզբներին երապունն՝
Դոտները կանչում են ու անց կենում:

Эснул мечтам и промечтам,
По мегрум асактегунуи, проугам,
Ծռաճենիւի, քշք-սիւի՝ կտուսի
Մոծմ Եօճաճեգեմ և քոճեգեմ.

Նա մեծ էր հողով, արյունով:— Արմատներ ուներ նա
հողում:
Իր երգերը — գեղջուկ նախրցու քրտինքով էր նա ողողում:
Հանձարեղ, երգերում նրա — իր երկրի արևն էր շողում:—
Նա մեծ էր հողով, արյունով:— Արմատներ ուներ նա
հողում:—

Ե. ՉԱՐԵՆՑ

ՀԱՎԱՆՆԵՍ
ՔՈՒՄԱՆՅԱՆ

Բանաստեղծություններ
քաջակներ
սյրեմներ
լիզեններ և բարբառներ

«Լույս» հրատարակչություն

Երևան 1986

ՕՎԱՆԵՍ
ՋՄԱՆՅԱՆ

Տիկի
չեղրոտիկի
ՈՅՄՅ
լեզնդի և ծալլադի

Մծադելսդո «Լուծա»

Երևան 1986

Ընթերցողին են ներկայացվում Հ. Թումանյանի ստեղծագործությունները հայերեն և ռուսերեն:

Ընտրությունը կատարված է ռուսական պոեզիայի լավագույն վարպետներ՝ Վ. Բրյուսովի, Կ. Բալլմոնտի, Ս. Մարշակի, Ս. Գորոդեցկու, Վ. Իվանովի, Ս. Շերվինսկու, Պ. Անտոկոլսկու, Վ. Դերժավինի և ուրիշների թարգմանություններից:

Հաճախ թարգմանությունները սողերի քանակով չեն համապատասխանում բնագրերին:

Предисловие доктора-профессора
О. Т. Ганалаяна

Թումանյան Հ.

Թ 950 /Բանաստեղծություններ, քառյակներ, պոեմներ, լեգենդներ և բալլադներ/:Դպր. միջին և բարձր տարիքի համար /Կազմող՝ Կ. Փ. Սաֆրազյան.— Եր.: Լույս, 1986.—383 էջ.— (Ուլում եմ սովորել ռուսերեն):

ժողովածուն հրատարակվում է «Ուլում եմ սովորել ռուսերեն» երկլեզվյան մատենաշարով: Այն կարող է օգտակար լինել ռուսաց լեզուն ուսումնասիրողներին և ընթերցող լայն շրջաններին:

4803010200 (17) 166 . 1986

ԳՄԴ 8441

Թ 702 (01) 1986

Читателю предлагаются произведения Ов. Туманяна на армянском и русском языках в переводах лучших русских поэтов В. Брюсова, К. Бальмонта, С. Маршака, С. Городецкого, В. Иванова, С. Шервинского, П. Антокольского, В. Державина и других.

Иногда в переводах количество строк не соответствует подлиннику.

Здесь мы над собою тавадов имеем,
И каждый по десять господ мы имеем.

ОВАНЕС ТУМАНЯН

По глубокому убеждению Туманяна, «..поэт является певцом страданий родного народа, поэтом его печалей и скорби... Величие поэта состоит прежде всего в его народности: прежде всего поэт должен быть сердцем своего народа. Однако и после этого есть еще один большой вопрос: сколь удачно сумел он выразить скорбь и печаль народную. Отыскав душу, не следует забывать о теле. Ведь поэт — это мастер»¹.

Преисполненный этим высоким сознанием роли писателя, Ованес Туманян выражал всегда и неизменно надежды и чаяния родного народа, ибо делил он с народом его горести и радости, жил его интересами.

Как в лирических, так и в эпических произведениях с большим реалистическим мастерством поэт воспевает отчий край. И действительно, «поэзия Туманяна есть сама Армения,— как справедливо отмечал В. Брюсов,— древняя и новая, воскрешенная и запечатленная в стихах большим мастером»².

Туманян начал свой поэтический путь в конце 80-х годов прошлого столетия, в эпоху, когда в результате бурного развития капитализма неслыханные формы приобретали беспощадная эксплуатация крестьянства и насилие.

¹ О. Туманян. Собр. соч. (на армянском языке), т. 5, Е., 1945, ст. 283.

² «Поэзия Армении», под ред. Брюсова, М., 1916 г., ст. 79.

О горькой участи труженика пишет поэт в стихотворениях «Трудная година», «Ты мою родину видел? Скажи!», в «Песне странника», а также в знаменитом стихотворении «Песня пахаря». В нем добрая и мужественная муза Туманяна делает более смелые и широкие обобщения, показывая наряду с гнетом сельских мироедов и беспощадную эксплуатацию крестьян самодержавием.

Еще в самом начале литературной деятельности Туманяна тревожило усиление в общественно-политической жизни Закавказья не только социального гнета, но и гнета национального, вследствие чего армянский народ не раз вынужден бывал сниматься с места и кочевать из страны в страну, подобно тучам, гонимым ветрами в чужие небеса, о которых говорится в его стихотворении «Две черные тучи».

Выход Туманяна на литературную арену совпал с тем периодом, когда окончательно развеялись надежды армян на возможность их спасения от турецкого ятагана.

Как певец, призванный быть истинным выразителем судьбы и переживаний народа, Туманян, естественно, не мог не откликнуться в своем творчестве на все эти события, и вот лира его звучит «горькой печалью»:

Армянское горе — безбрежное море,
Пучина огромная вод,
На этом огромном и черном просторе
Душа моя скорбно плывет.

(перев. В. Брюсова)

Как для выразителя горя народного, у Туманяна не могло быть лучшей находки, чем сравнение этого горя

с бездонным, безбрежным морем, омрачившим свой ясный лик и вставшим на дыбы до неба. Такой динамичный, широкого охвата образ точно соответствует замыслу автора и дает подлинную картину бурной армянской общественно-политической жизни и положения народа, равно как и отражает душевное состояние самого поэта, так тяжело переживающего это всенародное горе. Лирического героя своего поэт представляет здесь человеком, попавшим в это бездонное море. Однако он не тонет в этих до небес вздыбленных волнах, он только страдает, порываясь к спасительному берегу.

В патриотических стихотворениях Туманян образно сравнивает преисполненную тысячелетних испытаний историю армянского народа с темной ночью, с разбитым и ограбленным караваном.

К их числу относится стихотворение «В армянских горах», в котором с большой поэтической образностью воспроизведена история армянского народа, разделенного «ураганами бед» на две части, а также его мрачный и трудный путь сквозь века крови, слез и насилий:

Не легок был путь, полночный наш путь...
Но выжили мы
Средь горя и тьмы:
Веками идем, чтоб в выси взглянуть,
В армянских горах,
В суровых горах.

(перев. Н. Сидоренко)

«Грозными ураганами истории» гоним не только армянский народ, «ограбленный и разбитый», шагающий сквозь ночь темным и трудным путем, но и озабоченный его судьбой поэт. Он так же, как и народ его, идет «гонимый бурей». Мотив гонения характерен для всего творчества Туманяна и, как правильно замечает Дереник

Демирчян, этот мотив является не столько лично биографическим, сколько социально-общественным. Гонению подвергаются герои легенд и поэм Туманяна «Маро», «Ануш», «Вздых», «Лореци Сако», «Проклятая невестка», «Ахтамар», «Голубиный скит» и др. Гонимы злой судьбой и лирические герои стихотворений Туманяна, подвергшиеся социальному и национальному гнету. Стихотворение «Две черные тучи» — художественно совершенное выражение этого исторически сложившегося тяжелого положения армянского народа. В образе тучек, гонимых ветрами по небу, Туманян дал художественное обобщение судьбы разделенного на две части армянского народа, вынужденного волею «грозных ураганов истории» кочевать из страны в страну:

С зеленого трона спокойной вершины,
Поднявшись тревожно в темнеющий свод,
Гонимые бурей, по краю стремнины
Две тучки печальные мчались вперед.

Но даже и буря, в порыве жестоком,
Одну от другой оторвать не могла.
Хоть злобой дышала и в небе широком
Их, с места на место бросаая, гнала.

(перев. А. Степанова)

«Злые ураганы» хотя и мчат по всему небосводу две тучи, однако разъединить их они не в силах.

Патриотические стихи Туманяна составляют лучшие страницы его гражданской лирики. Следует отметить, что тема родины занимает ведущее место в поэзии Туманяна.

Оптимизм, пронизывающий стихотворения всех периодов и составляющий наиболее характерную черту патриотических произведений Туманяна, вытекает из

жизнелюбия борющегося и побеждающего армянского народа, о чем говорит сам поэт: «Удивительно жизнелюбие нашей нации, и я весь полон непоколебимой веры в это великое жизнелюбие, и когда я говорю о жизнелюбии, то говорю это в высоком и благородном смысле...

Велика наша вера в культурную силу армянского народа и в его светлое будущее. Сам народ в своем национальном сказании уподобил эту веру неугасимой лампаде, которая спускается с высоты неба над священным Арагацем. Ничья злодейская рука ее не достанет, никакая буря ее не затушит. Это немеркнущая, неумирающая надежда армянского народа». И не случайно, что автор этих строк принимается за обработку национального сказания о лампаде просветителя, в котором ярко выражен оптимизм, столь характерный и для самого Туманяна.

В творческом наследии Туманяна важное место занимают и его поэмы «Маро», «Ануш», «Лореци Сако». В поэме «Ануш» являющейся своеобразной «энциклопедией армянской сельской жизни», в этой прекрасной драматической поэме, овеянной чарующим лиризмом, широко показана жизнь армянского села, нравы и обычаи сельских жителей на лоне родного края — Лори. В этих поэмах Туманян не идеализирует прошлое патриархальной армянской деревни. Все его герои — Ануш, Маро, Сако — жертвы дедовских обычаев, суеверия, ложных понятий о «чести».

В поэзии Туманяна значительное место занимают и стихотворения для детей.

И впрямь, «к чему бы ни прикасалось волшебное перо Туманяна, совершалось чудо искусства», как справедливо писал А. Исаакян.

Лучшими из оригинальных детских стихотворений Туманяна остаются «Перо», «Речка», «Первый снег», «Ветер», «Осень», «Жалоба котенка», «Собака».

Стихотворения Туманяна близки детям как городским, так и деревенским. Назовем хотя бы «Март». Одним эпитетом «сумасшедший» поэт создает образ переменчивого месяца:

Сумасшедший месяц он —
Теребит со всех сторон.
То одарит ясным днем,
То — ветрами и дождем.
Утром солнцем опьянен,
В полдень тучи гонит он.

(перев. А. Сагратяна)

Литература всегда была одним из самых могущественных средств духовного сближения народов. В армянской дореволюционной поэзии самым ревностным пропагандистом идей дружбы народов был именно Туманян, ставший «золотым звеном» связующим народы. Стихотворения написанные в 1918—1919 годах встречают самый горячий отклик в народных массах. Обращаясь к поэтам Грузии, Туманян писал:

О, мужественные друзья,
Вам всем поклон и честь!
Несу от Арарата я
Вам братской песни весть!

(перев. М. Шагинян)

Туманян — поэт-философ. Среди философских стихов Туманяна особое место занимают его четверостишия. По значительности содержания и совершенству форм они не уступают рубаям величайших поэтов Востока — Хафиза, Хакани, Омара Хайама.

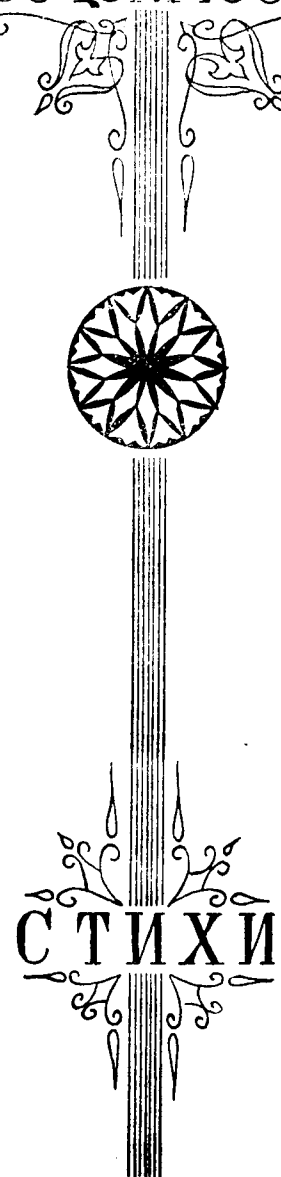

Туманян стал тем большим художником, которому вышло на долю честь синтезировать в своем творчестве лучшие традиции армянской и всемирной литературы, блестяще завершая и заключая собою страницы истории досоветского периода армянской культуры и литературы. Произведения Туманяна — наивысший этап всей армянской демократической литературы прошлого и не только прошлого. Он принадлежит к числу вечно живущих поэтов над которыми время не властно. И он был прав, когда писал:

Пусть канут тысячи веков и минет много тысяч лет
Я был, я есть, я буду вновь и мне уже скончанья нет.

О. Ганалаян

ԲԱՆԱՍԵՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

СТИХИ

ԳՈՒԹԱՆԻ ԵՐԳԸ

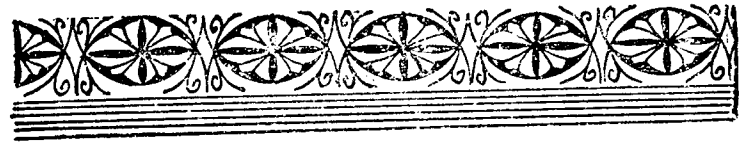
Արի՛, գութան, վարի՛, գութան,
Օրն եկել է, ճաշ դառել,
Առը շո՛ւտ տուր, խոփիդ դուրբան,
Օրհնյալ է աստված, հորովե՛լ:

Բաշի՛, եզը, ուսիդ մատա՛ղ,
Բաշի՛, քաշենք, վար անենք.
Ճիպտի՛ն արա, քըշի՛, հոտա՛ղ,
Մեր սև օրին ճար անենք:

Պարտքատերը գանգատ գընաց,
Բյոխվեն կըգա, կըծեծի,
Տերտերն օրհնեց, անվարձ մընաց,
Կըբարկանա, կանիծի:

Էն օրն եկան թովջի արին,
Հարկ են ուպում տերության.
Ի՞նչ տամ կողին ու բեգլարին...
Վարի՛, վարի՛, իմ գութան:

Ձեռքս պակաս, ուժքս հատած,
Հապար ու մի ցավի տեր,
Ինձ են նայում մերկ ու սոված
Մի տուն լիքը մանուկներ:

ПАХАРЬ

Плуг, забирай! Ну, ну, волю!
Дотянем понемногу
К полудню вон до той скалы,—
Господь нам будь в подмогу!

Дай силы, боже, их плечам!..
Свернем-ка глыбу, ну же!
Хлестни их, мальчик!.. Черным дням
Конца нет. Жить все туже.

Не выйти из долгов по гроб:
Сосед пошел судиться;
Задаром пел молебен поп,—
Проклясть теперь грозится.

Да недоимки не малы;
Намедни тож раскладку
Затеяли... Ну, ну, волю!
Дерите землю-матку!..

Долги плати, семью корми,
Повинность справь... А хата
(Эй, парены!) — голыми детьми
Да голодом богата.

Արի՛, գութան, վարի՛, գութան,
Օրն եկել է, ճաշ դառել,
Առը շո՛ւռ տուր, խոփիդ դուրբան,
Օրհնյա՛լ է աստված, հորովե՛լ:

ՀԻՆ ՕՐՀՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կանաչ, վիթխարի ընկուզենու տակ,
Իրենց հասակի կարգով, ծալվատակ,
Միասին բազմած,
Մի շրջան կապմած,
Քեֆ էին անում
Եվ ուրախանում
Մեր հրակա պապերն ու մեր հայրերը՝
Գյուղի տերերը:

Մենք, առույգ ու ժիր գեղջուկ մանուկներ,
Երեք դասընկեր,
Նըրանց առաջին զըլխաբաց կանգնած,
Ձեռքներըս խոնարհ սըրտներիս դըրած,
Զի՛լ, ուժեղ ձայնով նըրանց ըսպասում՝
Տաղ էինք ասում:

Երբ վըրվարթաձայն մեր երգը լըռեց,
Մըռայլ թամադեն բեղերն ոլորեց,
Նըրա հետ վերցրին լիք բաժակները
Բոլոր մեծերը
Ու մեզ օրհնեցին. «Ապրե՛ք, երեխե՛ք,
Բայց մեզ պես չապրեք...»:

Փամանակ անցավ, նրանք էլ անցան,
Զըվարթ երգերըս վըշտալի դարձան.
Եվ ես հիշեցի մեր օրը լալիս,
Թե մեզ օրհնելիս
Ինչու ասացին. «Ապրե՛ք, երեխե՛ք,
Բայց մեզ պես չապրեք...»:

Плуг, забирай! Ну, ну, волю!
Дотянем понемногу
К полудню вон до той скалы,—
Господь нам будь в подмогу!

ՏԱՐԻՆՈՒԹ ԲԼԱԳՍԼՈՎԵՆԻԵ

Там, под оренником, развесившим листву,
На корточках, по старшинству
В кругу почетном восседаю,
Обычай соблюдаю,
Смеялись, пили
И шутили,
Вели беседы длинные за чашей
Хозяева села — отцы и деды наши.

Мы — трое школьников — стояли тут же рядом,
Сняв шапки, с любопытным взглядом,
Сложивши руки на груди покорно,
Ребячески задорно
Мы пели песни, громко был их звук,
Отцов и дедов радовался круг.

Но вот мы кончили. Тогда,
Крутя усы, поднялся тамада,
За ним, поднявши чаши налитые,
Все остальные.
Сказали нам: «Благословен ваш час!
«Живите, дети, но счастливей нас...»

Прошли года. Не сосчитать потерь...
И песни наши горестней теперь.
И, настоящее слезами орошая,
Я понял, почему, благословляя,
Нам говорили старшие в тот час:
«Живите, дети, но счастливее нас...»

Խաղաղութիւնն ձեզ, մեր անբախտ պապեր,
Ձեզ տանջող ցավը մե՛կ էլ է պատել:
Այժըմ, տրխրութեան թե քե՛ֆի ժամին,
Մենք էլ՝ օրհնելիս մեր պավակներին՝
Ձեր խոսքն ենք ասում. «Ապրե՛ք, երեխե՛ք,
Բայց մեզ պես չապրեք...»:

ՄԻՆՈՐՆԻՐ

Մի՛ որոնիր՝ մի ժամանակ
Արհամարհածդ՝ այս կրօնքի տակ,
Հառաչանքով դուրս թռնավ նա
Ու դատարկ է տեղը հիմա...

Էլ մի՛ կանչիր, մի՛ լար իպուր.
Քո արցունքից միայն տրխուր
Հին-հին հուշեր պիտի պարթեն,
Եվ ի՛նչ օգուտ... ո՛ւշ է արդեն...

ՀԱՄԵՐԳ

Վըտակը ժայռից ներքև է թռչում,
Թափ առած ընկնում քարերի գլխին,
Ջարկում ավազին, շաշում է, ճըշում,
Ճըշում անհանգիստ, փրփուրը բերնին:

Ինչպես ծերունին, ձայնով պառաված,
Ձայնակցում է ժիր թոռնիկի երգին,
Այնպես է ծերուկ անտառը կամաց
Արձագանք տալիս ջրի աղմուկին.

Այնինչ բընութեան վըվարթ համերգի
Ունկընդիրն անխոս, հավիտենական,
Ժայռը մըտախոհ՝ իր մըռայլ մըտքի
Ետևից ընկած՝ լըսում է նըրան:

О вы, давно почившие! Мир вам!
Все ваши горести близки теперь и нам,
И ныне, скорби час иль радости встречая,
Детей своих в дорогу провожая,
Как вы, мы говорим: «Благословен ваш час!
Живите, дети, но счастливей нас...»

УЖ НЕ ВЕРНУТЬ

То чувство выжжено дотла,
Которым ты пренебрегла,
• Оно со вздохом улетело,
Теперь то место опустело.

Уж не зывай, не плачь, мой друг,
От слез твоих проснутся вдруг
Печальные воспоминанья,
Но поздно воскрешать желанья.

КОНЦЕРТ

Ручей с утеса волны вниз стремится,
Свергаясь мощно на главы камней,
И бьет песок, и яр ревет, кричит,
Кричит в смятенье с пеной уст ручей.

Как старец, внука резвой песне рад,
Угасшим голосом едва поет,
Так старый лес, лишь тишиной богат,
Чуть откликается на рокот вод.

Меж тем, своих исполнен мрачных грез,
Немой извечный слушатель, склонил
Послушный слух задумчивый утес
К веселой музыке природных сил.

Եթե կաս, աստված,
Եվ չես ստեղծել
Արտասուք ու լաց,
Հեծել, անհծել.

Թե չար նախանձի
Թուլնով մահացու
Դո՛ւ չես վարակել
Պարպությունն հոգու.

Թե դո՛ւ չես ասել,
Որ կյանքը այսպես
Լինի անսպառ
Տանջանքի հանդես,—

Մեղմացրու մարդկանց
Կիրքն ամբարտավան,
Եթե աստված ես
Դու խաղաղության:

Տե՛ր արագահաս,
Աստվա՛ծ արդարի,
Ո՛ւր ես, եթե կաս.
Ես աղոթք արի,

Բայց սրածության
Ահարկու ձայնից
Խլացավ իսկույն
Իմ աղոթքն անբիծ.

Եվ ես, վայրենի
Կրքից կատաղած,
Ամբարիշտների
Զարերից փախած,

Если есть ты, бог,
И не создал ты
Слезы, горький плач,
Вопли нищеты,

Если ядом зла,
Зависти и лжи
Ты не омрачил
Ясности души,

Коль не создал ты
Этот мир для зла,
Чтобы тьмой невзгод
Наша жизнь была,—

Разве покарать
Злобных не пора,
Если ты пришел
К нам как бог добра?

Вездесущий бог,
Я молю, скорбя,
Если есть ты, где
Мне найти тебя?

Но, мольбе в ответ,—
Крик вражды людской;
Заглушил он вмиг
Зов горячий мой..

Прочь от этих мук,
Яростных страстей!
Но вдогонку мне
Лютый град камней.

Քո անվան հուսով
Կովեցի երկար,
Պարծեցա քեզնով,
Սակայն դու չեկար:

Էլ ինչո՞ւ եմ ես
Տառապում այսքան,
Եթե աստված ես
Դու անմեղության:

Ինչո՞ւ տակավին
Չես պատժում չարին,
Ո՛ւյժդ է պակասում,
Թե՛ չենք աղերսում:

Ինչո՞ւ չես գալիս,
Ո՛ւր ես, եթե կաս,
Թե դո՞ւ չես տալիս
Խեղճին պատուհաս.

Թե չարագործին
Դո՞ւ չես տվել սուր,
Որ խաղաղ հոգին
Սարսափի իզուր.

Թե՛ դու չըզիտես,
Որ այստեղ, երկրում
Մարդը ժպտերես
Մարդ է գիշատում.

Դե արի՛ ու տե՛ս,
Ջարկի՛ր ու շանթի՛ր,
Եթե աստված ես
Դու վըրեժխնդիր:

С именем твоим
Нес тебе мечты,
Долго звал, и все ж
Не явился ты.

Столько бед зачем
Мне пришлось нести,
Если вправду ты
Бог невинности?

Что ж ты терпишь зло?
Или мало бед?
Иль в тебе, господь,
Силы прежней нет?

Иль не ты дал меч
Для злодейских рук,
Чтоб терпел народ
Столько страшных мук?

Иль не видишь, как
В век жестокий мой
Мучит брата брат,
Льется кровь рекой?

Так явись, рази,
Вырви зла цветы,
Если есть ты, бог,
Если мститель ты!

ԱՍՏՂԵՐԻ ՀԵՏ

Էյ աստղե՛ր, աստղե՛ր,
Երկնքի աչքեր,
Որ այդպէս վառ-վառ
Ժրպտում եք պայծառ.

Ժրպտում էիք դուք,
Երբ ես դեռ մանուկ
Աշխույժ ու կայտառ,
Ձեզ նման պայծառ

Թըրվոում էի
Ու ցով չունեի...
Ժրպտում եք այսօր,
Երբ թույլ ու անպոր,

Կորած հույսերիս
Կրակիծն եմ լալիս...
Կըծպտաք նաև
Շիրիմիս վերև...

ԽՄ ՍԵՐԸ

Ես սիրել եմ վարդը տըժգույն
Սիրուց տանջված այտերի,
Մեղամաղձոտ խաղաղություն
Ջուլգ սևորակ աչքերի:

Ես պահել եմ սրտիս խորքում
Մի լուռ գաղտնիք սիրային,
Եվ այն երբե՛ք, ոչ մի երգում
Հայտնելու չեմ աշխարհին:

Բայց և պահել անկարող եմ,
Օ՛ր, դըժվար է համբերել,
Չասել՝ ինչով բախտավոր եմ,
Չասել՝ ինչպե՛ս եմ սիրել:

СО ЗВЕЗДАМИ

Звезды, звезды! Вы
Очи синевы.
Ярок средь ночей
Светлый смех лучей.

Под улыбкой звезд
Я ребенком рос,
Я скакал, резвясь,
Как и вы, смеясь.

Так же в вышине
Светите вы мне
В час, когда теперь
Плачу от потерь.

Над моей простой
Гробовой плитой
Так же с синевы
Улыбнетесь вы.

МОЯ ЛЮБОВЬ

Любуюсь бледных роз игрою,
Что на щеках твоих зажглась,
И меланхолией покоя
Двух черных и глубоких глаз.

Глубинам сердца лишь известно
О тайне той — любви моей,
И никогда в стихе и песне
Я миру не скажу о ней.

Но и хранить ее не властен,
В себе носить ее нет сил,—
Как не сказать об этом счастье,
Не рассказать, как я любил!

Ինձ մի՛ խընդրիր, ես չեմ երգի
 Իմ տխրութեանն ահագին,
 Աղեկըտուր նըրա ձայնից
 Կըխորտակվի քո հոգին...
 Ոչ, քեզ համար այսպիսի երգ
 Երգելու չեմ ես երբեք:

Ես երգեցի սարի վըրա,
 Ու չորացան խոտ ու վարդ,
 Անապատ է այնտեղ հիմա,
 Սև՛, ամայի անապատ...
 Հառաչանքից այրված սարում
 Էլ ծաղիկ չի դալարում:

Բույր ու վեփյուռ ես կուզեի
 Եվ արշալույս ոսկեվառ,
 Որ մի պայծառ երգ հյուսեի
 Ու երգեի քեզ համար...
 Բայց իմ սիրտը բըռնած են դեռ
 Հուր հառաչանք, սև գիշեր:

ԿԱՐՈՏ

Սըրտիս թագուհի,
 Կարոտել եմ քեզ.
 Ա՛խ, ի՞նչ կըլինի
 Հանկարծ հայտնըվես
 Եվ, թեկուզ իսկույն
 Դարձյալ չըքանաս,
 Ինչպես գիշերվան
 Կարճատև երազ:
 Միայն թե տեսնեմ
 Պատկերըդ մեկ էլ,
 Միայն թե ասեմ՝
 Ո՞նց եմ կարոտել:

Не проси меня, не воспую
 Я печаль безмерную свою,—
 Отшатнулась бы твоя душа,
 Боль познав безмерную мою,
 Милый друг, ты не проси меня,—
 Не спою тебе про это я!

Раз в горах пропел я те слова,—
 И завяли розы и трава!
 Голая пустыня там легла,
 Вздохами иссушена, мертва...
 И в горах, где серый пепел лег,
 Никогда не расцветет цветок!

Ветерки и аромат земли,
 Зорь золотистые вдали
 Мне нужны — ведь песню для тебя
 Я сплету из них, а ты внемли...
 Только не поется! В сердце — ночь.
 Пламень скорби гонит радость прочь.

ՏՕՏԿԱ

Родная моя!
 По тебе тоска.
 Что дал бы я,
 Чтоб была ты близка.
 Пусть исчезла б ты
 Опять с быстротой,
 Как минутный сон
 В тишине ночной,—
 Только б лик твой хоть раз
 Я увидеть мог,
 Только б мог я сказать,
 Как в тоске изнемог!

Կովկասի ամպած երկինքը պարպեց,
 Հեռու հարավում շողակի նման
 Հսկա Մասիսի զագարը փայլեց՝
 Վիթխարի Կապրեկ սարի հանդիման:

«Ողջո՛ւյն, բարեկամ», Մասիսն որոտաց
 Թունդ կայծակների ձայնով ահաբեր,
 Եվ մեծ Կովկասի լեռները հանկարծ
 Խուլ դղրդացին—«Ողջո՛ւյն քեզ, ընկեր»:

Մենք հին փառքերով ու նոր ցավերով
 Ազգակրոններ ենք իրար խորթացած,
 Մտաբերում ես, որքան ենք սիրով
 Միասին կանգնել փոթորկի դիմաց:

Բայց ի՞նչ փոխվել ես մի քանի դարում,
 Էլ չես շողշողում ամպերից վերև,
 Հենց փաթաթվել ես թխպոտ ամպերում,
 Չես ուզում ասես էլ տեսնել արև:

Այստեղ տուր ձեռքդ, մոտեցիր, ընկեր,
 Մի նայի՛ր, ետև, ի՞նչ է կատարվում...
 Մենք հո եղբայր ենք դարերից ի վեր,
 Մեզ հո միևնույն կրակն է այրում:

Մոտեցիր..., իմ հին ազգական,
 Եվ թող որոտան լեռները բոլոր,
 Թող լինեն վկա մեր նոր հաշտության,—
 Խոսքը վերջացրեց Մասիսն ալևոր:

Կովկասի երկինքն ամպեց վերստին,
 Ճայթեցին անթիվ կայծակներ ահեղ,
 Այն սեզ լեռները ողջունում էին
 Եվ ուրախության արցունքն էր հեղեղ:

Кавказские тучи вдаль отошли,
 На юге — снега, светлей серебра,—
 То старый Масис, великан земли,
 А против Масиса — Казбек-гора.

«Товарищ, привет!»— загремел Масис,
 И голос был страшен, как молний след,
 И горы Кавказа стозвались,
 И глухо ответил Казбек: «Привет!»

«Мы, старую славой с тобой близки
 Друзья по страданиям мы, старина,
 Хотя розно стояли мы, далеки,
 Но буря над нами была одна.

Как ты изменился, друг, за века:
 Уже не сияешь над мраком туч,
 Закутался в темные облака,
 Как будто не мил тебе солнца луч.

Дай руку, товарищ, жить вместе нам.
 А ну, погляди-ка, вокруг хоть раз.
 Мы братья, ровесники по векам,
 И пламя одно пожирает нас.

Мой родич, немало меж нами уз,
 Пусть горы свидетельствуют грозой,
 Что мы заключили с тобой союз...»
 Замолк величаво Масис седой.

И тучами вновь покрыт небосвод,
 И молнии снова небо секут,
 И горы встречают дружбу высот,—
 Потоками слезы с вершин текут.

Ն. ԲԱՐԱԹԱՇՎԻԼՈՒ ԴԱՄԲԱՆԻ ՎԵՐԱ

Մխիթարություն, սգավոր Վրաստան,
Ինչո՞ւ է տխրել դեմքդ այրական.
Շարժված աճյունը հանգած պոետի
Շարժե՞ց վերստին ցավը քո սրտի,
Թե՞ նորա մթթին գերեզմանը խոր
Որք հոգուդ համար շատ է ահավոր...

Կըթաղես, այո՛, դարձյալ քո երգչին,
Բայց նորա վառած զգացմունքներին
Չըկա գերեզման և ոչ էլ վախճան.
Նրանք կենդանի կըմնան հավիտյան,
Եվ դու նրանցով պիտի մի այլ օր
Թաղես քեզ մաշող ցավերը բոլոր:

Եվ քե՛զ, անցավոր շիրիմից շիրիմ,
Հեզ ժողովրդի երգիչ մտերիմ,
Քե՛զ, որ տանջվել ես անհանգիստ սրտով,
Հավիտենական հանգիստ անվրդով:

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ ՆԿԱՐԻ ԱՌՋԵՎ

Ելած՝ օվկիանի անվուսպ ալիքներ,
Ծանրը հորձանքով կարկելով դեպ վեր,
Լեռնանում էին, գոռալով ահեղ,
Եվ մըրրիկն ուժգին շընչում էր այնտեղ
Անեպր ու անվերջ
Տարածության մեջ:

«Կանգնեցե՛ք», գոչեց, վըրձինը ձեռքին,
Կախարդ ծերունին հուլված տարերքին.
Եվ լուռ, հնապանդ հանճարի ձայնին,
Մութ ալիքները փոթորկի ժամին,
Կըտավի վըրա
Կանգնած են ահա:

У СКЛЕПА Н. БАРАТАШВИЛИ

Утешься, Грузия! В заветный этот миг
Что омрачило так твой мужественный лик?
То, что безмолвный прах увидела ты вновь
Певца, снискавшего в душе твоей любовь?
Иль тьма глубокая могилы дорогой
Смутила тяжко дух осиротелый твой?

Да, своего певца вновь похоронишь ты,
Но им зажженные все чувства и мечты
Гореть останутся,— для них кончины нет,
Покуда над землей сияет солнца свет.
И, верь мне, некогда в их пламени сгорит
Все бремя мук твоих и горестных обид.

Тебе же, родины-страдалицы певец,
Обретший вечную могилу наконец,
За все, что вынес ты мятежною душой,
Пусть небо ниспошлет заслуженный покой.

ПЕРЕД КАРТИНОЙ АЙВАЗОВСКОГО

Восстав, в океане неистовость вод
Тяжелыми всплесками бьет до высот,
Под яростный рев строит призраки гор,
И буря безбрежный, безгранный простор
Одевает, как в дым,
Дуновеньем своим.

«Ни с места!»— воскликнул,— палитра в руках,—
Старик-чародей, и взмутившийся прах
Покорен, слышавши гения зов;
И в бурю безмолвно громады валов
Вот стоят, как во сне,
На его полотне.

Գնա՛ս բարով, ա՛յ ուխտավոր,
 Երանի քեզ, հայ ուխտավոր,
 Որ կարոտով ու սիրառատ
 Ուխտ ես գնում դեպ Այրարատ
 Ջեփյուղոներով, ծաղկանց բույրով,
 Ինչպես ծնող սիրագորով
 Քեզ կողջունեն պնդուխտ հազած
 Գեղամ սարերն ու Արագած.
 Եվ հարապատ աչքի նըման
 Քեզ կըծպտա վճիտ Սևան,
 Որ լեռների շուքերի հետ
 Խաղ է անում, խայտում վետ-վետ,
 Փայլվում է ծփանքներով,
 Հորինում է լույսերի ծով,
 Եվ մերթ վշտով ու տխրությանը
 Սևանում է, ինչպես մութ ամպ...
 Հապա էն սա՛րն, էն սար հսկան,
 Էն սարերի սարն ու արքան,
 Լապուր երկնի ծոցը մըլտած,
 Ճերմակ գլուխն ամպեր փաթթած,
 Ահա կանգնեց ծանր ու տրտում
 Զու առաջնն ու քու սրտում...
 Է՛, նա արդեն քանի սև դար
 Պերձ գազաթովն իր ձյունափառ
 Շողջողում է, փայլատակում,
 Եվ ուխտավոր հայի հոգում
 Հպարտության ծնում թունդեր
 Եվ սիրելի երազ՝ թե դեռ
 Էն երկնահաս Մասյաց կատար,
 Ուր հին տապանն առավ դադար,
 Դադար կառնեն փառքերն մեր հրն,
 Որ նորափայլ իջնեն կըրկին...

Счастливым путь, скиталец наш!
 Блажен ты, о скиталец наш!
 Идешь с любовью, грустно-рад,
 Вдали сияет Арагат.

Благоуханьем ветерка —
 Добрей, чем отчая рука, —
 Гёгамы шлют тебе привет
 И Арагац, травой одет.

А там, как одинокий глаз,
 Блеснет Севан, в горах таяс.
 Резвясь, играя с тенью скал,
 Шумя, вздымая синий вал.

Мерцает, блещет и горит,
 Волной сверкает и гремит,
 А то печален и угрюм,
 Чернее тучи, полон дум.

И та гора, гигант-шатер,
 Гора из гор и царь всех гор,
 Седой приникнув головой
 К небесной груди голубой,
 Встает, торжественно скорбя.
 Вдали — и в сердце у тебя.

Եթե մի օր, անո՛ւշ ընկեր,
Գաս այցելու իմ շիրմին,
Ու նորաբույս վառ ծաղիկներ
Տեսնես փրոկած չորս կողմին,

Դու չը կարծես, թե հասարակ
Ծաղիկներ են ոտքիդ տակ,
Կամ թե գարունն է այն բերել,
Իմ նոր տունը պարզարել:

Նրանք չերգած իմ երգերն են,
Որ սրտումըս ես տարա,
Նրանք սիրո այն խոսքերն են,
Որ դեռ չասած ես մեռա:

Նրանք իմ ջերմ համբույրներն են,
Այն աշխարհից ուղարկված,
Որի ճամփեն քո առաջև
Գերեզմանով է փակված...

ԵՐԿՈՒ ՍԵՎ ԱՄՊ

Վաղուց թողած բարձր ու կանաչ
Գահը իրենց հանգրստության,
Երկու սև ամպ, հողմի առաջ,
Գընում էին հալածական:

Հողմը սակայն չար հոսանքով
Բաժնել, ջոկել չէր կարենում,
Ինչքան նրանց լայն երկնքով
Դես ու դեն էր քշում, տանում:

Ու անդադար գընում էին
Քըշված հողմի կատաղությանը,
Իրար կըպած ու միասին,
Երկու սև ամպ, երկու սև ամպ...

Если время придет и ты
Этот холм посетишь, мой друг,
Хорошенько всмотришься в цветы,
Распустившиеся вокруг.

Не ветрами и не дождем
Семена их занесены,
И не щедрой рукой весны
Разукрашен мой новый дом.

То — неспетые песни, друг,
Что я в сердце с собой унес,
Славословья любви, что вслух,
Умирая, не произнес.

Поцелуй мой, что я
Шлю из горнего мира той,
Для которой в мои края
Путь закрыт гробовой плитой.

ДВЕ ЧЕРНЫЕ ТУЧИ

С зеленого трона спокойной вершины,
Поднявшись тревожно в темнеющий свод,
Гонимые бурей, по краю стремнины
Две тучки печальные мчались вперед.

Но даже и буря, в порыве жестоком,
Одну от другой оторвать не могла,
Хоть злобой дышала и в небе широком
Их, с места на место бросая, гнала.

И вместе, все дальше, по темной лазури,
Прижавшись друг к другу, в безбрежную высь,
Гонимые злобным дыханием бури,
Две тучки, две грустные тучки неслись.

ԺՊՏՈՒՆ ԱԶԲԵՐ

Դու մի՛ հավատա ժղպտուն աչքերին.
Շատ անգամ նըրանք ծաղիկներ են վառ,
Բուսած կորըստյան անդունդի ծայրին,
Միամիտ մարդկանց քարշելու համար:

Ահա պոետն էլ պատրանքով հարբած՝
Գերվեց մի անգամ ժղպտուն աչքերի,
Ու որբա՞ն տանջվեց, տառապեց խաբված,
Եվ որբա՞ն սըրտում գանգատներ ունի...

Դու շատ մի՛ խաբվիր ժղպտուն աչքերից.
Շատ անգամ նըրանք ծաղիկներ են վառ,
Ծըլում են սըրտի ավերակներից,
Տխուր հատակը ծածկելու համար:

Ահա պոետն էլ՝ տառապած մի մարդ,
Որ սրտում այնքան գանգատներ ունի,
Բայց հաճախ այնպես ժղպտում է կըվարթ,
Աես թե քեզնից բախտավոր լինի:

ԱՆԴԱՐՁ ՃԱՄՓՈՐԴՆԵՐ

Իմ անցած կյանքն ու հին տարին,
Երկու անկոր ծերի նըման,
Ջըրույց տալով գընում էին
Դեպի աշխարհն հավերժական.

Մինն ասում էր.— Ես ունեի
Թարմ ու բուրյան ծաղիկներ,
Ու բուրը մարդկանց տըվի
Գարնան գըրկովն առատաբեր:

УЛЫБАЮЩИЕСЯ ГЛАЗА

Никогда не верь ты улыбке глаз,—
Так цветы растут, всех милей, нежней,
Возле пропасти, на краю как раз,
Чтоб людей туда завлекать верней.

Вот так и поэт, опьяненный сном,—
Глаз улыбкою навсегда пленен,—
Он обманут был и страдал потом,
И копил в груди только боль и стон.

Никогда не верь ты улыбке глаз,—
Так цветы растут, всех милей, нежней,
Чтобы сердца прах утаить от нас,
Темной бездны дно оживить верней.

Вот так и поэт: он лишен утех,
У него в груди только боль и стон,
Но смеется он веселее всех,
Будто меж людьми всех счастливей он.

СТРАННИКИ

Моя прошлая жизнь, с нею прошлый мой год.—
Два седых старика, ослабевших, недужных,—
К дальней вечности путь свой держали вперед,
В задушевном раздумьи, в беседах содружных.

«Я взрастил благовонный, сияющий сад,—
Первый вымолвил так, обращаясь к второму,—
Животворный струили цветы аромат,—
Все цветы расточил я по миру людскому».

Մյուսն ասում էր.— Ես ունեի
Շատ ըզգացմունք ու կորով,
Ու ողջ ես էլ նըրանց տըվի
Սիրանըվեր երգերով:

Մինն ասում էր.— Ես թողեցի
Զըմե՛ն ու սև՛ էն հովտում:
Մյուսն ասում էր.— Ես թախծալի
Մի սիրտ բեկված ու տըրտում:

Մինը ասավ.— Բայց կըծաղկի
էն հովիտը նորից նոր:
Մյուսը էստեղ ոչինչ չասավ,
Ու գնում էր գլխակոր...

Էսպես իմ կյանքն ու հին տարին,
Երկու անպոր ծերի նըման,
Զըրույց տալով գընում էին
Դեպի աշխարհն հավերժական:

ԵՐԿԱՐ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

Տանջվում եմ անքուն գիշերն անկողնում,
Տանջվում հուսահատ, վաստակած, տըկար,
Ու մըտքերն հոգիս հանգիստ չեն թողնում,
Ու գիշերը մո՛ւթ, գիշերը երկար:

Ա՛յս, մի ժամանակ, և դեռ նոր էր այն,
Մայրական գիրկ էր աշխարքն ինձ համար,
Հըրձվանքը սըրտիս չէր թըվում ունայն,
Ոչ գիշերն այսպես տաղտկալի, երկար:

Էհ, անցա՛վ, գընա՛ց և՛ ցընորք, և՛ սեր,
Ե՛վ ուժ, և՛ եռանդ — կորավ՛ ինչ որ կար,
Եկան սև օրեր և ծանրը հոգսեր
Ու դարձրին այսպես գիշերը երկար:

И ответил второй: «Много чувств, много сил,
Много было во мне вдохновенья святого.
Как и ты, я все отдал и все расточил
В пенопении любви, в светлой щедрости слова»,

Первый снова сказал: «Но в долине людской
Я оставил и холод и сумрак, как прежде». —
«Я оттуда ушел,— так ответил другой,—
И тоскуя душой и не веря надежде».

Первый громко сказал: «Вновь настанет расцвет,
И покроется снова долина цветами!»
Но другой ничего не промолвил в ответ,
И к дороге своей он поникнул глазами.

Так вся прошедшая жизнь, так и прошлый мой год —
Два седых старика, ослабевших, бедужных,—
К близкой вечности путь свой держали вперед,
В задушевном раздумье, в беседах содружных.

ДОЛГИЕ НОЧИ

Бессонница томит меня в постели,
Лежу и тщетно жду прихода сна,
И мысли мрачные мной овладели,
И эта ночь особенно длинна.

Ах, были дни, еще совсем недавно,
Мир нежно, точно мать, меня ласкал,
Познал тогда я дни восторга явно
И мрак ночной меня не угнетал.

Любовь прошла, развеялись мечтанья,
Нет бодрости и силы прежних дней,
Настали дни глубокого страданья,
И ночи кажутся теперь длинней.

Տանջվում եմ անքուն այժմ անկողնում,
Եվ հուսակրտուր, հոգնած, ուժասպառ
Նայում եմ, նայում, դեռ չի լուսանում.
Ա՛խ, այս գիշերներն ինչքան են երկար:

ՏՐՏԱՌԻԹՅԱՆ ՍԱՂՄՈՍՆԵՐԻՑ

Բ

Աստված, ինչպես ծուխ օրերըս անցան,
Ոսկերքըս, ինչպես խրոփվ, չորացան,
Սիրտըս ցամաքեց, ընկա խոտի պես,
Ճամփես մոռացա ահագին վրշտես:

Հացըս նախատինքն եղավ օտարի,
Հանգիստըս ճամփում հալածանքների,
Լըսեցի ցերեկն աղաղակ ու բոթ,
Գիշերը լացի մինչև առավոտ:

Տըքնեցի, ինչպես բու ավերակում,
Ինչպես միայնակ ճնճողով՝ տանիքում...
Աստված, տանջանքից ուժերըս հատան,
Մի՛թե չըհասավ ժամը փրկության:

ԻՆՉՈՒ ԱՅԴԴԵՍ

— Ինչո՞ւ այդպես ինձ մոռացար:
Ասավ աղջիկն ինձ մի օր:
— Ինչո՞ւ այդպես մեկ մոռացար,
Գանգատվեցին սար ու ձոր:

— Ո՛հ, մի՛ հարցնեք, հին ընկերներ՝ թ,
Ինչու էլ չեմ երգում ձեզ.
Շատ եմ փոխվել այն օրից վեր,
Այնպես մի ցա՛վ ունեմ ես...

Бессонница теперь меня терзает,
В своей постели мучаюсь без сна.
Ночь бесконечна, все не рассветает,—
Как долго, долго тянется она!

ИЗ ПСАЛОМОВ ПЕЧАЛИ

Б.

Прошла, о боже, дымом жизнь моя!
Иссохли кости — сжег их полдень жгучий,
Иссякло сердце. Пал, подкошен, я,
Свой путь забыл от скорби неминучей.

Мой хлеб — укор людей чужих;
Мой отдых — на путях изгнаний;
День полон злых вестей и криков злых;
Ночь до утра полна глухих рыданий.

Томился я, как филин среди руин,
Как воробей на крыше — одиноко.
О боже! Я бессилен, я один...
Ужели час спасения далеко?

ТЫ ПОЧЕМУ...

«Ты почему меня забыл?»—
Я слышу девушки укор.
«Ты почему про нас забыл?»—
Пожаловались кручи гор.

Ах, вы не сетуйте, друзья,
Что я вас больше не пою.
Душою истомился я,
Боль истерзала грудь мою.

— Ի՞նչ է ցավըդ, մի ճար անենք,
Ասավ աղջիկն անձնըվեր.
— Ի՞նչ է ցավըդ, տո՛ւր մենք տանենք,
Ասին սարերն ու ձորեր:

Ո՛հ, չէ, սիրո՛ւն, էլ ոչ մի սեր
ճար չի անի իմ սըրտին,
Դուք էլ, անուշ սար ու ձորեր,
Չեք դիմանա էս դարդին:

Ա՛խ, իմ դարդը... Բայց ո՞նց անեմ,
Որ իմ դարդը իմանաք.
Սիրտըս խորն է, թե բաց անեմ,
Սիրտըս խորն է, լեզու՝ փակ...

ԴՈՒ ՔՈ ՃԱՄՓԵՆ

Դու քո ճամփեն գնա, քույրի՛կ,
Եվ թող լինի նա պայծառ:
Ինձ մի՛ ժըպտա, ինձ մի՛ սիրիր,
Ես ընկեր չեմ քեզ համար:

Ելած կյանքի ամեն ճամփից,
Կարոտներով անմեկին,
Ազահ, անվերջ ու անհանգիստ
Թափառում է իմ հոգին:

Մի ձեռք չըկա, մի գիրկ չըկա՝
Պահի նըրան իրեն մեջ,
Խենթ, խելագար զընում է նա
Չըգտումներովն իր անվերջ:

Եվ ո՛վ գիտի՝ դեռևս անմեղ
Զանի հոգի կը տանջի,
Եվ ո՛վ գիտի՝ ինչ մուրթ, ահեղ
Անապատում կըհանգչի...

«Мы исцеление найдем»,—
Сказала девушка, любя.
Сказали горы: «Мы возьмем
Твои страдания на себя».

Нет, девушка, любовь твоя
Не сможет сердце исцелить.
Тебе, родимых гор семья,
Моих страданий не избыть.

Ах, боль таю, но как мне быть.
Чтоб эту боль другой постиг?
Глубоко сердце — не открыть.
Я боль таю — и нем язык.

ИДИ, СЕСТРА, СВОИМ ПУТЕМ

Иди, сестра, путем любви,
Да будет ясен он и прям!
Не улыбайся, не зови,—
Ты не близка моим мечтам.

Сойдя с проторенных дорог,
С необъяснимою тоской
Душа блуждает средь тревог,
И ей несвойственен покой.

Еще рука не создана,
Чтоб удержатъ ее в пути;
Она безумна и жадна,
Ей без конца вперед итти.

И кто мне скажет, скольким я
Боль причину своей рукой,
В какой пустыне скорбь моя
Найдет забвенье и покой?

Դու քո ճամփեն գրնա, քույրի՛կ,
Եվ երբ լինենք մենք հեռու,
Աղոթք արա, որ մյուս անգամ
Չըհանդիպենք իրարու:

ՏՐՏՈՒՆՁ

Օրերս անպըտուղ, տխուր, ձանձրալի,
Ու գնում եմ ես ունայն տըրտունջով
Իմ սիրած մարդկանց, իմ լավ հույսերի
Գերեզմանների շարքերի միջով:

Թաղել եմ նըրանց: Տխուր է ճամփան:
Եվ իմ հայրենի աշխարհում օտար,
Օտար ու մենակ անցվորի նըման,
Որ չունի ընկեր, ո՛չ տեղ ու դադար:

Օտար են շուրջըդ ու չեն հասկանում
Ոմանք քո վիշտը, ոմանք քո լեզուն,
Անտարբեր՝ գալիք երջանիկ օրին,
Չըգիտեն նըրա կարոտը անբուն...

Չընչի՞ն մարդուկներ, լըրբորեն հանգիստ,
Անսիրտ, փոքրոգի, գըծուծ ու կոպիտ.
Մեռնում են, մարում նըրանց հայացքից
Ե՛վ հոգու ձըգտում, և՛ սըրտի ժըպիտ:

Էլ ո՛ւմ առաջին սիրտըդ բաց անես,
Ո՛ւմ համար երգես սըրտալի երգեր,
Ո՛ր չըթին սիրես, կյանքըդ նվիրես,
Էլ ի՞նչպես ապրես անսեր, անընկեր...

Եվ օրերս էսպես տըխուր, ձանձրալի,
Ու գընում եմ ես ունայն տըրտունջով
Իմ սիրած մարդկանց, իմ լավ հույսերի
Գերեզմանների շարքերի միջով:

Иди ж, сестра, своим путем,
Не приближаясь ни на пядь,
И помолись, чтобы вдвоем
Не повстречаться нам опять!

ՐՕՐՕՏ

Дни тянутся мои грустны, бесплодны,
И с рокотом мятежных чувств моих
Иду среди рядов могил холодных
Друзей любимых и надежд былых.

Я их похоронил. О, путь жестокий!
Я стал чужим в родной стране моей.
Иду, томясь, как путник одинокий,
Без крова, теплой ласки и друзей.

Те, кто вокруг, меня не понимают:
Им чужд язык мой, скорбь моя тяжка,
О лучшем дне они и не мечтают,
Им по нему неведома тоска.

Ничтожная толпа, тупое стадо,
Трусливые лжецы и торгаши,
От вашего все увядает взгляда:
Улыбка, вера и полет души.

Так перед кем же сердце я открою,
Кому спую о горечи моей?
И для кого пожертвую собою?
Возможно ль жить на свете без друзей?

Дни тянутся мои грустны, бесплодны,
И с рокотом мятежных чувств моих
Иду среди рядов могил холодных
Друзей любимых и надежд былых.

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ԵՄ, ԲՈՒՅՐԻԿ

Պանդուխտ եմ, քույրի՛կ, մանուկ օրերից
Գընում եմ դեպի մի անհայտ երկիր՝
Կըտրված կյանքի ամեն կապերից,
Մենակ, տարագիր:

Հալածում են ինձ անցած օրերը,
Ներկա ժամերը հանգիստ չեն տալի,
Հոգնած են վաղուց իմ թույլ ոտները,
Ու սիրտս ավելի:

Բայց գընում եմ ես հալածված նորից,
Ամեն վայելքից ու բախտից հեռու,
Նույնիսկ հայրենի հողից ու ջրից,
Ինչպես եղջերու:

Եվ դու հանդիպած իմ դըժար ճամփում,
Ասում ես՝ արդեն բախտավոր եմ ես.
Իզուր եմ փախչում, իզուր գանգատվում
Ու տանջվում այսպե՛ս...

Օ՛վ դու միամիտ: Բայց, երկինք վըկա,
Չեմ եղել երբեք ես այդքան ըստոր,
Որ կարենայի այս դաժան բանտում
Լինել բախտավոր:

Չեմ եղել, քույրիկ. բոլոր օրերը
Տառապանք բերին, կորուստ ու կըսկիծ,
Եվ կյանքի հաճույքն, և կնոջ սերը
Ընկան իմ սըրտից:

Ես էլ վիրավոր գընում եմ փախած՝
Անհայտ օրերի խավարի ընդդեմ,
Ամենքից զրկված, ամենքին թողած,
Քեզ էլ կը թողնեմ...

СЕСТРА, Я СТРАННИК

Сестра, я странник с юных лет,
Печален путь суровый мой,
И мне нигде приюта нет,
Нет спутников со мной!

За мною мрак прошедших дней,
Он душу скорбную томит,
И тяжесть в поступи моей,
И зной меня палит!

Край детства моего далек,
Уныл сегодняшний мой день,
Далек родимых волн поток,
Гоним я, как олень!

И, встреться на пути моем,
Ты мне твердишь, сестра моя,
Что кинул я напрасно дом,
Что был там счастлив я!

Но тучи говорят во тьме
О глубине тоски моей,
И жить я не хочу в тюрьме,
В страданьи я сильней!

Преследуем я вновь и вновь,
Не знал я радость чистых нег,
Забыл я женскую любовь,
И грудь пуста навек!

Иду во тьму и в тишину,
И боль в душе моей остра.
Всех покидаю, всех кляню,
Прощай и ты, сестра!

ՄԵՐ ՆԱԽՈՐԴՆԵՐԻՆ

Երանի՛ր էր ձեզ, գովված երգիչներ,
Դուք երգում էիք վաղ առավոտյան,
Երբոր երազներն ապրում էին դեռ,
Ոսկի երազներն հայի փրկության:

Ձեր թարմ երգերում կար մի հայրենիք,
Խրոխտ, վեհապանձ, թեպետև գերի,
Եվ ձեր քընարի ձայներն երջանիկ՝
Լիքը հըրձվանքով գալոց օրերի:

Ա՛խ, նա հոշոտվեց մեր աչքի առջև
Եվ մեր ըզգայուն սրբուերն իրեն հետ,
Ոսկի երազներ՝ միրածի նըման՝
Մեր անապատում չըթացան անհետ:

Եվ մենք խորտակված մեր կյանքի ծեփից,
Անհույս ու դալուկ, ձակատներըս ցած,
Ընկնում է քընար մեր մատաղ ձեռքից,
Ընկնում են սրբոից և՛ երգ, և՛ աստված:

ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

Մեր ճամփեն խավար, մեր ճամփեն գիշեր,
Ու մենք անհատնում
Էն անլույս մըթնում
Երկա՛ր դարերով գընում ենք դեպ վեր
Հայոց լեռներում,
Դըժար լեռներում:

Տանում ենք հընուց մեր գանձերն անգին,
Մեր գանձերը ծով,
Ինչ որ դարերով
Երկնել է, ծընել մեր խորունկ հոգին
Հայոց լեռներում,
Բարձր լեռներում:

НАШИМ ПРЕДКАМ

Блаженны вы, певцы моей страны,
Вы пели рано, видя сквозь туман
Предутренние золотые сны
О будущем спасении армян.

И в песнях ваших родина одна
Великая, хоть пленная, жила,
И вашей лиры каждая струна
Счастливого грядущее звала.

Ах, растерзали край родимый наш,
А с ним и наши чуткие сердца.
Сны золотые скрылись, как мираж,
В пустыне нашей дождались конца.

И на восходе жизни все мы вдруг
Остались без надежд и без дорог,
И лира падает из юных рук,
И в сердце умирает песнь и бог.

В АРМЯНСКИХ ГОРАХ

Не легок был путь, полночный наш путь...
Но выжили мы
Средь горя и тьмы:
Веками идем, чтоб в выси взглянуть,
В армянских горах,
В суровых горах.

Сокровище дум издревле несем,—
Что море, оно
Душой рождено,
Народной душой в пути вековом,
В армянских горах,
В высоких горах.

Բայց քանի անգամ շեկ անապատի
Օրդուները սև
Իրարու ետև
Եկան վարկեցին մեր քարվանն ազնիվ
Հայոց լեռներում,
Արնոտ լեռներում:

Ու մեր քարվանը շրփոթ, սոսկահար,
Թալանված, ջարդված
Ու հատված-հատված
Տանում է իրեն վերքերն անհամար
Հայոց լեռներում,
Սուգի լեռներում:

Ու մեր աչքերը նայում են կարոտ՝
Հեռու աստղերին,
Երկընթի ծերին,
Թե ե՞րբ կըբացվի պայծառ առավոտ՝
Հայոց լեռներում,
Կանաչ լեռներում:

ՀԱՅՈՑ ՎԻՇՏԸ

Հայոց վիշտը անհուն մի ծով,
Խավար մի ծով ահագին,
Էն սև ծովում տառապելով,
Լող է տալիս իմ հոգին:

Մերթ վայրացկոտ ծառս է լինում
Մինչև երկինք կապուտակ,
Ու մերթ հոգնած սուսվում, իջնում
Դեպի խորքերն անհատակ:

Ոչ հատակն է գտնում անվերջ
Ու ոչ հասնում երկնքին...
Հայոց վշտի մեծ ծովի մեջ
Տառապում է իմ հոգին:

Из светлых пустынь кидались на нас
Орда за ордой;
Разили бедой,
Весь наш караван терзая не раз
В армянских горах,
В кровавых горах.

Ограблен, разбит был наш караван...
Разрознен средь скал,
Дорогу искал,
Считая рубцы бесчисленных ран,
В армянских горах,
В печальных горах.

И наши глаза взирают с тоской
На сумрак земли,
На звезды вдали:
Ну, скоро ли утро вспыхнет зарей
В армянских горах,
В зеленых горах?!

АРМЯНСКОЕ ГОРЕ

Армянское горе — безбрежное море.
Пучина огромная вод;
На этом огромном и черном просторе
Душа моя скорбно плывет.

Встает на дыбы иногда разъяренно
И ищет, где брег голубой:
Спускается вглубь иногда утомленно
В бездонный глубокий покой.

Но дна не достигнет она в этом море,
И берега вовек не найдет.
В армянских страданиях — на черном просторе
Душа моя скорбью живет.

(ժողովրդական)

Մի օր տեսավ օտար թռչուն՝
 Սոխակ կուլար կուց-կուց արուն.
 — Ինչո՞ւ, ասավ, սոխա՛կ սիրուն,
 Ինչո՞ւ կուլաս կուց-կուց արուն.
 Ինչո՞ւ, մինչ ե՛րբ դու երեբուն,
 Տըխուր կուլաս չոր թըփերուն,
 Աշխարհ ամեն վառ քո սիրուն,
 Էդ ճըովուան քո երգերուն,
 Հապա ինչո՞ւ դու օրն ի բուն,
 Էս լուս ու մութ առավոտուն,
 Էս շատ անուշ կով հովերուն
 Ախ ու վախով կուլաս արուն:
 — Ի՞նչ կըխոսես, օտար թռչուն,
 Խենթ ու խելառ դու ցընորուն.
 Ձըմե՛ն նստեց մեր սարերուն,
 Կըտրեց ջրիկ աղբյուրներուն,
 Կըտրեց հոտիկ ծաղիկներուն,
 Կըտրեց ձենիկ իմ ձագերուն,
 Ի՞նչպես չըլամ կուց-կուց արուն:
 Էլի ասավ օտար թռչուն.
 — Հերիք դու լաս, սոխա՛կ սիրուն.
 Հերիք դու լաս կուց-կուց արուն.
 Էլի կուգա քեզ նոր գարուն,
 Արև ծագե էս վայրերուն,
 Հալին ձյուներ մեր սարերուն,
 Բացվին ջրեր աղբյուրներուն,
 Ու շուրջ առած քո ձագերուն
 Բարև կուտաս ծաղիկներուն:

(Народное)

Залетная птица глядит меж ветвей,—
 Плачет кровавой слезой соловей.
 Молвит: «Скажи мне, зачем меж ветвей
 Ты плачешь кровавой слезой, соловей?
 Зачем ты, наохлаясь на ветке сухой,
 Поешь, трепеща, о печали одной?
 Любит весь мир певуна своего
 И щебетание песен его,—
 Ты же, соловушка, день-деньской,
 Вдыхая и охая, сам не свой,
 Утра прохладного в сладкий час
 Кровавые слезы струишь из глаз.
 «О чем говоришь ты, чужак-сумасброд?—
 Ответную речь соловей ведет:—
 Не видишь — настала зима в горах,
 Воду она сковала в ручьях,
 Запах она отняла у цветов,
 Щебет моих отняла птенцов,—
 Как же не лить мне кровавых слез?»
 Залетный гость в ответ произнес:
 «Полно тебе, соловей дорогой,
 Полно кровавой рыдать слезой.
 Снова придет для тебя весна,
 Вновь засияет твоя страна,
 Снежный покров с наших гор сойдет,
 Воды в ручьях поломают лед,
 И, окруженный птенцами, опять
 Будешь навстречу цветам щебетать».

ՄԱՆՈՒԿՆ ՈՒ ՋՈՒՐԸ

(ժողովրդական)

Ամպոտ սարեն ուրախ ձենով
Ջուր է գալիս, անցնում շենով:
Մի թուխ մանուկ դուրս է վազել,
Ձեռքն ու երես պաղ լրվացել,
Լրվացել է ձեռքն ու երես,
Ու դարձել է՝ խոսել էսպես.

— Դու ո՞ր սարեն կուգաս, ջրրի՛կ,
Իմ պաղ ջրրիկ ու անուշիկ:

— Ես էն սարեն կուգամ մըթին,
Որ հին ու նոր ձյունն է գլխին:

— Դու ո՞ր առուն կերթաս, ջրրի՛կ,
Իմ պաղ ջրրիկ ու անուշիկ:

— Ես էն առուն կերթամ պարթ,
Ուր ափերն են շուշան ու վարդ:

— Դու ո՞ր այգին կերթաս, ջրրի՛կ,
Իմ պաղ ջրրիկ ու անուշիկ:

— Ես էն այգին կերթամ դալար,
Որ տերն է ժիր մեջն այգեպան:

ԿԱՔԱՎԻ ՈՂԲԸ

(ժողովրդական)

Ա

Կըտուցը լիքը արին
Կաքավը նըստել քարին,
Ձեն է տալիս, կըղկըղում,
Գանգատ անում հավքերին.
Ա՛յ քուրիկնե՛ր,
Ա՛յ հավքե՛ր:

ДИТЯ И ВОДА

(Народное)

С покрытых тучами высот
В село вода идет, поет..
Вот смуглое дитя бежит,
К воде серебряной спешит.
Умылось, брызгами блестя,
И говорит воде дитя:

«С какой горы течешь сюда,
Моя студеная вода?»
«С вершины темной, выше всех,
Где рядом с новым старый снег».

«В какой ручей, свежее льда,
Бежишь ты, светлая вода?»
«К такому ручейку бегу,
Где много роз на берегу».

«А в чей ты сад идешь тогда,
Моя студеная вода?»
«К тому хозяину иду,
Что славно трудится в саду».

ПЛАЧ КУРОПАТКИ

(Народное)

Словно кровью наполненный клюв раскрыт,
На скале куропатка сидит,
Голосит она и шебечет,
Птицам жалобно говорит:
«Ой, сестрицы!
Ой, птицы!

Բուն շինեցի էն սարում,
Զագ հանեցի աննըման.
Իջավ՝ խաղա մարգերում,
Եկան կալան ու տարան,
Ա՛յ քուրիկներ՝,
Ա՛յ հավքեր՝:

Էն կարկաշուն վրպիկը
Սուր դանակով վարկեցին.
Էն կարմըրիկ կըտուցը
Հուր կըրակին ձրգեցին,
Ա՛յ քուրիկներ՝,
Ա՛յ հավքեր՝:

Էն մանրաքայլ տոտերը
Կըտրատեցին ծունկն ի վար,
Էն խատուտիկ փետուրը
Ռ՛րն արին ձոր, ո՛րը՝ սար,
Ա՛յ քուրիկներ՝,
Ա՛յ հավքեր՝:

Էն, որ սարերն էր հասել,
Քամին եկավ գում արավ,
Էն, որ ձորերն էր անցել,
Հեղեղն ելավ ու տարավ,
Ա՛յ քուրիկներ՝,
Ա՛յ հավքեր՝:

Բ

Էլ ո՞նց անեմ, էլ ի՞նչ անեմ էն բընում.
Հանգիստ չունեմ, դադար չունեմ էն բընում:
Զօրը մենակ՝ չեմ դիմանում էն բընում,
Գիշերն անտակ՝ չի լուսանում էն բընում,
Անցած օրերն եկել նորից էն բընում,
Գել են դառել, ուտում են ինձ էն բընում:
Էլ չի սընում իմ սըրտիկը էն բընում,
Ցավով լիքը, լացով լիքը էն բընում:

Свила гнездо я там, в горах,
Вывела птенчика в нем своего.
Он спустился на луг поиграть,
Пришли, поймали, взяли его,
Ой, сестрицы!
Ой, птицы!

Ту голосистую шейку
Полоснули острым ножом,
Тот окровавленный клюв
Пылает,— охвачен огнем,
Ой, сестрицы!
Ой, птицы!

Те ноженьки-крошки
Перебили ниже колен,
Те пестрые перья
Развеяли по земле,
Ой сестрицы!
Ой, птицы!

То, что долетело до гор,
Бесследно ветры разбросали,
То, что попало в полей простор,
Речные потоки умчали.
Ой, сестрицы!
Ой, птицы!

2

О, как мне быть, о, как мне жить в том гнезде?
Покою нет, отрады нет в том гнезде.
Весь день одна, полна тоски в том гнезде,
И ночь без сна, кругом ни зги в том гнезде.
Былые дни,— живут они в том гнезде.
Как волк меня они едят в том гнезде.
И сердцем мне не жить — и пусть! — в том гнезде,
Там смеха нет, там плач и грусть в том гнезде».

- Սև կաքավիկ, ո՛ր պիտի դու նըստես հիմա:
- Չորուկ բարդի ծառի վրա:
- Սև կաքավիկ, թե որ նըրա տերը գա՛ ո՛ր:
- Լացող ուռու ճյուղքին տըխուր:
- Սև կաքավիկ, է՛ն տեղից էլ քջեն որ քե՛զ:
- Կըրակ կըլնեմ, կէրեմ ինձ ես...

Վա՛յ կաքավիկ,
Սև կաքավիկ,
Չալիկ-մալիկ
Սիրուն հավիկ:

Վա՛յ քո ճուտին,
է՛ն խորոտին,
Վա՛յ սըզավոր
Իր մոր սըրտին:

Էլ չես կարդում
Հանդ ու արտում,
Մեր սարերից
Կորար տըրտում:

Վա՛յ կաքավիկ,
Սև կաքավիկ,
Վա՛յ իմ կորած
Սիրուն հավիկ:

«Скажи, где теперь ты будешь сидеть, на чем?»

— «На тополе том, сухом».

«А если хозяин придет ворчливый?»

— «На ветке плакучей ивы».

«А если вспугнут и оттуда тебя?»

— «Возьму — и сожгу себя!»..

Горе тебе,
Востренькая,
Курочка
Пестренькая!

Горе ему,
Птенцу твоему,
Матери сердцу
Разбитому!

Песен твоих задор
Не слышит полей простор.
Улетела ты
С наших гор.

Горе тебе,
Востренькая,
Пташка моя
Пестренькая!

Տաղով եկավ,
Ախով գնաց Սայաթ-Նովան.
Երգով եկավ,
Վերքով գնաց Սայաթ-Նովան.
Սիրով եկավ,
Սրով գնաց Սայաթ-Նովան.
Սիրով մնաց Սայաթ-Նովան:

Թեպետև բախտը մեզ շատ հարվածեց
Երկար դարերով, ահեղ հարվածով,
Թեպետև էսպես ցրվեց, տարածեց,
Զրգեց հողեհող, փրոեց ծովեծով,

Վկա է սակայն բովանդակ երկիր,
Որ մենք կարեվեր ապրում ենք կրկին,
Եվ ուր հասնում է հայի գիրքն ու գիր —
Կենդանի է դեռ հայության ոգին:

Եվ թարմ աղմուկով մանկունք մեր մատաղ
Առաջ են խաղում լուսավոր տենչով,
Եվ թնդում են դեռ հայի երգն ու տաղ
Հարապատ լեզվով, հայրենի ջընջով:

Եվ իր փրլատակ տըների տակից
Ելնում է ահա հզոր ժողովուրդ,
Իր վեհ ճակատին տանջանք ու թախիծ,
Խորունկ հայացքում մեծ կյանքի խորհուրդ:

Ո՛վ դուք սրբապան Մասիս, Արագած,
Էդ ձեր երկնամուխ գոհար թագերով,
Եվ, որ նրանցից վերև խոյացած
Փայլատակում եք լույս-պըսակներով —

Певцом пришел,—
Борцом ушел Саят-Нова.
Любя пришел,
Скорбя ушел Саят-Нова.
С лучом пришел,
С мечом ушел Саят-Нова.
И все ж нашел
Любви слова Саят-Нова.

На странствия нас судьба обрекла,
Лишила навек родного угла.
По миру скитальцами мы брели,
Прошли все моря, все страны земли.

И все же, свидетель тому весь свет,
Не сломлен наш дух годами бед,
Живет он везде, куда б ни проник
И где б ни звучал армянский язык.

И наше потомство из рода в род
С горячеей надеждой идет вперед.
И наши напевы еще гремят,
Развалины наши еще дымят...

И снова встает из праха руин
Могучий народ, народ-исполин.
Печатью страданий мечены лбы.
Во взглядах — тайна большой судьбы.

О, древний Масис, родной Алагез,
Двуглавый гигант, двугорбый колосс,
И вы, чьих мыслей орлиный взлет
Царит над вечным снегом высот,—

Սահակ ու Մեսրոպ, և շատ պանծալիք,
Որ լըցրիք Հայոց աշխարհքն ու սրտեր
Լուսավոր կյանքի սիրով երջանիկ
Ու ձրգտում տըվիք — ձրգտել դեպի վեր,

Քանի որ դուք կաք, քանի կըմնաք,
Հոյակապ սյուներ հայության ոգու,
Մենք միշտ անսասան առաջ տի գնանք,
Ինչքան մեր ճամփան լինի ահարկու:

Եվ տոն կըտոնենք էսպես խնդագին,
Եվ թող իմանա բովանդակ երկիր —
Ապրում է անմեռ հայությունը հին,
Ապրում են անմահ իրեն գիրքն ու գիր:

Месроп и Саак, а с вами все те,
Что не дали нам блуждать в темноте,
Открыли родник умов и сердец,—
Ваш лоб венчает алмазный венец!

Пока существуют подобные вам,
Внимая призыва горячим словам,
Все вверх, все вперед неуклонно пойдем,
Как ни был бы крут и тяжел подъем.

И праздник настанет, награда близка.
И мир узнает, что сквозь века
В писаньях и в песнях из рода в род
Свой светоч пронес армянский народ.

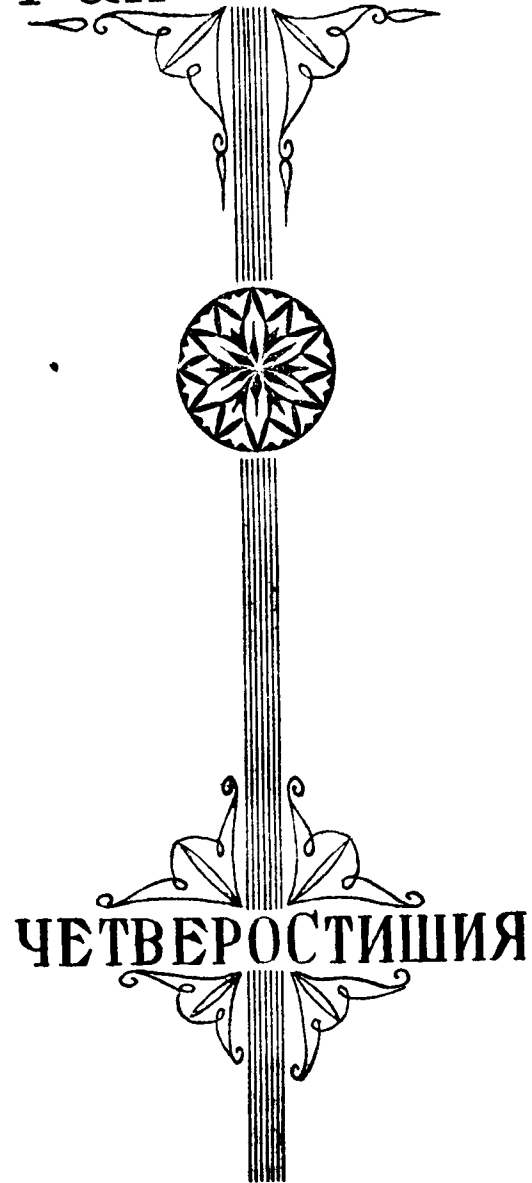
Քուն թե արթուն՝ օրիս շատը երազ եղավ, անցկացավ,
 երազն էլ, նուրբ ու խոսափուկ, վրոպա եղավ, անցկացավ.
 Վրոպա անցան երազ, մուրազ, ու չըհասա ոչ մեկին,
 Կյանքըս թեթև տանուկ տրված գրրազ եղավ, անցկացավ:

Во сне ли я, живу ли я? Как сон, мои дни ушли.
 И тени снов, скользящих снов, как быстро они ушли!
 Ушли мечты, и я надежд и чаяний не достиг.
 Беспечным проигрышем вы, земные года, ушли.

Ք Ա Ռ Յ Ա Կ Ն Ե Ր

ЧЕТВЕРОСТИШИЯ

Ա՛նց կացա՛ն...

Օրերս թըռան, ա՛նց կացա՛ն.
Ախ ու վախով, դարդերով
Սիրտըս կերա՛ն, ա՛նց կացա՛ն:

«Հատաշանքից»

Վերջացա՛վ...

Կյանքըս մաշվեց, վերջացա՛վ.
Ինչ հույս արի՛ փուչ էլավ,
Ինչ խընդություն՝ վերջը ցա՛վ:

«Հատաշանքից»

Ո՛ւր կորան...

Մոտիկներըս ո՛ւր կորան,
Ինչքան լացի, ձեն ածի՛
Ձեն չի տըվին, լո՛ւտ կորան:

Հիմի բացե՛լ են հանդես
Երգիչները իմ անտես.
Ջա՛ն, հայրենի՛ ծըղրիղներ,
Ո՛վ է արդյոք լըսում ձեզ:

Дни прошли...

Промелькнув вдали, дни прошли;
Вздохи, стоны, слезы мои
Сердце мне сожгли, — дни прошли.

Все прошло...

Вся исчерпана жизнь, все прошло.
Я немало ждал — да зачем?
Я надежды знавал, — все прошло!

Где вы?

Все те, кто сердцу мил, где вы?
Я к вам взывал и плакал, и искал...
Быть может, скрыл вас мрак могил, где вы?

Запели песнь любимые,
Певцы мои, незримые,
И кто теперь вас слушает,
Сверчки мои родимые?

Ծով է իմ վիշտն, անափ ու խոր
 Լիքն ակունքով հապարավոր.
 Իմ վայրույթը լիքն է սիրով,
 Իմ գիշերը՝ լիքն աստղերով:

Քանի՜ մահ կա իմ սրբտում,
 Թափուր գահ կա իմ սրբտում.
 Զէ՛ դու էլ ես մահացու.
 Մահի ահ կա իմ սրբտում:

Ե՛տ եկե՛ք...
 Գարնան վարար գետ եկե՛ք,
 Անցա՛ծ օրեր, խի՛նդ ու սե՛ր,
 Դարձե՛ք, իրար հետ եկե՛ք:

Հին աշխարհքը ամեն օր
 Հապար մարդ է մղտնում նոր,
 Հապար տարվան փորձն ու գործ
 Ըսկըսվում է ամեն օր:

Ջուր եմ փախչում, ինձ խաբում,
 Հապար կապ է ինձ կապում.
 Ամենքի հետ ապրում եմ,
 Ամենքի չափ տառապում:

Море скорби моей глубоко и безбрежно,
 И несметных полно, драгоценных камней.
 Гнев мой полон любви, безмятежной и нежной.
 Ночь во мне. Но какие созвездия в ней!

В сердце загостилась смерть.
 В сердце трон вместила смерть—
 Ты ведь смертен, как и все!
 В сердце страх вселила смерть.

Ко мне!
 Вы с вешней водою вернитесь ко мне!
 Минувшие дни, веселье, любовь,
 Вернитесь, вернитесь ко мне!

В мир входят люди каждый день,
 Проходят люди, словно тень.
 Тысячелетние дела
 Мы начинаем каждый день.

Пускаться в бегство? Тщетный труд,—
 Я связан тысячами пут:
 Со всеми вместе я живу,
 За всех душой страдаю тут.

Ո՛վ իմանա՛ր ո՛ր ընկանք,
 Բանի՛ օրվա հյուր ընկանք,
 Սերն ու սիրտն էլ երբ չըկա՛
 Կըրա՛կ ընկանք, Կո՛ւր ընկանք:

Երապումըս մի մաքի
 Մտորս եկավ հարցմունքի.
 — Աստված պահի քո որդին,
 Ո՞նց էր համը իմ ձագի...

Ինչքա՞նց ցավ եմ տեսել ես,
 Նենգ ու դավ եմ տեսել ես,
 Տարել, ներել ու սիրել,—
 Վատը՝ լավ եմ տեսել ես:

Բանի՛ ձեռքից եմ վառվել,
 Վառվել ու հուր եմ դառել,
 Հուր եմ դառել՝ լույս տրվել,
 Լույս տալով եմ ըսպառվել:

Հոգիս՝ տանը հաստատվել —
 Տիեզերքն է ողջ պատել.
 Տիեզերքի տերն եմ ես,
 Ո՛վ է արդյոք նըկատել:

Кто знает, куда мы пришли,
 На какое мы время пришли?
 Если сердца в нас нет и любви—
 Мы пропали, напрасно пришли.

Мне во сне одной овцой
 Задан был вопрос такой:
 «Бог храни твоё дитя!
 Был ли вкусен агнец мой?»

Сколько боли видел я,
 Сколько козней видел я!
 Я терпел, прощал, любил,
 Зло, как благо, видел я.

Я мирской рукой зажжен,
 В пламя весь я превращен.
 Пламя весь — я свет даю.
 Свет отдав — я истощен.

Для души нашелся дом—
 Вся вселенная кругом.
 Я — вселенной властелин.
 Люди знают ли о том?

Ի՞նչ ես թրոչում. խնդև սի՛րտ
 Հապար բանի ետև, սի՛րտ,
 Ես ո՞նց հասնեմ հապար տեղ
 Քեզ պես թափով, թեթև, սի՛րտ:

Իմ սո՛ւր, արթուն ականջում
 Մի խոր ձեն է միշտ հընչում,
 Անհո՛ւն, անքո՛ւն կարոտով
 Իրեն մոտ է ինձ կանչում:

Մի հավթ պարկի ես մի օր.
 Թըռա՛վ, զընաց վիրավոր:
 Թրոչում է միշտ իմ մըտքում
 Թևը արնոտ ու մոլոր:

Երկու շիրիմ իրար կից,
 Հավերժական լուռ դրոկից,
 Թախծում են պաղ ու խորհում
 Թե՛ ի՞նչ տարան աշխարհքից:

Ո՛վ է ձեռքով անում, ո՛վ,
 Հեովից անթիվ ձեռքերով՝
 — Ջա՛ն, հայրենի՛ անտառներ,
 Դուք եք կանչում ինձ ձեր քով:

Куда ты стремишься безумно, душа?
 За тысячью дел ты стремишься, душа!
 Но как же поспею я в тысячу мест
 С твоею поспешностью легкой, душа?

Мой чуткий слух в ночи не спит.
 Глубокий голос ему звучит.
 Бессонной, тягостной тоской
 Меня зовет он, меня томит.

Я птицу в небе ранил раз
 И потерял ее из глаз:
 Крылом кровавым в снах моих
 Она все машет и сейчас.

Две могилы, как соседи молчаливые, легли,
 Онемевшие навеки, две печальницы земли.
 И в холодной горькой скорби тихо думают о том,
 Что с собой они из жизни этой брэнной унесли.

Кто взмахнул рукой, маня,
 Издалека, как родня?
 Джан-леса! Тьмою-тьмью рук
 Все зовете вы меня.

Աջնան ամպին ու կամպին,
Մոլոր նըստած իր ճամփին,
Լոռու հանդում՝ մի արտուտ
Նայում է դեռ իմ ճամփին:

Կըլթացնում են, արտորում
Արտուտները արտերում,
Թըռչում մանուկ հոգուս հետ,
Ճախրում, ճըխում եթերում:

Արևելքի եղեմներին իջավ պայծառ իրիկուն,
Հեքիաթական պալատներում ըսպասում են իմ հոգուն.
Ի՞նչ եմ շինում էս ցեխերում, աղմուկի մեջ վայրենի...
Ա՛խ, թե նորից զըտնեմ ճամփան դեպի էնտե՛ղ, դեպի տուն...:

Հե՛յ ազահ մարդ, հե՛յ անգոհ մարդ, միտքըդ երկար,
կյանքըդ կարճ,
Քանի՛ քանիսն անցան քեզ պես, քեզնից առաջ, քո առաջ.
Ի՞նչ են տարել նըրանք կյանքից, թե ի՞նչ տանես դու քեզ
հետ,
Խաղաղ անցիր, ուրախ անցիր երկու օրվան էս ճամփեդ:

Ապատ օրը, ապատ սերը, ամեն բարիք իր ձեռքին,
Տեսնջում, տանջվում, որոնում է ու դժբախտ է նա կըրկին.
Է՛յ անխելք մարդ, ե՛րբ տի թողնես ապրողն ապրի սըրտալի,
Ե՛րբ տի ապրես ու վայելես էս աշխարհքը շեն ու լի:

Когда осенний грустен вид,
На кочке жалостно сидит
Лорийский жаворонок мой.
Он в сторону мою глядит.

Порхают жаворонки; взмах
Их крыльев вижу я в полях.
С моею детскою душой
Они резвятся в облаках.

Там на эдемские сады прозрачный падает закат.
Я знаю, ждут моей души там между сказочных палат.
Что ж в этом смраде медлю я, чего в нестройном шуме
жду?
Ах, если бы туда — домой — дорогу отыскал мой взгляд!

Кичливый, жадный человек, твой долог ум, жизнь
коротка.
Тебе подобных было — тьма, они текли века, века.
Что унести им жизнь дала? С собой возьмешь ли что-
нибудь?
Ты мирно, радостно пройди двухдневный бысролетный
путь.

Свободен день, вольна любовь, и всем добром владеет он.
Но мучает и страждет он, и сам несчастьем поражен.
Так сделай, злобный человек, чтоб все живые жить
могли,
И сам живи, вкушая мир обильной, благостной земли.

Ո՛ր աշխարհքում ունեմ շատ բան. միտք եմ անում՝
 է՛ս, թե է՛ն.
 Մեջտեղ կանգնած՝ միտք եմ անում, չեմ իմանում՝
 է՛ս, թե է՛ն.
 Աստված ինքն էլ, տարակուսած, չի հասկանում ինչ անի.
 Տանի՛, թողնի՛,— ո՛րն է բարին, ո՛ր սահմանում,
 է՛ս, թե է՛ն:

Կորցրել եմ, ո՛ւր գըտնեմ,
 Տեղըդ իմաց տուր՝ գըտնեմ,
 Ման եմ գալի էս մըթնում
 Բեզ մոտ գալու դուռ գըտնեմ:

Ի՛նչ իմանաս ըստեղծողի գաղտնիքները անմեկին.—
 Ընկեր տըվավ, իրար կապեց էս աշխարհքում ամենքին.
 Բանաստեղծին թողեց մենակ, մե՛ն ու մենակ իրեն
 պես,
 Որ իրեն պես մըտիկ անի ամեն մեկին ու կյանքին:

Խայամն ասավ իր սիրուհուն.— Ուտըդ ըզգույշ դիր
 հողին,
 Ո՛վ իմանա ո՛ր սիրունի բիբն ես կոխում դու հիմի...
 Հե՛յ, ջա՛ն, մենք էլ ըզգույշ անցնենք, ո՛վ իմանա, թե
 հիմի
 է՛ն սիրուհու բի՛բն ենք կոխում, թե հուր լեզուն Խայամի:

В котором же мире больше добра у меня — в этом иль
 в том?
 Стою между ними, думаю долго я: в этом иль в том?
 Сам бог в размышленьи, что ему делать со мной, как
 ему быть?
 Оставить, призвать ли? В мире котором добро,— в этом
 иль в том?

Я потерял, о, как найти?
 О, дай мне знак, чтоб мог найти.
 Я в этой темноте давно
 Брожу, чтоб дверь к тебе найти.

Как тайну бога распознать? Кто посягнет судить о ней?
 Всем в мире близких он послал, он всех связал на много
 дней.
 Лишь, как подобие свое, певца оставил одного,
 Чтоб так же, как он сам, поэт взирал на мир и на людей.

Хаям возлюбленной сказал: «Ставь наземь робко
 каблук:
 Быть может, попираешь ты сейчас красавицы зрачок».
 Эй, джан, тихонько мы пойдем,— вдруг нам попать
 назначил рок
 Хаяма пламенный язык иль дорогой ему зрачок!

Լուսը լուսին քո ժպիտն է իմ երեսին ճառագում,
 Երբ, ա՛խ, արդեն անբույժ պարկված, դեպի մահն եմ ես
 հակվում.

Էսպես էն վառ արեգակի շողերի տակ կենսածոր
 Կայծակնահար կաղնին ոտքի չորանում է օրեցօր:

Առատ, անհատ՝ Աստծու նրման՝ միշտ տեղալուց հոգնել
 եմ ես.

Հոգիս ծարավ՝ սրբան-նրան մըտիկ տալուց հոգնել եմ ես.
 Մինը պիտի գար իմ դեմը՝ ճոխ ու շրոայլ անհաշիվ,
 Ամեն ճամփում ըսպասելուց ու փընտրելուց հոգնել եմ ես:

Ես շընչում եմ միշտ կենդանի Աստծու շունչը ամենուր.
 Ես լըսում եմ նըրա անլուռ կանչն ու հունչը ամենուր.
 Վեհացնում է ու վերացնում ամենալուր իմ հոգին
 Տիեզերքի խոր մեղեդին ու մըրմունչը ամենուր:

Արյունալի աղետներով, աղմուկներով ահարկու,
 Արևմուտքի ըստրուկները մեքենայի և ոսկու՝
 Իրենց հոգու անապատից խուսափում են խուռներամ
 Դեպ Արևելքն աստվածային-հայրենիքը իմ հոգու...

Ամեն անգամ քո տըվածից երբ մի բան ես դու տանում,
 Ամեն անգամ, երբ նայում եմ, թե ինքա՞ն է դեռ մընում,—
 Զարմանում եմ, թե՛ ո՛վ Շըրոայլ, ինչքա՞ն շատ ես տըվել ինձ,
 Ինչքա՞ն շատ եմ դեռ քեզ տալու, որ միանանք մենք նորից:

Лунный луч — твоя улыбка — на лице моем скользит,
 В час, когда я, насмерть ранен, вижу смерти лик вблизи
 Так под солнца животворным, благодетельным лучом
 Дуб стоит, грозой сраженный, высыхая с каждым днем.

Я щедрый, неумный я, я расточать себя устал!
 С душой взыскующей блуждать и вглядываться я устал.
 Я вечно встречи ждал с другой, беспечной, щедрою
 душой.
 От всех исканий, всех путей, всех ожиданий я устал.

Дыхание бога вдыхаю: он дышит во всем,
 Призыв его слышу и голос: он слышен во всем.
 И я возвышаюсь, внимая, и ловит мой дух
 Мелодию мира и шепот,— он слышен во всем.

Глянь! С Запада рабы машин и золота бегут кровавой,
 Ревущей в ужасе толпой, истерзанной, тысячеглавой,
 Из мертвых ледяных пустынь своей безвыходной тоски
 Сюда, на мой родной Восток, божественный и величавый.

Ах, всякий раз, как от того, что дал мне, ты берешь
 назад,
 И вижу, как я все еще неисчерпаемо богат,—
 Дивлюсь, как много ты мне дал, безмерно щедрый и
 благой,
 Как много должен я вернуть, чтоб слиться навсегда с
 тобой.

Հապար տարով, հապար դարով առաջ թե ետ, ի՞նչ կա որ.
 Ես եղել եմ, կամ, կըլինեմ հար ու հավետ, ի՞նչ կա որ,
 Հապար էսպես ձևեր փոխեմ, ձևը խաղ է անցավոր,
 Ես միշտ հոգի, տիեզերքի մեծ հոգու հետ, ի՞նչ կա որ:

Բարձր է հընուց աշխարհքն Հայոց ու Մասիսը երկնադետ.
 Իմ խոր հոգին էն բարձունքին խոսք է բացել նըրա հետ —
 Անհաս բանից, ըսկպբանից, երբ չըկան էլ դեռ չըկար,
 Մինչև վախճանն անվախճանի քնընում է դարեդար:

Կյանքըս արի հըրապարակ, ոտքի կոխան ամենքի.
 Խափան, խոպան ու անպըտուղ, անցավ առանց արդյունքի:
 Ինչքա՞ն ծաղիկ պիտի բուսներ, որ չըբուսավ էս հողին...
 Ի՞նչ պատասխան պիտի ես տամ հող ու ծաղիկ տըվողին...

Իմ կընունքին երկինքը՝ ժամ, արևը՝ ջահ սըրբազան,
 Ծիածանը նարոտ եղավ, ամենքի սերն՝ ավազան.
 Սարը եղավ կընքահայրըս, ցողը՝ մյուսոն կենսավետ,
 Ու կընքողըս Նա ինքն եղավ, որ սահմանեց ինձ պոետ:

Без счета веков впереди или в прошлом... Не все ли
 равно?
 Я был, существую, всегда я пребуду... Не все ли равно?
 Без счета веков впереди или в прошлом... Не все ли
 равно?
 Я был, существую, всегда я пребуду... Не все ли равно?

В стране армян, как великан, стоит Масис могучий;
 С владыкой был мой дух вступил в беседу там, на круче.
 С тех дней, когда меж «нет» и «да» была темна граница,
 Из века в век, чей вечен бег, беседа эта длится.

Ты жизнь в арену превратил; ее топтало много ног.
 В ней, невозделанной, пустой, кто отыскать бы пользу
 мог?
 Цветы взрастить бы на земле! Да не взрастил я их, о,
 нет!
 Создавший землю и цветы, какой я дам тебе ответ?

На крестинах моих день — факелом был, а церковью —
 небосвод.
 И народа любовь, что купель моя, свет радуги — мой
 народ.
 Мне живительным миром была роса, а взгорье —
 крестным отцом.
 И я тем был крещен, кто создал меня поэтом, — самим
 творцом.

Աղբյուրները հընչում են ու անց կենում,
 Ծարավները տենչում են ու անց կենում,
 Ու երջանիկ ակունքներին երազուն՝
 Պոետները կանչում են ու անց կենում:

Տիեզերքում աստվածային մի ճամփորդ է իմ հոգին.
 Երկրից անցվոր, երկրի փառքին անհաղորդ է իմ հոգին.
 Հեռացել է ու վերացել մինչ աստղերը հեռավոր,
 Վար մնացած մարդու համար արդեն խորթ է իմ հոգին:

Էնքան շատ են ցավերն, ավերն իմ սրբտում,
 Էնքան անթիվ կորած լավերն իմ սրբտում...
 Չեմ էլ հիշում չար ու խավար էս ժամին՝
 Ե՛րբ են փայլել ուրախ օրերն իմ սրբտում:

— Էս է, որ կա... ճիշտ ես ասում. թասըդ բե՛ր:
 Էս էլ կերթա՛ հանց երազում, թասըդ բե՛ր:
 Կյանքն հոսում է տիեզերքում վընգալեն,
 Մեկն ապրում է, մյուսն ընկասում. թասըդ բե՛ր:

Родник течет и протечет,
 Помедлит жаждающий, пройдет.
 Блаженных, неземных ключей
 Поэт возжаждет и пройдет.

По миру всежаждущей путницей бродит душа,
 И к славе земной на земле равнодушна душа.
 Она удалилась, к далеким созвездьям ушла.
 Тому, кто в низине, моя непонятна душа.

Немало развалин былого в сердце моем,
 Мрачнеет прошедшее благо в сердце моем.
 Не в силах я вспомнить в печальный,
 сумрачный час,—
 Гостило ль отрадное время в сердце моем.

Ну, вот и все...— Да, правда, все.— Мне чарку дай!
 И это канет словно сон...— Мне чарку дай!
 И жизнь течет, течет в мирах, как легкий
 звон.
 Один живет, другой — он ждет.— Мне чарку дай!

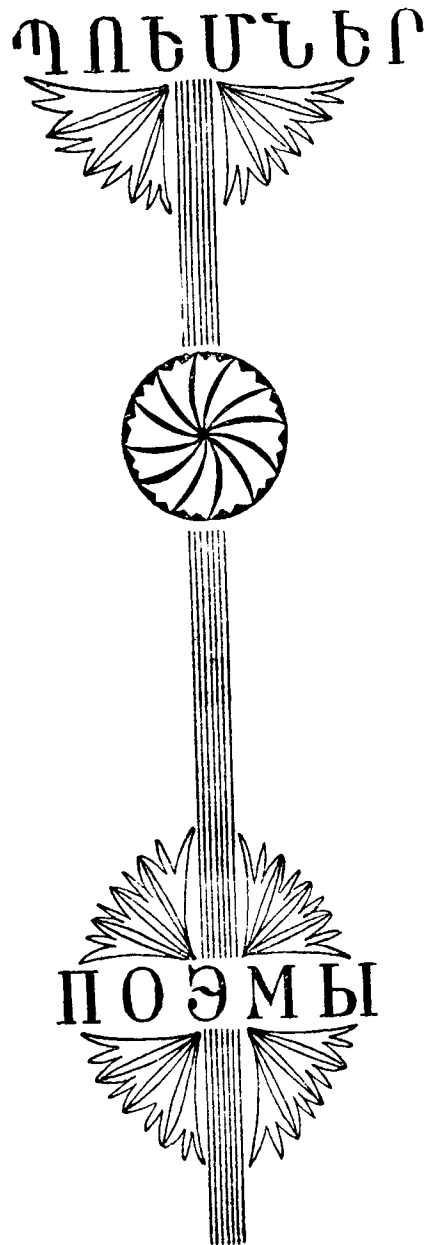

Հե՛յ ճամփանե՛ր, ճամփանե՛ր.
Անդարձ ու հին ճամփաներ,
Ուրե՛ր անցան ձեզանով,
Ո՛ր գընացին, ճամփաներ:

О, дороги мои, о, пути,
Невозвратные вы пути!
Кто они, что прошли по вас,
Удалились куда, пути?

ՄԱՐՈՆ

;

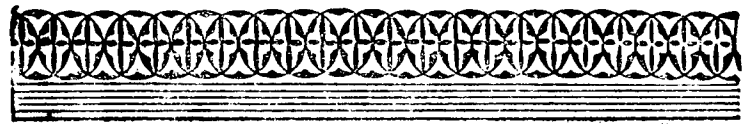
Մեր գյուղն էն է, որ հրապարտ,
Լեռների մեջ միգապատ,
Խոր ձորերի քարափին՝
Ձեռը տըված ճակատին՝
Միտք է անում տըխրադեմ.
Ինչ է ուզում չըգիտեմ...

Պաս չենք էնտեղ մենք ուտում,
Ու ջերմեռանդ աղոթում,
Փամ ենք գնում ամեն օր.
Բայց միշտ ցավեր նորանոր,
Միշտ մի աղետ, մի վընաս
Գալիս են մեզ անպակաս:

Ահա պատմեմ ձեզ մի դեպք,
Մի պատմություն, որ երբեք
Հիշատակով տըխրալի —
Սըրտիս հանգիստ չի տալի:

II

Մեր գյուղից վեր մինչ էսօր
Կա ուռենի մի սըգվոր:

ՄԱՐՈ

Там, высоко, над скалой,
В глуби гор, покрытых мглой,
Скал, украсило чело
Наше старое село.
И утес, как великан,
Призадумался угрюмо,
Только ведает туман,
Что таит утеса дума...
Не постигнуть, что за мысли
Над селением нависли...
Там молящийся народ
Свято все посты блюдет,
И ходили в церковь чинно,—
Все же горе беспричинно
И нежданная беда
Постигали нас всегда...
Вот... сейчас... одно преданье,
Быль одну вам расскажу...
Утешенья, оправданья
Я ему не нахожу...
И живет в душе моей
Память, скорбь далеких дней...

Մեծ անտառից նա վատված,
 Մարդու կացնից ապատված՝
 Կանգնած է դեռ ու շոգին
 Հով է տալիս մըջակին:
 Գիժ, լեռնային մի վըտակ
 Խոխոջում է նըրա տակ,
 Խաղում կանաչ մարգերին:
 Էն առվակում կես օրին,
 Երբ որ շոգից նեղանում,
 Գընում էինք լողանում:
 Տըկլոր, աշխույժ խըմբակով,
 Աղաղակով, աղմուկով
 Խաղում էինք, վազվըպում
 Գույն-գույն մանրիկ ավազում:
 Կամ հետևում հև ի հև
 Թիթեռնիկին ոսկեթև,
 Ու միշտ հոգնած ժամանակ
 Էն մենավոր ծառի տակ
 Նըստում տըխուր մի քարի,
 Գերեզմանին Մարոյի...

Մարո՛, անբախտ, վաղամե՛ռ.
 Դու մանկության իմ ընկեր,
 Որքա՛ն ենք մենք խաղացել,
 Իրար սիրել ու ծեծե՛լ...

III

Ժիր էր Մարոն, դուրեկան,
 Նոր էր ինը տարեկան,
 Նըրանց տունը երբ մի օր
 Եկան երկու եկավոր:
 Ու Մարոյի մայրիկը
 Երբ որ բերավ, դրավ լիքը

I

Близ села до этих пор
 Ива грустная растет...
 Пошадил ее топор,
 Близок леса темный свод.
 Жгли, бывало, зноем скал.
 И не раз батрак усталый
 В трудовой и жаркий день
 Находил под ивой тень...
 Тут же вился с гор поток,
 Сладкогласый ручеек,
 Неустанный и звенящий,
 Он журчал в зеленой чаще,
 И гурьбою детской, голой,
 Шли долиной мы веселой
 В жаркий полдень искупаться,
 Порезвиться, посмеяться...
 Так беспечной детворой
 Жили летней мы порой,
 Над цветным спеша песком
 За лучистым мотыльком...

И когда мы уставали,
 Мы, утихнув, отдыхали,
 Вдруг задумавшись глубоко,
 Там, под ивой одинокой,
 Зло забыв, забыв добро,
 Над могилою Маро...
 О, Маро, дитя, подруга,
 Радость детского досуга,
 Как беспечны все мы были
 Как резвились и любили!

II

Был в Маро лучистый свет...
 Деять минуло ей лет...

Խոնչեն նըրանց առաջին,
— Շնորհակալ ենք մենք, ասին,
Տաշտներըդ լի հաց լինի,
Դուռներըդ միշտ բաց լինի.
Հաց չենք ուզում ձեզանից,
Հող տըվեք մեզ ձեր տանից...
Էն ժամանակ Մարոյի
Հայրիկն առավ արաղի
Լիքը բաժակն ու ասաց.
— Կամքըդ լինի, տեր աստված...
Նըշանեցին Մարոյին,
Տըվին չոբան Կարոյին:

IV

Չոբան Կարոն սարերի
Մի հովիվ էր վիթխարի.
Բոյ-բուսաթին նայելիս
Մարդու պարզանդ էր գալիս.
Բայց վոբանչը անսահման
Սիրում, փարում էր նըրան:
Շատ էր սիրում և Մարոն.
— Լավն է, ասում էր, Կարոն,
Բերում է ինձ ամեն օր
Կանփետ, չամիչ ու խընձոր...

V

Մին էլ Կարոն աղմուկով
Եկավ գուռնով-թըմբուկով.
Ու Մարոյին գուգեցին,
Երեսին քող ձըգեցին,

В это время золотое
В дом к отцу явились двое...
Мать Маро в хозяйской роли
Понесла им хлеба-соли,
А они благодарили,
Добрый дом благословили...
«Будьте вы хранимы небом...
За землей мы, не за хлебом!
Слова вашего мы ждем:
Отчий дом,— невестин дом!..»

И отец, бокал наполнив,
По завету все исполнив,
• Отвечал покорно, строго:
«Да свершится воля бога!»
И сосватали Маро
Пастуху из гор, Каро...

III

А Каро, с высоких гор,
Устрашал прохожих взор...
Был огромного он роста,
Все в нем было кротко, просто.
Но дрожали, как перо,
Вида страшного Каро...
Теща зятя полюбила
И приветом одарила,
Даже милая Маро
Говорила, что Каро —
Добр и ласков и несет
Сласти в каждый к ней приход.

IV

Вот пришел он за женою
С барабаном и зурною,—
И Маро принарядили

Հինա դրրին ձեռքերը...
Եկավ խաչով տերտերը,
Տարավ ժամում կանգնեցրեց.
— Տե՛ր ես, որդյա՛կ, հարցրեց:
— Տեր եմ, ասավ մեր Կարոն,
Լուռ կանգնած էր միշտ Մարոն...
Հայրն էլ եկավ ու ծեսին
Էսպես օրհնեց իր փեսին.
— Ջաղացիդ միշտ հերթ լինի,
Մեջքըդ ամուր բերդ լինի...
Իսկ երբ հնչեց «տարան հա՛»-ն,
Նըրան փեսի տուն տարան:
Պըսակեցին Մարոյին,
Տըվին չորան Կարոյին:

VI

Թե գըրբացի չար ջանքով,
Գիր ու կապով, բըժժանքով
Մանուկ սիրտը կըտրեցին,
Կամ թե նըրա հանդերձին
Էն անհոգի չար ջաղուն
Բըսեց գիլի ճըրագուն...
Էդ չիմացավ ոչ ոք պարզ,
Միայն փոքրիկ նորահարս
Մարոն ատեց իր մարդուն.
Փախավ, եկավ ետ հոր տուն:
Եկավ լացեց նա վըշտոտ.
— Ես չեմ գնալ նըրա մոտ,

И фатой ее накрыли,
Положили хну на руки,
Не спросив про сердца муки,
И ребенка на венчанье
Повели, как на закланье...
Поп с крестом спросил Каро...
Тот сказал «беру», довольный,
И молчала подневольной
Неподвижная Маро...
Вот отец благословенье
Зятю дал: «Пусть умножение
Благ твоих цветет полнее,
Стань на свете всех сильнее,
Пусть тебя, без тяжких зол,
Ждет у мельницы помол!»
К мужу горною тропюю
Увели Маро толпою...
Мужем маленькой Маро
Стал большой пастух Каро.

V

Не пойму, пошло с чего бы...
Ворожкой, иль черной злобой
Над малюткой начудили,
Сердце страхом отравили...
Может, злобная вещунья,
Чародейка и колдунья,
Отравила тайно платье,
Нашептала ей проклятье...
Сколь над горем толковали
И в беде причин искали...

Не нашла приюта-места
В новой хижине невеста,
Убежала вновь к отцу...
Слезы лились по лицу...

Ես սիրում եմ մայրիկին,
Ես չեմ ուզում լինեմ կին...

VII

Հայրիկն էն ժամ բարկացավ,
Ծեծեց նրբան ու ասավ.
— Դո՛ւրս իմ տանից, սևերե՛ս,
Ետ չընայես դեպի մեզ,
Ոտ չըղնես էլ տունըս,
Մըրտուեցիր անունս...
Հալով, ծածկած իր դեմքը,
Թողեց Մարոն հոր շեմքը:

VIII

Ու հալածված իր հորից,
Փախած չորան Կարոյից,
Սոված, պատռած շորերով
Կորչում էր նա օրերով:
Կուչ էր գալիս խըղձալի
Օջախի շուրջ օտարի
Կամ թափառում մեն-մենակ
Մեր հանդերում շարունակ:

IX

Շատ ամիսներ անց կացան...
Գիմաց սարից մի չորան
Ձեն էր տալիս մի օր մեզ,
Թե՛ իմացե՛ք, որ էսպես
Կարմիր շորով մի խիզան
Ընկավ ձորը, մի կածան...
Դուրս թափվեցինք մենք գյուղից,

«Пожалейте, пощадите!
Я люблю вас... не гоните!..
Страшно... сжальтесь надо мной!
Не могу я быть женой!»

А отец стал злобы полон,
И в побоях гнев отвел он...
«Вон из дома, прочь, срамница!
Здесь тебе уж не укрыться...
Позабудь житье свое!
Имя ты чернишь мое!»
И, стыдясь и горько плача,
От соседей горе пряча,
Отчий бросила порог
Безутешная Маро...

VI

Так, отца и мать покинув,
Отчий дом из сердца вынув,
Под прикрытьем гор и неба,
Чуть жива, без корки хлеба,
От страданий цепenea,
В дом чужой войти не смея,
Там, в горах, где взрослым жутко,
Там брела Маро — малютка,
Мукой темною объята,
Одинока... виновата...

VII

Дни и месяцы текли...
Весть однажды принесли:
Наш соседний, с гор, пастух
Нам принес зловещий слух,
Весть о случае ужасном,
О ребенке в платье красном...
«Девочка,— вон в тот провал —
Сбросилась сейчас со скал!»

Հեռու կանգնած, երկյուղից,
Տեսանք՝ ահեղ էն ձորում
Ոնց էր լալիս ու գոռում
Մարոյի հայրն ալևոր,
Մայրը ճըչում սրգավոր:
Շատ լաց եղավ և Կարոն...
Մեռա՛վ, գընաց մեր Մարոն:

X

Սակայն անբախտ նըրա դին
Պապի կողքին չըղըրին:
Գյուղից հեռու մինչ էսօր
Կա ուռենի մի սըգվոր:
էն մենավոր ծառի տակ
Փոս փորեցին մի խորին,
Առանց ժամ ու պատարագ
Մեջը դըրին Մարոյին,
էն սև քարն էլ տաշեցին,
Բերին վըրեն քաշեցին:

XI

Շատ եմ տեսել, երբ սըգվոր
Մայրը մենակ, սևաշոր,
Կորանալով էն քարին՝
Ձեն էր տալիս Մարոյին...

Тут все в страхе прибежали,
В жутком горе и печали
Все, понурившись, смотрели
На безмолвное ущелье,
И отец, забыв свой гнев,
Весь от горя побелев,
Плакал, мукою терзаясь...
Мать рыдала, убиваясь...
Много плакал и Каро...
Умерла.— ушла Маро...

VIII

Близ села, до этих пор
Ива грустная растет.
Пощадил ее топор,
Близок леса темный свод...
Там под ивой одинокой
Яму вырыли глубоко,
Без молитв Маро зарыли...
И землей ее закрыли...
Не по божеским обрядам
И не с дедушкой рядом...
Обтесали камень черный,
И вблизи дороги горной,
Под склонившимся стволом
Спит Маро глубоким сном.

IX

У села, там, под горою,
Часто тихою порою
В черном женщина проходит
И с могилы глаз не сводит,
Над могилой слезы льет
И Маро к себе зовет..
«Дорогая Маро! Маро-джан!
Пожалей и скажи... слышит горный туман...
Кто обидел тебя, Маро-джан?»

— Ո՛վ քեզ ծեծեց, Մարո ջա՛ն,
Ո՛վ անխճեց, Մարո ջա՛ն,
Ո՛ր փախար դու, Մարո ջա՛ն,
Տուն արի՛, տո՛ւն, Մարո ջա՛ն,
Խո՛ր ես քընել, Մարո ջա՛ն,
Ձե՛ս վարթնում էլ, Մարո ջա՛ն...
Կորանալով էն քարին
Ձե՛ն էր տալիս Մարոյին.
Խունկ էր ծըխում, մոմ վառում,
Որ գիշերվան խավարում
Փայլփրլում էր մեն-մենակ
Հեռվից երկար ժամանակ:

ԼՈՌԵՑԻ ՍՍԲՈՆ

I

Է՛ն Լոռու ձորն է, ուր հանդիպակաց
Ժայռերը՝ խորունկ նոթերը կիտած՝
Դեմ ու դեմ կանգնած, համառ ու անթարթ
Հայացքով իրար նայում են հանդարտ:

Նըրանց ոտքերում՝ գավազած գալի՝
Գալարվում է գիծ Դև-Բեղը մոլի,
Խելագար թըռչում քարերի զըլխով,
Փըրփուր է թըքում անվուսպ երախով,
Թըքում ու վարկում ժեռուտ ափերին,
Փընտրում է ծաղկած ափերը հին-հին,
Ու գոռում գիծ-գիծ.
— Վա՛շ-վի՛շ, վա՛շ-վի՛շ...

Возвратись же любя, Маро-джан!
Все мы плакать должны, Маро-джан:
Я не вижу вины, Маро-джан!
О, вернись же домой, Маро-джан!
Но ты спишь под землей, Маро-джан!»
Так склонясь над камнем скорбным,
Молчаливым, спящим, черным,
Кос печальных серебро
Сыплет, плача, мать Маро...
Тщетно слышатся моления,
И возносятся куренья...
В полумгле ночи глубокой
Пламя свечи одинокой
Там, над камнем, чуть заметно,
Отвечает безответно
О далеких, грустных днях
И... теряется в горах...

ԼՐԵՑԻ ՏԱԿՕ

1

В ущелье Лори, там, где сдвинуты скалы,
Где грозны и дики утесов оскалы,
Столпившись, уставя свой пристальный взор,
Упорно нахмурились выступы гор.

Внизу, у подножья, дик и безумен,
Стремясь через камни, неистов и шумен,
Из пасти низвергнувший пенистый след
Бушует и вьется мятежный Дэв-Бэт...
О берег скалистый он бьется и брызжет,
Потерянный берег цветущий свой ищет,
И слышен рев сквозь тишь:
Ваш-вишь... ваш-вишь...
Из темных пещер, из таинственных гор

Մուժ անձավներից, հապար ձևերով,
Քաջքերն անհանգիստ՝ հըտալիտ ձայներով
Դևի հառաչքին արձագանք տալի,
Ծաղրում են նըրա գոռոցն ահեղի
Ու կըրկնում գիժ-գիժ...
— Վա՛շ-վի՛շ, վա՛շ-վի՛շ...

Գիշերը լուսնի երկչոտ շողերը
Հենց որ մըտնում են էն խավար ձորը՝
Ալիքների հետ խաղում դողալով,
Անհայտ ու մըռայլ մի կյանքի գալով՝
Ոգի է առնում ամեն բան էնտեղ,
Շընչում է, ապրում և մուրթն, և ահեղ:

Էս տախտի վըրա աղոթում մի վանք,
Էն ժայռի գըլխին հըսկում է մի բերդ,
Մուժ աշտարակից, ինչպես վարհուրանք,
Բուի կըռինչն է տարածվում մերթ-մերթ,
Իսկ քարի գըլխից, լուռ, մարդու նըման,
Նայում է ձորին մի հին խաչսրձան:

II

Էն ձորի միջին ահա մի տընակ:
Էնտեղ այս գիշեր Սաքոն է մենակ:
Հոփիվ է Սաքոն, ունի մի ընկեր.
Սատանի նըման՝ նա էլ էս գիշեր
Գընացել է տուն: Սարերի չըբա՛ն —
Գյուղիցը հեռու, հապար ու մի բան,
Ով գիտի՝ պարկում շընալի՛ր չըկար,
Ա՛ղ էր հարկավոր ոչխարի համար,
Ուպեց վոքանչի ձըվածե՛ղ ուտել,
Թե՛ նըշանածին շատ էր կարոտել —
Ոչխարը թողել՝ գընացել է տուն:
Այնինչ՝ համկալը հենց առավոտը
Դեպի սարերը քըշեց իր հոտը:

Тысячегласый доносится хор,—
Безумное эхо свой дикий напев
Несет к берегам, где беснуется Дэв...
И грозный рокот слышен:
Ваш-вишь... ваш-вишь...

Ночами, когда лунный луч боязливый
В ущелье к волнам проникает игриво,
В глубокой и тайной ночной темноте
Миры оживают в сокрытом бытие...
И все воскресает в глубоких горах,
И дышат в ущельях угрозы и страх...
На крутом холме монастырь стоит,
На вершине той — крепость грозная,
Лишь совиный крик из теснин летит,
Стынет в ужасе ночь беззвездная...
Только крест немой среди ущелий гор
Устремил во тьму свой старинный взор.

II

Домик между скал спрятан глубоко.
Этой ночью в нем одинок Сако:
Двое было их, но другой — пастух,
Знать, попутал бес, — отлучился вдруг...
Ведь немало дел, дом-то далеко,
И ушел чабан. Одинок Сако.
И зачем ушел? Может, за мукой —
На собачий корм, овцам — соли взять...
О жене объят был пастух тоской,
Тещиной яичницы вздумал скушать зять,
Бросил баранту и ушел домой,
А амкал овец всех угнал с зарей...
Дремлют скалы, ночь темна...
И Сако без сна,—
Снял мокрые лапти с пастушьих ног,
Чулки повесил на свой камелек,
И, прикурнув, чуть прилег...
Размяк Сако, — одинок...

Ու Սաքոն անքուն,
Թաց տըրեխները հանել է, բերել,
Գուլպան բուխարու վըրա կախ արել
Ու թինկը տըվել,
Մեն-մենակ թըթել:

III

Թեկուզ և մենակ լինի փարախում,
Ածդահա Սաքոն ընչի՞ց է վախում:
Հապա մի նայի՞ր հըսկա հասակին.
Ո՞նց է մեկնըվել: Ասես ահագին
Կաղնըքի լինի անտառում ընկած:
Իսկ եթե տեղից վեր կացավ հանկարծ,
Գըլուվը մեխած մահակը ձեռին՝
Ձեն արավ, կանչեց վալում շըներին
Ու բիրտ, վայրենի կանգնեց, ինչպես սար,
էնժամ կիմանաու, թե ընչի համար
Թե՛ գող, թե՛ գալան, հենց դատարկ վախից,
Հեռու են փախչում նըրա փարախից:

Ու իրեն նըման իրեն ընկերներ
Սպրում են սիրով երեխուց ի վեր:
Աստճու գիշերը գալիս են հանդեն,
Փետ են հավաքում, վառում են օդեն,
Շըհուն ու պըկուն խառնում են իրար,
Ածում են, խաղում, խընդում միալար...

IV

Բայց խուլ ու խավար օդում էս գիշեր
Մենակ է Սաքոն ու չունի ընկեր:
Բուխարու կողքին լուռ թինկը տըված
Մըտածում է նա... ու մին էլ, հանկարծ,
Որտեղից որտեղ, էն ձորի միջին
Միտն եկան տատի վըրույցները հին...
Միտն եկան, ու մեր Սաքոն ակամա

III

Ну что ж, если в хижине он и один,—
Способен ли трусить такой исполин?
Взгляни-ка на этот огромнейший стан!
Разлегся как будто в лесу дуб-титан;
А если он встанет и дрему страхнет
И кованый посох-дубину возьмет,
Да кликнет и свистнет озлобленных псов,
А сам, как утес, дик и к бою готов,—
Тогда лишь увидя его, ты поймешь,
Зачем вор и зверь чуют робкую дрожь
И, исполнены жалкого страха,
От его убегают параха!¹...
Товарищи, точно такие, как он,
Хранят еще с юности дружбы закон,
И каждую ночь, собираясь гурьбой,
Натащут дровишек, и теплой избой
Владеет волынка, сплетясь со свирелью,—
И песням нет края, конца нет веселью.

IV

Но холод и мрак этой ночью глубок.
Товарищей нет, и Сако — одинок.
Безмолвно склонившись на край камелька,
Задумался он... Вдруг, — из разных сторон,
Откуда — куда, про былые века
Старой бабушки сказки возникли, как сон...
И невольно Сако вспоминать стал о них,
О духах, видениях, призраках злых, —
Как они, кривоногие, ночью встают,
Хороводы вьдут, веселятся, поют...
И, как в образе ведьм и колдуний поток
К тем приходит в ночи, кто, как он одинок.

¹ Землянка, где пастух проводит зиму.

Սկսավ մըտածել չարքերի վըրա,
 Թե ինչպես ուրախ խըմբով, միասին,
 Ծուռը ոտներով, գիշերվան կիսին,
 Թուրքերի կանանց կերպարանք առած,
 Երևում են միշտ միայնակ մարդկանց...
 Կամ ինչպես քաջքերն այրերի մըթնից.
 Երբ նայում է մարդ քարափի գլխից
 Կամ թե ուշացած անցնում է ձորով,
 Խաբում են, կանչում ծանոթ ձայներով,
 Ու մարդկանց նըման խընջույք են սարքում,
 Զուռնա են ածում, թըմբուկ են վարկում...
 Ու տատի խոսքերն անցյալի հեռվից
 Ուրվաձայն, երկչոտ հընչեցին նորից.
 — Կասեն՝ Սաքո՛, մեկ մոտ արի,
 Արի՛ մեկ մոտ հարսանիք.
 Տե՛ս, ինչ ուրախ պար ենք գալի,
 Սիրո՛ւն-ջահել հարսն-աղջիկ:

— Ինձ մոտ արի՛ ձվածեղ անեմ...
 — Ինձ մոտ արի՛ բըլիթ տամ...
 — Ես քու հոքիրն... Ես քու նանն եմ...
 — Ես էլ՝ ազիկ բարեկամ...
 — Սաքո՛, Սաքո՛, մեկ մոտ արի.
 Էս աղջիկը, տե՛ս, ինչ լավն ա...
 Տե՛ս, ինչ ուրախ պար ենք գալի,
 Տարա-նի-նա՛... տարա-նի-նա՛...

Ու խոլ պատկերներ տըգեղ, այլանդակ,
 Անհեթեթ շարքով, խուռներամ, անկարգ,
 Ծանրաշարժ եկան Սաքոյի դիմաց
 Երևույթ եղան, անցնում են կամաց,
 Խավար ու դանդաղ, ըստվերների պես,
 Չար ժըպիտներով ժանտ ու սևերես...

V

Սրընթաց պախրա՛, թե գայլ գիշատիչ
 Շեշտակի անցավ փարախի մոտով,
 Այծյա՛մը հանկարծ մոտակա ժայռից

Как из мрака пещер для полночных затей
 Возникают в горах тени темных чертей.
 Если поздно идешь по ущелью меж гор,
 Слышишь зов и знакомый обманчивый хор...
 Как люди, они затевают пиры
 Среди зурн и лихой барабанной игры...
 И бабушки речи из призрачной дали
 Пугливо, прозрачно в ночи зазвучали.

— Сако, скорей на пир иди,
 На нашу свадьбу погляди!
 Мы пляшем среди игр лихих
 И дев — красавиц молодых...
 Дау вкусных яств, иди, дружок!
 Иди ко мне — дам пирожок!
 Племянник мой! Мой сын! Мой брат!
 Родной! Тебя я видеть рад!
 Сако! Сако! Ты к нам иди!
 На эту деву погляди!
 Веселой пляски жизнь полна...
 Тара-ни-на... Тара на-на...

И тени, уродливо-гадки и дики,
 Толпой несуразной, — кошмарные лики, —
 Надвинулись тяжело, стоят перед ним,
 И темен их облик и неумолим...
 Привиделись призраком страшным ему —
 И двинулись медленно в черную тьму...

V

Кто прошел? Хищный волк? Быстроногий олень?
 Иль коза камень сдвинула вниз со скалы?
 Чья мелькнула в ночи мимо хижины тень?
 Кто явился из гор среди таинственной мглы?
 Может, лист от прохлады ночной задрожал,
 Или робкий мышонок в углу прошуршал?
 Иль овца проблеяла среди зги?

Անդունդը մի քար գլուրեց ոտով.
Գիշերվան հովից տերևն էր ըողում,
Երկչոտ մուկիկը վապեց պուճախում,
Թե՛ ոչխարների թուլլ մընչոցն էր այն —
Սարոյին թըվաց, թե մի ոտնաձայն
Եկավ ու կանգնեց փարախի վըրա,
Կանգնեց ու լըռեց...

Ականջ դըրավ նա...

VI

— Ո՛վ հող թափեց բուխարիկից...
Էն ո՛վ նայեց լիսածակից...
Էս ո՛վ կըտրից անցավ թեթև,
Շունչ է քաշում դըռան ետև...
— Ո՛վ ես, էհե՛յ... ի՞նչ ես անում.
Ի՞նչ ես լըռել, ձեն չես հանում...
Պատասխան չըկա. լըռության միջում
Ձորագետն է միայն մըրափած վըշում:
— Հա՛, իմացա, Գևոն կըլնի.
Իմ ջան ահից ո՛վ սիրտ կանի...
Վախեցնում է... Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛...
— Գևո՞...

Ձեն-ձուն չըկա:

Միայն ահավոր լըռության միջում
Ձորագետն է խուլ, մըրափած վըշում:
Եվ ո՛վ կըլնի պարթուն այս ժամին.
Քընած է աշխարհ, քընած է քամին.
Անքուն չարքերը չեն միայն քընած,
Վըխտում են ուրախ՝ ձորերը բըռնած,
Խավարում կազմած դիվական հանդես,
Վազում, վազվըզում ըստվերների պես,
Մինչև որ մենակ մի մարդ կըգըտնեն,
Ճիշով-քըրքիջով... փարախը մըտնեն...

Աչքերը հանգչող կըրակին հառած՝
Ծանրը է շընչում հովիվն ահ առած,

Вдруг Сако показалось: шаги...
Пришли... Тихо стали за дверью,— и вот —
Он умолк, притаившись...
И, слушая, ждет...

VI

Кто в камине камушки сыпнул?
Кто сейчас в оконце заглянул?
Кто легко по крыше зашагал?
Кто сейчас за дверью задышал?
Эй, кто там? Ты зачем стоишь?
Откликнись! Отчего молчишь?

Все тихо там. Ответа нет...
Шум слышен сонной Дзорагэт...
Ага, я понял... Ты, Гэво?
Кого ж еще мне ждать,— кого,
Когда со мною здесь мой пес?
Боишься ты собаки? Да?
Гэво! Ни шороха в ответ.
Лишь в тишине шум Дзорагэт.
Кто же бодрствует в этих потемках ночных?
Спит земля... С нею ветер полночный затих.
Не спят лишь бессонные злые виденья,
Ущелья наполнив ночным оживленьем...
Затевя свой дьявольский пир в темноте,
Рыщут-ищут, как тени, в ночной пустоте,—
И найдя одного,— вдруг ворвутся к нему —
С гиком, хохотом, рея в безмолвную тьму...

Уставясь в огонь, уstraшенный пастух
Едва переводит от ужаса дух...
И вот, простодушного жителя скал
Ужасных сомнений поток взволновал...

Ան վայրի հոգին լեռնական մարդու
 Ալեկոծում է կասկածն անարկու:
 — Չէ՛, բամին էր էն... էն գիլի շրվաք...
 էն ասողեր էին աչքերի տեղակ,
 Որ լիսածակից ներս էին ընկել...
 Ուզում է վերև մըտիկ տա մեկ էլ՝
 Ան սիրտ չի անում:
 Ականջ է դընում...
 Գալիս են կըրկին թեթև, կամացուկ,
 Դըռան ետևից փրսփըսում ծածուկ.
 — Էստեղ է նա,
 — Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛.
 — Տե՛ս-տե՛ս, տե՛ս-տե՛ս.
 Նայիր էսպե՛ս,
 Մըտիկ արա՛,
 — Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛...
Սաքոն շարժվեց փըշաքաղած,
Դեպի շեմքը նայեց, դողաց...
Շըրը՛խկ... հանկարծ դուռը բացվեց,
Թուրք կանանցով տունը լըցվեց,
Տունը լըցվեց թուրք կանանցով,
Ճիչ-գոռոցով, հըռհըռոցով...

VII

Ահուելի ձոր է: Մի կըտոր լուսին
 Նայում է գաղտուկ, թաքչում ամպերում:
 էն մութ, ահավոր գիշերվա կիսին
 Վազում է Սաքոն Լոռու ձորերում:
 Չարքերը ընկած նըրա ետևից,
 Հերարձակ խըմբով, ճիչ-աղաղակով՝
 Հասնում են մեջքին, բըռնում են թևից,
 Ջարկում են, պարկո՛ւմ օձի մըտրակով...
 Բաջքերն էլ այրից կուռնա-դըհուով
 Ճըչում են, կանչում ծանոթ ձայներով.
 — Սաքո՛, Սաքո՛, մեկ մոտ արի,
 Արի մեկ մոտ հարսանիք,

— Нет, это был ветер... Тень волка была...
 То ночь не глаза, только звезды зажгла...
 В окне, наверху, чьи-то взоры тревожат...
 Он хочет взглянуть, но... не может..

Чуть дышит

И слышит:

— Он здесь ведь, да?

Ха-ха-ха-ха!

Он... вишь... вот... весь...

Так... тут... глянь... здесь...

Дом пастуха... ха-ха-ха-ха!

И вдруг, как шипы, поднялись волоса...

Взглянул на порог... задрожал... Ворвался —

Шум-шварк! Трах! И дверь распахнулась и вихрь

Влетел с хором фурий и нечистей злых!

Колдуньи и лешие в сумраке диком

Наполнили хижину хрипом и криком!

VII

Бескрайно, огромно ущелье в горах, высоко.

Кусочек луны за тучу укрылся украдкой...

И в страшную ночь, обезумев, Сако

В Лорийских ущельях бежит без оглядки.

И гонятся духи за ним вереницей,—

Распущены волосы, вопли и шум...

И жалят и хлещут, как змеи, как птицы,

Мешая Сако помутившийся ум...

А из пещер в веселье буйно-пьяном,

Звучат зурны с бубнящим барабаном,

Кричат, зовут:— Сако, поди!

Сако, скорей на пир иди,

На нашу свадьбу погляди!

Мы пляшем среди игр лихих

Տե՛ս՝ ինչ ուրախ պար ենք գալի՝
Սիրո՛ւն, ջահել հարսն-աղջիկ:
— Ինձ մոտ արի՛՝ ձրվածեղ անեմ...
— Ինձ մոտ արի՛՝ բլիթ տամ...
— Ես քու հոբիրն... ես քու նանն եմ...
— Ես էլ՝ ազիզ բարեկամ...

— Սաքո՛, Սաքո՛, մեզ մոտ արի,
էս աղջիկը, տե՛ս, ինչ լավն ա...
Տե՛ս, ինչ ուրախ պար ենք գալի.
Տարա-նի-նա՛... տարա-նի-նա՛...՛...

Այնինչ Դեբեդից ավեր են թըռչում,
Ալիքներն ելնում, ալիքներն ուղչում,
Խավարի միջին ծըփում են կայտառ՝
— Բըռնեցե՛ք, փախա՛վ Սաքոն խելագար...

ՀՍՈՍԱԶԱՆԸ

Հատվածներ

ՆԱԽԵՐԳԱՆԸ

Լեռնե՛ր, ներշնչված դարձյալ ձեպանով,
Թընդում է հոգիս աշխուժով լըցված,
Ու ջերմ ըղձերըս, բախտից հալածված,
Ձեզ մոտ են թըռչում հախուռն երամով:

Ձե՛զ, ձեզ վերըստին, ամպամած լեռներ,
Կյանքի տրխրության ամպերի տակից
Ես ձայն եմ տալիս ու ծանրաթախիծ
Հոգուս ձայները ձեզ բերում նըվեր:

Քեզ մոտ եմ գալիս, իմ հի՛ն տրտմություն,
Վեհափառ դայակ մանուկ օրերիս,
Այնժամ էլ չէիր ինձ հանգիստ տալիս՝
Սըրտիս ականջին խոսելով թաքուն...

И дев — красавиц молодых...
Дам вкусных яств, иди, дружок!
Иди ко мне — дам пирожок!
Племянник мой! Мой сын! Мой брат!
Родной! Тебя я видеть рад!
Сако! Сако! Ты к нам иди!
На эту деву погляди!
Веселой пляски жизнь полна...
Тара-ни-на... Тара на-на...
И волны Дэв-Беда, вздуваясь, взлетая,
Свой шепот разносят, шумя, повторяя,
Во мраке молву разнося далеко:
— Держите! Там скрылся безумный Сако.

ՏԵՆԱՆԻԵ՛

I

С той поры уже минуло несколько лет.
Я на родину шел, и в тенистой теснине,
Где с гортанным журчаньем распелся Дебет
И течет, от начала времен и поныне,

Где Ахпат-Санаины с обрывистых скал
Молча молятся, руки воздев к небосводу,
Там, застигнутый мраком, приют я сыскал,
На ночлег напросясь к старику-садоводу.

Он возился, ворчливо ропща на судьбу
Под одним из деревьев плодового сада.
— Здравствуй, дед!.. И ладонь прислонивши ко лбу,
Он взглянул на меня:— мол, чего тебе надо?

¹ Пролог не переведен.

Ո՛վ, որ կանչում ես գիշեր ու ցերեկ
Հապար ցավերով, հապար ձևերով,—
Ոգևորության հրվոր թևերով
Ձեզ մոտ եմ գալիս, հայրենի՛ք իմ հեզ:

Գալիս եմ, բայց ոչ ուրախ երգերով
Քո ծաղիկներին ծաղիկ ավելցնեմ,
Այլ դառն հեծության հառաչանքներով
Էդ անդընդախոր ձորերըդ լցնեմ:

Ձորե՛ր, ա՛յ ձորեր, սև, լայնաբերան,
Սըրտիս էս խորունկ վերքերի նրման.
Աստճու հարվածի հետքերն եք դուք էլ,
Ձեզ մոտ եմ գալիս, ուզում եմ երգել:

Դուք էլ խոսեցե՛ք, դուք էլ պատմեցե՛ք
Ձեր անդունդներով եկեք չափվեցե՛ք.
Դուք է՛լ եք, տեսնեմ, էնքան մեծ ու խոր,
Ինչքան իմ հոգու թախի՛ծն ահավոր...

Հատված I

Մի քանի տարի սըրանից առաջ,
Երբ որ հայրենիք էի ես գնում,
Այն մըթին ձորում, ուր որ քաղցրավաչ
Մեղեդու ձայնով Դեբեդն է վազում,

Ժայռերի գլխին, ուր բավկատարած
Աղոթք են անում Հաղպատ-Սանահին,
Գիշերը հասավ, ու ես դադարած
«Ղոնաղ» մնացի ծեր այգեպանին:

Նա տրտնջալով ծերության ընդդեմ
Քըթքթում էր յուր ծառերի տակին.
«Բարի օր, պապի», ու խոժոռաղեմ
Ծերը ետ նայեց ձեռքը ձակատին:

С холодком на привет мой ответствовал дед,
Осмотрел подозрительно, снова и снова,
И повел к шалашу, за собою вослед,
Нежеланного, чуждого гостя почного.

Я молчал, а старик бормотал на ходу:
— Мы пропали; житья нам не будет на свете,
Коль в такие ущелья, на нашу беду,
Проторили дорогу бездельники эти.

Горожанин проник в наш глухой уголок
Не с добром,— знать опять увеличили подать.
Хочет выведать: как бы содрать им налог,
А иначе — зачем ему здесь колобродить?

Хочет вынюхать: где еще водится скот
И в хлевах не пустуют кормушки да ясли,
Чья жена не увяла еще от невзгод
И в глазах у нее огоньки не погасли.

Все лесные стволы он сочтет по пути,
Словно вор, станет рыться в отцовских могилах;
Он сочтет: сколько за день яичек снести
Наша сельская курица в силах.

Ишь, какую он шапку чудную надел!
И в одежде чудной... Здесь таких не бывало.
Старикан приумолк, тяжело закричал,
Оппираясь на заступ, шагал он устало.

В шалаше предложил он устроиться мне —
Землю ветхою тканью покрыв шерстяною,
Усадил меня, сам же застыл в тишине,
Продолжая стоять на ногах предо мною.

Մի կասկածավոր ու խիստ հայացքով
Չննելուց հետո հոնքերը կիտեց,
Սաստիկ սառնությանը պատասխան տալով
Դեպի յուր դափեն ինձ առաջնորդեց:

Նրա ետևից անխոս զընացի,
Փընթինթացնում էր նա իմ առաջին —
«Մեր բանը պրծավ, երբ էս ձորերի
Մըտերը սրանք էլ եկան սովրեցին:

Սա էր մնացել, սա էլ անպատճառ
Մեր գլխին մի նոր կրակ է բերում,—
Նոր դրած բեգյար, կամ իվուր մի շառ,
Թե չէ ինչ ունի էս խուլ ձորերում:

Եկած կըլինի, որ խաբար տանի,
Թե խելքը գլխին դեռ քանի գյուղ կա,
Ով յուր դռանը անասուն ունի,
Կամ որի կնգա աչքերում յուղ կա:

Կամ հին գերեզման քանդող կըլինի,
Կամ թե կըհամրի ծմակի ծառերը,
Կամ նրա համար, թե օրը քանի՞
Ձու են ածում մեր գյուղի հավերը...

Ո՛վ գիտի, հիմա ով վեր է կենում
Գլխին էս տեսակ գրակ է դնում...»
Լոեց ծերունին ծանրը տնքալով
Ու առաջ գնաց թին դիմհար տալով:

Իսկ երբ որ հասանք աղքատիկ դափին՝
Ինձ հրավիրեց, և յուր ունեցած
Շորի կտորը փոեց իմ տակին,
Ինքը առաջիս մնաց լուռ կանգնած:

Ճերմակ գլուխը ապու բարձրացրեց,
Ճոնքերի տակից ապու նայելով,
Որոտող ձայնով այսպես հարցրեց՝
Չզվանք ու վայրույթն հազիվ պահելով:

Поднял голову, взор на пришельца вперил,
Что некстати себя навязал ему в гости,
И раскатистым голосом заговорил,
Не скрывая ничуть отвращения и злости:

— Спрос не грех, господин! К моему шалашу
Ты откуда пришел, и куда ты с рассвета
Дальше двинешься? Кто ты? Скажи мне, прошу...
И старик продолжал, не дождавшись ответа:

— Кто б ты ни был, я счастья желаю тебе,
Долгой жизни, здоровья, удачи в дороге,
Чтоб ты мог сострадать нашей горькой судьбе,
И узнал,— как живет земледелец убогий.

Наши дни издавна преисполнены тьмы,
Люди здешних ущелий вконец обнищали.
Мы всего лишены, обездолены мы,
Царь небесный лишь знает о нашей печали.

Ты ученый, ты умный, ты сердцем не злой,
Устреми же на нас твои взоры благие,
Убедись, как в горах, с каменной землей
Мы воюем,— голодные, полунагие.

Что руками добудем — не можем до рта
Донести. Погляди: столько пролито пота,
И опять голодуха, опять нищета,—
Бесполезны старанья, напрасна работа...

— Отчего же, в таком благодатном краю
Голодает народ, передышки не зная?
Может быть истощили вы землю свою,
Или ваших лишений причина иная?

— Как сказать... Да прославится имя царя,
Да незыблемо правит он в нашей отчизне.
Я не смею его виноватить зазря.
Пусть господь пресечет наши жалкие жизни!

— Աղա՛, հարցնելը ամոթ չըլինի,
Հրամանքդ ի՞նչ մարդ ես, կամ ո՞րտեղից ուր...
Եվ չըսպասելով մի պատասխանի՝
Ինքը շարունակ խոսեց կցկտուր.

— Ով էլ որ լինիս՝ բարով ես եկել,
Անփորձանք լինի քո ճանապարհը,
Աստված կյանք տա ձեզ, որ հարցնեք դուք էլ,
Թե ինչ ցավ ունի խեղճ ռանչպարը:

Աղքատ մարդիկ ենք, մեր ձորերի մեջ
Անց ենք կացնում մեր սև-սև օրերը.
Թե որքան ենք փուրկ, որքան ենք մենք խեղճ
էդ հաստատ գիտե ինքը — միայն տերը:

Բայց դու էլ խելոք մի մարդ ես գիտուն,
Բո բարի աչքով տեսնում ես էլի,
Տկլոր ու սոված էսպես տարին բուն
Բարի-հողի հետ կոխվ ենք տալի:

Թե որ ձեռներս էլ մի բան է ընկնում
Չենք կարողանում բերան հասցընենք...
Էսբան տանջվելով քրտինք ենք անում,
էլ էն սներեսն, էլ էն սովածն ենք...

— Ի՞նչիցն է, պապի, այսքան ճոխ երկրում,
Ինչպես ասում ես, դժվար եք ապրում,
Վարձատրություն չե՞ք ստանում հողից,
Թե՞ նեղություն է գալիս մի տեղից:

«Մեր նեղությունը... քեզ ինչպե՞ս հայտնեմ,
Թող հաստատ լինի մեր թագավորը.
Ես ընչի տեր եմ, խոսեմ նրա դեմ,
Բայց աստված կտրի մեր քաշած օրը...»

Ի՞նչ անես, ախպե՛ր, ումի՛ց խոռվես,
Պետք է համբերել, թե լավ թե օսալ...

На кого обижаются? В течение веков,
Поневоле, стерпелись мы с долей любою...
Ты еще не поведал мне: кто ты таков?
Я хочу говорить откровенно с тобою!

— Я читаю...— Читаешь!— воскликнул старик,—
Ты псаломщик? Зачем не признался мне сразу?
Погоди-ка немного, я выйду на миг...
Дед покинул шалаш, не закончивши фразу.

II

Он вернулся с дровами, прибавил огня,
Озарившего темень мерцающим светом,
Вновь приветствовал гостеприимно меня,
И добра пожелал, по старинным заветам.

У костра мы сидели. Внизу, под горой,
Клокотала в ущелье река; временами,
Как дыханье теснины, оттуда сырой
Веял ветер в лицо, пролетая над нами,

И ночные, бессонные птицы подряд
Причитали, потоку плакучему вторя,
Стонет птица-Сестра:— Где ты, мертвый мой брат!*

Смутный ужас, и вместе — глухая тоска
Нераздельно царили средь ночи беззвездной...
Вот донесся откуда-то издалека
Вой голодного волка — зловещий и грозный.

* Существует легенда о том, что бог, вняв мольбам девушки-сиротки, обратил ее в ночную птицу, спасая от насильника. Брат погиб, спасая ее честь.

Բայց դու չասացիր հրամանքդ ով ես,
Ուլում եմ քեզ հետ լիասիրտ խոսալք»:

— Ես քաղաքումը կարդում եմ, պապի:
«Հա՛, տիրացու ես, բա ինչո՞ւ չասիր...»
Կանչեց ծերունին ու իրեն դափի
Դռնից հեռացավ. «մի քիչ սպասիր»:

Հատված II

Մըթնեց: Ծերունին լուռ չարչարանքով
Մի քանի կոճղեր դրեց կըրակին,
Նորից բարևեց իր երկրի կարգով
Ու բարի մաղթեց ջահել ղոնաղին:

Ու նըստոտեցինք իրար դեմ ու դեմ
Սաստկությանը վառվող կրակի շուրջը,
Մեր առջև ձորն էր թըշտում խավարչտին.
Մեր դեմը խաղում ձորերի շունչը:

Գիշերվան անքուն հավքերն են տըխուր
Ծըվում, ծըկլթում խավարի միջում,
«Որքն» է եղբորը կանչում ցավալուր,
Բուն է իր դաժան վայը կըրնչում:

Ու ողջ միասին մի խորունկ թախիժ.
Մի մուգ վարպանդ են գիշերին տալի...
Ահա տարածվեց հեռու ծըմակից
Եվ ձիգ ոռնոցը սովատանջ գիլի:

Ծանրը տընքալով թեք ընկավ ծերը,
Երկար կոթավոր չիբուխը լըցրեց.
Գիշերվա նըման կիտած նոթերը
Խոլ որոտալով էսպես հարցըրեց.

Дед с кряхтением прилег по соседству с костром,
Самосадам набил свою трубку большую
И, вздохнув, забубнил, как стихающий гром:
Расскажи мне про город, усердно прошу я!

Расскажи про газеты, про то, что в цене
И про то расскажи, что осталось дешевым,
Про живых и про мертвых поведай ты мне,
Я с другими людьми поделюсь твоим словом.

Говорят, будто трое царей меж собой
Порешили,—хоть это по моему враки,—
Что лишится престола затеявший бой,
И отречься от власти придется вояке.

Нет! Подобному чуду поверить нельзя!
Разве вправду владыки такие бывают?
Искони короли и цари и князья
Разоряют народы, людей убивают!..

— Дед, оставь, ради бога, князей и царей!
Опротивел мне город, газетные сплетни.
Лучше ты о селе расскажи мне скорей,
О его повседневной нужде многолетней!

Усмехнулся угрюмо старик-садовод:
— Что ты ищешь, придя к нашим жалким халупам?
Кто не умер еще, тот, конечно, живет;
Так и мы существуем, завидуя трупам.

Корка черствого хлеба — вот наша еда,
Да и та еще где-то мерещится в небе.

— Ի՞նչ կա քաղաքում, դե՛ պատմիր տեսնեմ,
Իմանամ, ես էլ ուրիշին ասեմ.
Մեռնող-ապրողից, թանկ ու էժանից,
Կամ նոր դուրս եկած գազեթից, բա՛նից...

Երեք թագավոր, ասում են, իբրև,
Խնելքս չի կտրում, որ էսպես լինի,
Խորհուրդ են արել, որ այսուհետև
Իր թախտից վզրկվի, ով կոխվ անի:

Ո՛վ է իմացել էսպես հրաշք բան:
Էլ ի՞նչ թագավոր կամ էլ ի՞նչ իշխան,
Որ կոխվ չանի, ուրշին չըտիրի,
Մարդ չըկոտորի, երկիր չավերի...

— Է՛հ, աստված սիրես, թող դրանց, պապի,
Ես շատ եմ վրավել քաղքից, գազեթից.
Ինչպե՛ս եք ապրում, դու ձեզնից պատմի,
Ձեր օր ու կյանքից, ձեր ցավ ու դարդից:

— Ի՞նչ ես կորցրել — ընչի ման գալի,—
Խոսեց ծերունին դառը խնդալով,—
Բա մեռած հո չենք, ապրում ենք, էլի,
Ամեն մեռնողի երանի տալով:

Մեր ապրուստն ի՞նչ է.— մի կտոր չոր հաց,
Էն էլ հըրեն հա՛ — երկընթից կախված.
Մի մարդ որ նըրա երեսը պահի՝
Նըրա ապրուստը ի՞նչ պետք է լինի...

Ես քեզ օրինակ: Էս խոր ձորերում
Էս է չորս քսան տարիս լըրացավ,
Ոչ մի խնդություն տեսա իմ օրում,
Ոչ էլ մի անգամ աչքըս լիացավ:

Ամբողջ ամառը առանց տաքիլեթ
Պըտիտ եմ գալի էս ձորի միջին,

Можно ль жизнью назвать прозябание, когда
Человек не уверен в сегодняшнем хлебе?

Ты хотя бы меня, для примера, возьми:
Мне уж восемь десятков, но в здешнем ущелье
Весь мой век, я совместно с другими людьми,
Бедовал и не знал, что такое веселье.

Всухомятку, все лето, как вьючный осел,
Днем и ночью, толкусь на крутом косогоре.
Воевать мне приходится с тысячей зол,
Не могу превозмочь лишь последнее горе.

От земли — ни убытка, ни прибыли мне.
То, что сад мне дает, на него же я трачу.
Черт с деньгами, когда б они были в мошне!
Я б не жаловался на свою незадачу.

Я за хворст плачу, дабы ночью присесть
У костра; мой шалаш,— ты поверишь едва ли!—
Из-за нескольких веток раз пять или шесть,
Сторожа-лесники меня в суд вызывали!

В незаконной порубке винят, в грабеже,
Объясняешь — никто тебя слушать не станет.
Старший писарь грозит и рычит, и уже
Загребущую лапу за взяткою тянет.

Вор — с одной стороны, волк — с другой стороны;
Чуть замешкался,— тащат из дома, из хлева!
И в своем же добре мы уже не вольны.
То ли вправо бежать, то ли кинуться влево?

Только к старосте ты не ходи, потому,
Что врага наживешь; ведь следы лиходеев,

Կըռիվս եմ տալի հագար ցալի հետ
Ու չեմ կարենում — չեմ հասնում վերջին:

Վապներից էնքան օգուտ չի գալի,
Ինչ նրանց համար ես փող եմ տալի.
Գըլուխը քարը, գոնե փող լինէր,
Էլ ինչո՞ւ էսքան մարդ գանգատ կանէր:

Ջախ եմ հավաքում, կրակ եմ վառում,
Սրա համար էլ փող եմ վըճարում:
Էս դափեն ի՞նչ է — մի երկու լատան,
Հինգ ու վեց անգամ տարան դատաստան:

Ասում են՝ գեջ ես կտրել դու մերին:
Իրանցն աւում են ու քեզ չեն լսում,
Մինչև չըտեսնես մեծին, պիսերին.
Հիմի տես նրանք ինչքան են ուզում:

Գողն էլ մի կըռնից, գելն էլ մյուս կըռնից,
Աչքըդ թեքեցիր — բանիդ տերը չես.
Բաշում են տանից, քաշում են դըռնից,
Ու չես իմանում որ կողմը թըռչես:

Թե տանուտերին գանգատ եմ գնում,
Բան չեմ վաստակում բացի դուշմանից.
Գողերի հետքը իր տունն է տանում,
Համեցե՛ք դիվան ուլիր սըրանից:

Նստեցնում է քեզ մի երկու բաժակ
Տաք ջուր խմեցնում կամ մի թաս օղի.
— Դու գնա, պա՛պի, միամիտ քընիր,
Ես աչքի լուրը կըհանեմ գողի...

Դարձել է աշխարքն, ա խպեր, առ ու փախ,
Սերը դարձել է սուր ու ջուրը — արին,
Ոչ ամոթ ունի ուժեղը, ոչ վախ,
Վայը եկել է տարել տըկարին:

Разорителей наших, приводят к нему.
Пожалеешь, судебное дело затеял!

Он предложит, пожалуй, стакан кипятка,
Рюмку водки, и скажет в конце разговора:
— Ты ступай себе, дед! Спи спокойно пока!
Накажу я, как следует, наглого вора...

Гнусный мир! Хоть беги из него, но куда?
Стала кровью вода, а любовь — ятаганом.
Нет у сильного совести, страха, стыда,
Горе слабому в нынешнем мире поганом.

Три ружья, на столбе, здесь висели вчера.
Их владельцы, спасаясь в ночи от ареста,
Прибежали ко мне, но еще до утра,
Отоспавшись, ушли в безопасное место.

Я никак не пойму, размышлял я всю ночь:
Кто виновен? кого мне считать негодяем?
Вижу — темные парни; им надо помочь,
Но теперь из-за них мы невольно страдаем.

Что ни делай, а нам не сносить головы.
Кто силен — с тем закон, ну а мы — бессловесны.
Мы о старых адатах забыли, увы!
Ну, а новые — нам до сих пор неизвестны...

Вот, к примеру, один из дворян, из господ;
Всей земли у него — на плевочек, не боле,
Но изводит сельчан: сам не ссеет, не жнет,
И другим не дает он использовать поле.

Он уводит скотину чужую тайком,
Во владенья свои, чтобы словно по праву

Երեկ իրիկուն եդ կողքիդ սընից
Կախ էին արած երեք հըրացան.
Տղերք են՝ փախած տանից, դիվանից,
Եկան ու ծեքին էլ ետ հեռացան:

Ո՛վ է մեղավոր... Միտք եմ անում, միտք,
Ու չեմ հասկանում ով է մեղավոր:
Հենց էն եմ տեսնում — մուլթն, անգետ մարդիկ,
Էլ մենք ենք մեջտեղ տանջվում ամեն օր...

Մեր բանն էլ, ախար, էսպես է եկած,
Մենք լեզու չունենք — ուժեղը աստված:
Մեր հին աղաթից ընկել ենք, զըրկվել,
Նորն էլ չըգիտենք թե ինչ է եկել:

Էստեղ մեկ մոտիկ թավաղներ ունենք,
Ամենքս, իմացիր, տասը տեր ունենք.
Փորներն ողողած, փոխկները թողած,
Կըռները կանթած՝ կըտերը կանգնած:

Մեկին մեր գյուղում մի թիվ հող ունի,
Թըքես մի ծերից մյուս ծերը կընկնի.
Ոչ ինքն է վարում, ոչ տալիս մեկին,
Բուռն է հավաքել գյուղացու հոգին:

Գնում է ուրշի ապրանքը տանում,
Թաքուն հավաքում իր հանդն է անում,
Աղմուկով քըշում իր հանդի միջից,
Շտրափ է առնում անմեղ տիրոջից:

Պարում է ձմեռն հարսանիքներում,
Կամ մեծավորի թեփշի է լիվում,
Մինչև մի քանի շահի է ձարում,
Էն էլ տանում է լափում Թիփլիզում:

Մի օր սա եկավ, թե՛ չորան Չատին
Ոչխարը թաքուն իմ հանդն է քաշել.

После выгнать ее, и грозя кулаком,
От владельца потребовать штраф за потраву.

Бойко пляшет на свадьбах, толкая народ,
И усердно — тарелки начальникам лижет.
Что добудет, — в Тифлисе пропьет и прожрет,
Без копейки вернется и снова сквалыжит.

Он однажды сказал: мсл, отара Чати
Потоптала мне часть родового надела!
А Чати не дается: — Не лги, не крути!
Приведи-ка свидетелей этого дела!

Я просил чабана: — Отступись, не перечь,
Уплати дворянину, не зря молю слово.
Но осталась напрасной разумная речь,
Уговоров не слушал пастух бестолковый.

— Нет и нет! — На своем он стоял, как скала,
И ушел, распрямясь. — Ничего мне не будет!
И на площади стал, посредине села:
— Вот — помещик, вот — я; пусть нас люди рассудят.

Сгоряча заварился у них кавардак
И Чати обругал его матерным словом.
У противников часто случается так,
В перебранках — друг друга не потчуют пловом!

Ну, а староста — дружбой с помещиком горд;
Объявился на площади, злой, словно черт,
Он с холопским усердием влез в перепалку,
И припас для строптивца здоровую палку.

Чабана он связал и вlepил бедняку
Столько палок — не счесть, проявляя усердые,

Չատին էլ կով չի գընաց թավադին.
— Թող գա մի տեսնենք — էլ ո՞վ է տեսել:

Աղաչանք արի, պաղատանք արի.
— Ա՛յ տղա, ափ, ետ քա՛շվի, հեռի՛,
Բեր ձեռը վեր կալ, անե՞ծք չար բանին...
Բայց ի՞նչ հասկացնես բռնի չորանին:

— Չէ՛ որ չէ՛, ասավ, էն լեռ սարի պես
Գընաց դիք կանգնեց գեղի մեյդանում.
Էս դատաստանը, էս թավադն, էս ես,
Թող գա մի տեսնենք ինձ ինչ է անում:

Եկան իրարու, խոսք խոսքի հասավ,
Չատին մի քանի կոշտ խոսքեր ասավ.
Դե մարդիկ երբ որ կոխվ են անում,
Մեջտեղ փըլավ չեն իրար բաժանում:

Մեր տանուտերն էլ, աստված է օրհնել,
Էսպես մի բան էր պակաս նըրան էլ.
Մեկի պոչը միշտ մեկելի տակին,
Եկավ տաքացած, ճիպոտը ձեռքին:

Եկավ էս Չատնիս հաշիցը կապեց,
Ինչքան որ գիտես՝ քո ասած թակեց,
Թե՛ պետք է կորցնեմ քեզ էնքան հեռու,
Որ էլ չըտեսնես արևը Լոռու:

Մեր մեջ մի քանի ծեր մարդ ընտրեցինք,
Գնացինք թավադի ոտը խընդիրքով,
Ինչքան որ տվինք, ավել խընդրեցինք —
Բանը վերջացնի գեղական կարգով:

Ախպե՛ր, ասացինք, ի՞նչ արիք իրար,
Խոսք եք կովացրել, արին հո չարիք.
Համ ծեծել տըվիր, համ ըշտրափըդ առ.
Արի վերջացրու, բոլ էլավ, հերիք:

И грозил:— Я тебя, бунтаря, упеку!
Не увидишь лорийского солнца до смерти!

Трое выборных старцев с поклоном земным
Кончить миром, по сельским; давнишним адатам,
Умоляли помещика, и перед ним
Лебезили, назвав миролюбцем и братом.

— Брат,— сказали,— не важно: кто прав, кто неправ,
Вы дрались не ножами, а только словами.
Ведь избили Чати; получай же ты штраф
И пускай восстановится мир между вами!

Как насытить помещичью жадность и спесь?
— Вам прощение мое обойдется дороже!
— Больше нет ни гроша. Все, что собрано здесь,
Это наше последнее,— праведный боже!

Разве мы живоглота усовестим? Нет!..
Написал он, чтоб вызвать сочувствие в судьях:
«Дворянин я, дворяне отец мой и дед,
А пастух обложил меня матом при людях».

Вмиг приехал в село некий чин городской:
На фуражке — значок, бородища — лопатой,
Прямо к старосте:— Где, мол, такой и сякой,
Ваш пастух-бунтовщик, подстрекатель заклятый!

По приказу начальства явился Чати,
Стал, как столб — несуразный, огромный и дикий.
Он по-русски не знает ни слова почти,
Ни законов,— молчит, как джейран безъязыкий.

Опросили людей, подобрали статью,
По которой пастух подлежит наказанью

Սա ոտը դրեց վերին թարեքին.
— Էսքան ու էսքան բերեք, որ ներենք...
— Էս է ունեցածն աստըծու տակին,
Էլ չըկա, ա՛խպեր, ո՛րտեղից բերենք:

Ինչ արինք, չարինք, չեկավ հավատի.
Գընաց ավելի բարձրը գանգատվեց,
Թե՛ ինքքս թավադ, թավադի որդի,
Ու չորան Չատին ինձ ուշունց տըվեց...

Վերևից մի մարդ եկավ քննություն,
Միրուքը հաչա, աստղը ճակատին,
Եկավ, վեր եկավ, մըտավ քյոխվի տուն,
— Ո՛րտեղ է, ասավ, էն չորան Չատին...

Չատին էլ եկավ անձոռնի ու մեծ,
Էն փետի նըման մեջտեղը տընկվեց.
Ոչ օրենք գիտի, ոչ կարգն ու լեզուն,
Բերանը կապած սարի անասուն:

Քննությունն արին, բըռնեցին գյադին,
Թե՛ ի՞նչպես ուշունց կըտաս թավադին.
Բաց արին տեսան գըրած վակոնում,
Թե չորան Չատին Միրի է գնում:

Մեր մեջ մի քանի ծեր մարդ ընտրեցինք,
Գնացինք թավադի ոտը խնդիրքով,
Ինչ ուպեց, տըվինք, հետն էլ խընդրեցինք՝
Բանը վերջացնի գեղական կարգով:

— Ա՛խպեր, ասեցինք, ի՞նչ արիք իրար,
Խոսք եք կովացրել, արին հո չարիք.
Համ ծեծել տըվիր, համ ուպածըդ առ,
Արի վերջացրու, բոլ էլավ, հերիք:

— Հո՛ գիտեք, ասավ, ես էլ խըղճի տեր.
Չեմ ուզում ընկնեմ արինն էդ տըղի,

И Сибирью заплатит за дерзость свою,
Оскорбив дворянина бесстыдною бранью.

Трое старцев к помещику снова пошли,
Поминали обычаи в просьбе покорной,
Дали, сколько велел и, склонясь до земли,
Умоляли покончить с размолвкой вздорной.

— Брат,— сказали,— не злобствуй, бойся греха.
Вы дрались не ножами, а только словами.
Получай все, что хочешь, прости пастуха,
И пускай ~~вос~~становится мир между вами.

— Знайте, люди, что кровь мне его не нужна.
Процедил он сквозь зубы.— Я совестлив тоже,
Я прощу, коль постелет жена чабана
В эту ночь господину начальнику ложе!

У кого еще капелька совести есть,
Разве скажет, как этот помещик бесчинный?
Но мужчина, хранящий семейную честь,
Не замедлит с ответом, достойным мужчины.

Три ружья на столбе здесь висели вчера...
Скольким людям судьба предназначила злая
Стать убийцами, ночью бежать со двора
И скрываться, в тюрьму угодить не желая!

Кто виновен? Сужу и никак не пойму!
Каждый год наши горести множит и множит,
И одно только ясно уму моему,
Что подобная жизнь продолжаться не может.

Դըրա խիպանը մենակ էս գիշեր
Պետք է որ գրցի տեղը էս աղի...

Մարդը խիղճ ունի՝ էսպես է ասում,
Սրբանից ավել էլ ի՞նչ եք ուզում.
Բայց տղամարդը, որ նամուս ունի,
Լավ է իմանում ինչ պատասխանի...

Երեկ իրիկուն էդ կողքիդ սընից
Կախ էին արած երեք հըրացան:
Քանի՛-քանի մարդ կորավ իր տանից,
Քանի՛-քանի մարդ դառավ մարդասպան...

Ո՛վ է մեղավոր: Միտք եմ անում, միտք,
Ու չեմ հասկանում ով է մեղավոր.
Բայց իմ կարճ խելքով էնքանն եմ տեսնում —
Ապրիլ չի լինիլ էսպես ամեն օր:

Մինը իր կամքին՝ ինչ ասես՝ անի,
Մյուսը խոսելու իրավունք չունի.
Ես չասեմ, դու հո կարդացող մարդ ես,
Էն ո՞ր աստվածն է կարգ դրել էսպես...

Երկուսն էլ հայ են, ունեն մի հավատ,
Էլ ընչի՞ մուժիկ, կամ էլ ի՞նչ թավադ.
Նըրա արինը կարմի՞ր է մերից,
Թե՞ ավել հունար դուրս կըգա ձեռից:

Թե չէ՛ թավադ ես՝ ինչ ուզես անես,
Ես չըկարենամ քեզ մի խոսք ասել...
Է՛հ, մի՛ խոսեցնի, աստված կըսիրես,
Թե չէ մի դաշաղ կըդառնամ ես էլ...

Լըռեց ծերունին: Իրար դեմ ու դեմ
Թիկնած էինք թե՛ կըրակի շուրջը,
Մեր առջև ձորն էր թըշշում խավարչտին.
Մեր դեմը խաղում գիշերվան շունչը:

Этот — вольничать вправе, другой же — ни, ни!
Слова молвить не смей для своей обороны!
Я не смыслю, но ты, книгочей, объясни:
Что за бог предписал нам такие законы?

У простого и знатного — вера одна,
Что мужик, что помещик — армяне же оба!
Одинаково кровь у обоих красна.
Разве меньше сноровки в руках землероба?

Все дозволено знати, я ж должен молчать...
Эх, мой гость, не тревожь наболевшую рану,
Лучше мне на уста наложить бы печать,
А не то я гачахом, разбойником стану!..

Он затих. У костра мы сидели. Река
Клокотала в ущелье, в глубинах провала,
И дыхание ветра ночного слегка
Нас касалось и холодом нас обдавало.

ԱՆՈՒՇ

ՆԱՍԵՐԳԱՆՔ

Համբարձման գիշերը

Բազմած լուսնի նուրբ շողերին,
Հովի թևին՝ թըռչելով՝
Փերիները սարի գլխին:
Հավաքվեցին գիշերով:

— Եկե՛ք, քույրե՛ր, սեգ սարերի
Չըքնադագեղ ոգիներ,
Եկե՛ք, ջահել սիրահարի
Սերը ողբանք վաղամեռ:

Օխտն աղբյուրից ջուր է առել
Կույս սափորով, լուռ ու մունջ,
Օխտը ծաղկից ծաղիկ քաղել,
Կապել սիրո ծաղկեփունջ:

Ջուրն ու ծաղիկ աստղունք դրել,
Խընդիրք արել աստղերին,
Փափագ սըրտով խընդիրք արել՝
Բարի ժղպտան իր սերին...

Ափսո՛ս, Անո՛ւշ, սարի ծաղիկ,
Ափսո՛ս իգիթ քու յարին.
Ափսո՛ս բոյիդ թելիկ-մելիկ,
Ափսո՛ս էդ ծով աչքերին...:

Ու նըրանց հետ՝ ցող-արցունքով
Լըցված սըրտերն ու աչեր՝
Սարի ծաղկունք տըխուր սյուքով
Հառաչեցին էն գիշեր:

АНУШ

Пролог

На крыльях ветра рея ввысь,
На лунные сев лучи,
Толпою пери собрались
На вершине горы в ночи.

«О сестры! скал и родников
Прелестные духи,— сюда!
Плачем юную любовь,
Погибшую навсегда!..

Кувшином девушка брала
Волну от семи ключей.
С семи кустов цветы рвала,
Гадать о любви своей.

Под звезды воду и цветы
Она поставила в ночь,
Моля у звездной высоты
В любви ей, бедной, помочь...

Жаль нам, Ануш — горный цветок!
Жаль горькой любви твоей!
Жаль стан твой стройный, розы щек!
Жаль темных морей — очей...»

Цветы раскрылись по склонам гор,
Как взоры, полные слез,
И с тихим ветром в ночной простор
Стенанье их понеслось:

— Վուշ-վո՛ւշ, Անո՛ւշ, վուշ-վո՛ւշ, քուրի՛կ,
Վո՛ւշ քու սերին, քու յարին...
Վուշ-վո՛ւշ, Սարո՛, վուշ-վո՛ւշ, իգի՛թ,
Վո՛ւշ քու սիրած սարերին...

— Եկե՛ք, քույրե՛ր, սեգ սարերի
Չըքնաղագեղ ոգիներ...
Ու փերիններն էսպես տըխուր
Երգում էին ողջ գիշեր:

Կանչում էին հըրաշալի
Հընչուններով դյութական,
Ու հենց շողաց ցոլքն արևի՝
Անտես, անհետ չըքացան:

Խոր սուզվեցին ակն աղբյուրի,
Մըտան կաղնին հաստաբուն,
Ու լեռնային վըտակների
Ալիքները պաղպաջուն:

ՍՈՒՋԻՆ ԵՐԳ

I

Կանչում է կըրկին, կանչում անդադար
Էն չըքնաղ երկրի կարոտը անքուն,
Ու՛ թներն ահա փըռած տիրաբար
Թըռչում է հոգիս, թըռչում դեպի տուն:
Ուր որ հայրենի օջախի առաջ
Վաղո՛ւց կարոտով ըսպասում են ինձ,
Ու ձըմոան երկար գիշերը նըստած՝
Խոսում են Լոռու հին-հին քաջերից:
Դեպ էն սարերը, որ վես, վիթխարի,
Հարբած շարքերով բըռնած շուրջպարի,

«О, горе, Ануш, о, горе, наш друг!
Любви твоей жалко нам...
О, горе, Саро, о горе, пастух!
Любимым твоим горам!..»

«О сестры! скал и родников
Прелестные ду́хи — сюда!..»
Так хором скорбных голосов
Звучала всю ночь высота.

Волшебный зов, с угрюмых круч
Летящий к лугам в росе...
Но лишь заиграл первый луч —
Незримо исчезли все,

Спрятались в дуб толстоствольный,
В холодные ручейки,
Канули в пенные волны,
Летящей со скал реки...

ПЕСНЬ ПЕРВАЯ

I

Лори меня вновь неустанно зовет,
Тоска по отчизне мне сердце томит.
И властно расправила крылья, и вот
Душа моя к дому родному летит.
А там, перед отчим сидя очагом,
С тоской и надеждой давно меня ждут
И, слушая вьюгу в ночи за окном,
О витязях древних беседу ведут.
Туда — где гора над горою встает,
Где по небу горы ведут хоровод,

Հըսկա՛ շուրջափրի բըռնած երկընթում,
Հըրճվում են, ասես, էն մեծ հարսանքում
Պերճ Արագածի նապելի դըստեր,
Որ Դև-Ալ, Դև-Բեթ և այլ հըսկաներ,
Խոլ-խոլ հըսկաներ հընոց աշխարհի,
Փախըրին բերին անառիկ Լորի:

II

Է՛յ հին ծանոթներ, է՛յ կանաչ սարեր,
Ահա ձեզ տեսա ու միտըս ընկան,
Առաջը եկան երջանիկ օրեր,
Սիրելի դեմքեր, որ հիմի չըկան:
Անցե՛լ են, ոնց որ ծաղկունքը պես-պես,
Որ անցած գարնան կային ձեր լանջում.
Անցե՛լ՝ ձեր գըլխի հերվան ձյունի պես,
Բայց եկել եմ ես՝ նըրանց եմ կանջում:
Ողջո՛ւն ձեզ, կյանքիս անդրանիկ հուշեր,
Որբացած հոգիս ողջունում է ձեզ,
Թըռչուն կարոտով փընտրում ձոր ու լեռ,
Դյուրական ձայնով կանջում է հանդես:
Դո՛ւրս եկեք կըրկին շիրմից, խավարից,
Դո՛ւրս եկեք տեսնեմ, շոշափեմ, լըսեմ.
Կյանքով շընչեցե՛ք, ապրեցե՛ք նորից,
Լըցրե՛ք պոետի հաճույքը վըսեմ...

III

Եվ մութ այրերից մամոտ ժայռերի,
Թավուտ ծըմակի լըռին խորքերից,
Մանուկ հասակիս հընչուն ծիծաղի
Արձագանքն ահա լըսում եմ նորից:
Թընդում է վվարթ աղմուկը բինի,
Բարձրանում է ծուխն իմ ծանոթ ուրթից,

Где пьяные горы встают поутру,
Как гости, на свадебном буйном пиру
Плясавшие, пившие целую ночь,
Когда стародавние богатыри
Дэв-Бед и Дэв-Ал Арагацову дочь,
Украв, привезли в неприступный Лори.

II

Эй! горы зеленые, детства друзья!
Опять я вас вижу, и вспомнилась мне
Счастливая ранняя юность моя!
Любимые лица прошли, как во сне,
Прошли, будто множество ярких цветов,
Что прошлой весной здесь на склонах цвели,
Прошли, как ручьи прошлогодних снегов,—
Но снова взываю я к ним издали...
Вы — первые воспоминания! вам
Привет моей осиротелой души!
Вас ищет она по горам и холмам,
Взволнованным голосом кличет в тиши:
«Из тьмы, из могилы вставайте опять,
Хочу вас увидеть, услышать, обнять!»
И снова дышите весной бытия,
Чтоб высшей отрадой наполнился я.

III

Из темных пещер, с обомшелых громад
Утесов, из чащи безмолвных лесов,
Сквозь годы, как эхо,— я слышу — звенят
Далекие звуки родных голосов.
Вновь крики кочевья звучат издали,
И вновь над шатрами дымки расцвели.

Ու բոլորն, ահա, նորից կենդանի
Ելնում են աշխույժ վաղորդյան մուտքից,
Ու թա՛րմ, ցողապատ լեռների լանջում...
Սո՛ւա... ակա՛նջ արա, — հովիվն է կանչում..,

IV

— Աղջի՛, անաստված, նըստի՛ր վըրանում,
Ի՛նչ ես դուրս գալիս, խելքամաղ անում,
Աշուղ ես շինել, չեմ հանգըստանում,
Խաղեր կապելով,
Չուլեր չափելով,
Ոչխարըս անտեր,
Ընկել եմ հանդեր:

Ամա՛ն, էրեցիր սիրտըս քու սիրով,
Ոտըս կապեցիր թել-թել մազերով.
Էլ չեմ դիմանալ. կըլիախցնեմ կոտով,
Ա՛յ սարի աղջիկ,
Ա՛յ սիրուն աղջիկ,
Ա՛յ դու կարմրաթուշ,
Թուխամազ Անուշ:

Քու հերն ու մերը թե որ ինձ չըտան,
Արին կըթափեմ ես գետի նըման.
Սարերը կընկնեմ — կորչեմ անգյուման,
Ա՛յ սև աչքերով,
Ա՛յ ծով աչքերով,
Ոնքերըդ կամար
Աղջիկ, քեզ համար:

V

Երգում է Սարոն, ու չի կարենում
Աղջիկը հանգիստ նըստի վըրանում:
— Էն ո՛վ էր, նանի՛, որ կանչում էր մեզ,
Դու չե՛ս իմանում... ականջ արա, տե՛ս...

И бодро встают из предутренней тьмы
Знакомцы, и прошлое снова живет.
А там, где рососою дымятся холмы,
Чу! — слышишь? — пастух в отдалении поет:

IV

«Эй, сиди в шатре, девушка, молю!
Закружила ты голову мою.
Я забыл покой, как ашуг пою.
С песней, как в бреду,
По лугам иду.
Бросил я овец,
За тобой бреду.

Ты огнем любви сердце мне сожгла,
Нитями волос ноги обвила.
Я умчу тебя силой из села,
Эй, девушка гор,
Красавица гор,
Смуглая краса,
Черная коса!

Коль не суждена ты мне никогда —
Не стерплю тогда, кровь пролью тогда,
В горы я уйду, сгину без следа!
Эй, полночь — глаза!
Эй, море — глаза!
Погублю себя
Я из-за тебя!»

V

Саро молодой на склоне поет, —
Не может Ануш в шатре усидеть.
«Ты знаешь, нани¹, нас кто-то зовет...
Ну, слушай, нани... Ну, дай поглядеть!»

¹ Нани — мать, матушка.

— Հերի՞ք է, Անո՛ւշ, ներս արի դագեն,
 Քանի՛ դուքս թըռչես, նայես դես ու դեն,
 Տեսնողն էլ կասի — ի՞նչ աղջիկ է սա...
 Հապար մարդի մոտ կերթա, կըխոսա:
 — Մըտի՛կ տուր, նանի՛, էն սարի լանջին
 Ի՛նչքան ավուկ է տալիս կանանչին...
 Նանի՛. թող զընամ քաղեն ու հյուսեն,
 էն սարի լանջին «ջան գյուլում» ասեն:
 — Հանգի՛ստ կաց, Անո՛ւշ, դու հասած աղջիկ՝
 Ի՛նչ ունիս ջահել չորանների մոտ,
 Նըստիր վըրանում, քու գործին մըտիկ,
 Պարկեշտ կաց ա՛ղջի, ամոթ է, ամո՛թ:
 — Ա՛խ, սիրտըս, նանի՛, չըգիտեմ ընչի,
 Մին լաց է լինում սեակնա՛ծ, տըխո՛ւր,
 Մին թև է առնում, ուզում է թըռչի,
 Չըգիտեմ՝ թե ո՛ւր, չըգիտեմ՝ թե ուր...
 Նա՛նի ջան, նա՛նի, ես ի՛նչպես անեմ,
 Ի՛նչ անի անքուն, անհանգիստ բալեդ.
 Նա՛նի ջան, նա՛նի, կուժը թող առնեմ,
 Աղբյուրը զընամ աղջիկների հետ...

VI

Կըծերն ուսած՝ թըռվըռալով
 Ջուրն են իջնում աղջիկներ,
 Խընդում իրար ուսի տալով,
 Երգը վընգում սարն ի վեր:

— Ամպի տակից ջուր է գալի,
 Դոշ է տալի, փըրփըրում.
 Էն ո՛ւմ յարն է նըստած լալի
 Հոնգուր-հոնգուր էն սարում:
 Ա՛յ պող ջըրեր, կուլալ ջըրեր,
 Որ գալիս եք սարերից,

«Довольно, Ануш, в шатер свой войди!
 Ведь девушка ты, спокойно сиди.
 Увидят тебя — осудит народ,
 Худая молва повсюду пойдет».
 «Нани, погляди-ка, на склоне другом
 Щавель, как ковер, зеленеет кругом.
 Пусти погулять ты дочку свою,
 Нарву щавеля, «Джан-гюлум» спою».
 «Ты что потеряла, негодная, там?
 Что тянет тебя к молодым пастухам?
 Сиди-ка в шатре да за дело берись,
 Будь скромной! ведь ты уж невеста! Стыдись!»
 «Ой, сердце мое беспокойно давно,
 Нани, и томится и ноет оно,
 То вдруг окрылится и рвется тогда
 Не знаю — куда! Не знаю — куда!
 Нани-джан!¹ Нани!
 О, как же мне быть?
 Покоя мне нет, что сделать с собой?
 Нани-джан! Нани! позволь же сходить
 С подругами мне — к ручью за водой!...»

VI

В ущелье девушки толпой
 С кувшинами бегут,
 Смеются, шутят меж собой,
 И на бегу поют:

«Сквозь тучи падает поток
 В кипучем серебре;
 Чей яр², печален, одинок,
 Рыдает на горе?»

Эй, воды снеговых вершин,
 Спадающие с гор,

¹ Джан — ласкательное обращение.

² Яр — возлюбленный (-ая).

Գալիս՝ անցնում հանդ ու չուեր,
Յարս էլ խըմե՛ց էդ ջըրից:

Յարաբ խըմե՛ց, յարաբ հովցա՛վ
Վառված սիրտը էն յարի,
Յարաբ հովցա՛վ, յարաբ անցա՛վ
Անքուն ցավը ջիգյարի...

— Աղջի՛, քու յարն եկավ անցավ,
Վառված, տարված քու սիրով,
Էրված ջիգյարն՝ եկավ անցավ,
Չըհովացավ պաղ ջըրով...

Ամպի տակից ջուր է գալի,
Դոռ է տալի, փըրփըրում.
Ա՛խ, իմ ապիվ յարն է լալի
Հոնգուր-հոնգուր էն սարում:

VII

Ու պառավ նանի սըրտի մեջ հանկարծ
Ձեն տըվավ թաքուն մի խավար կասկած.

— Էն ե՛րբ էր՝ Անուշն իր կուծը առավ.
Աղբյուրը գընաց ու ետ չըդառավ...

Ամպերն եկել են սարերը պատել,
Չորերը լըցվել, իրար փաթաթվել,
Հավար չար ու շառ, հավար հարամի,
Հավար ջահելներ վըխտում են հիմի...

Ու ելավ տեղից պառավը հանկարծ.
— Ո՛ւր կորար, Անո՛ւշ, ա՛յ մազըդ կըտրած...

Ու ձորի գըլխին, ձեռքը ձակատին,
Կանչում է, կանչում անահ վավակին.

— Աղջի՛, սևասի՛րտ, քու ահը կըտրի,
Աղջիկը մենակ ձո՛րը կըմըտնի.

Ամպը կոխել է, աշխարքը մըթնել,
Ի՛նչ ես կորցըրել՝ չես կարում գըտնել...

Бегущие по дну долин
На луговой простор!

Видали ль яра моего?
Напился ли мой яр?
Прошла ли боль в груди его —
Бессонный сердца жар?»

«Твой яр, огнем любви спален,
Пришел, воды испил;
Как жаждал он!— Но жажды он
Водой не утолил...»

«С вершин бежит поток седой
В кипучем серебре...
Ах, то — мой яр, то — милый мой
Рыдает на горе!..»

VII

И в сердце у матери выросло вдруг
Глухое сомненье, неясный испуг...

«Давненько Ануш кувшин свой взяла,
Спустилась к ручью — и все не пришла...

А тучи сгустились, окутали высь,
В ущелья забились, друг с другом сплелись.
И — страшно!— беды не случилось бы с ней,
Немало ведь бродит недобрых людей...

Ануш, ох, бессовестная!»— И встает
Старуха и к краю ущелья идет.

И, ко лбу ладонь прислонивши, кряхтя,
Бесстрашное кличет и кличет дитя:

«Эй, дочка, срамница! Что делаешь ты
В овраге одна среди такой темноты;

Глянь — тучи какие, гроза на пути!
Ты что потеряла, не можешь найти?»

Աղջի՛, հե՛յ Անուշ, ա՛յ աղջի՛, Անո՛ւշ...
 Ծընկանը պարկում, հառաչում է «վո՛ւշ».
 Ու ձորի գըլխին մոլորված կանգնած
 Նայում է ներքև սիրտը սևակնած:
 Ամպերն եկել են սարերը պատել,
 Ձորերը լըցվել, իրար փաթաթվել,
 Հապար չար ու շառ, հապար հարամի,
 Հապար ջահելներ վըխտում են հիմի:

VIII

— Թո՛ղ, կանչում են ինձ... մերքս կիմանա...
 — Չէ՛, Անո՛ւշ, քի՛չ էլ, մի քիչ էլ մընա...
 — Չէ՛, թո՛ղ ես գնամ... ա՛խ, ի՞նչ խենթ եմ ես...
 Դու ինձ չես սիրում, չես սիրում ինձ պես,
 Հենց ես եմ մենակ լալիս ու տանջվում,
 Դու սարի լանջին խաղեր ես կանչում...
 Վաղո՛ւց, վաղուց ես դու ինձ մոռացել...
 Ես ե՛րբ եմ եկել էստեղ քարացել
 Ու մընում եմ քեզ, մընո՛ւմ, անիրա՛վ,
 Էնքան մընացի՛ աչքս ջուր դառավ.
 Ինձ չես լըսում,
 Չես ափսոսում,
 Էլ չես ասում՝
 Ինչ կըլնեմ ես...
 Ես կըվառվեմ —
 Հուր կըդառնամ,
 Ես կըհալվեմ —
 Ջուր կըդառնամ,
 Ես... չըգիտեմ
 Ինչ կըդառնամ,
 Թե որ մին էլ
 Էսպես մընամ...

Ասում են՝ ուռին
 Աղջիկ էր ինձ պես,

Ты слышишь, Ануш? Эй дочка Ануш!—
 И бьет по коленям и охает: «вуш!»
 Над пропастью мать, растерявшись, сидит
 И вниз, с омраченной душою глядит...
 А тучи сгустились, окутали высь,
 В ущелья забились, друг с другом сплелись
 И — страшно!— беды не случилось бы с ней,
 Немало ведь бродит недобрых людей...

VIII

«Ну, пусти меня!.. Слышишь? Мать звала...»
 «О, не уходи! погоди, молю!..»
 «Ах, пусти, уйду... Я с ума сошла!..»
 Нет! не любишь ты так, как я люблю;
 Только я одна плачу и томлюсь,
 Думала — тебя вовсе не дождусь.
 Ты совсем, совсем про меня забыл:
 С коих пор одна здесь сидела я,
 Я ждала, ждала, ты ж не приходил,
 Все глаза в тоске проглядела я!

Нет, ты меня
 Не слушаешь,
 Ты обо мне
 Не думаешь...
 А я сгорю,
 Огнем взовьюсь,
 Я растворюсь,
 Ручьем прольюсь.
 Не знаю я,
 Чем стану я,
 Коль еще раз
 Так буду ждать...

Ива — говорят —
 Девушкой была,

Մընում էր յարին,
Ու չեկավ նա տես:
Խեղճը դողալով՝
Անհույս կըռացավ,
Դարդից չորացավ,
Ուռենի դարձավ...
Զըրերի վըրա
Գըլուխը կախած՝
Դեռ դողում է նա
Ու լալիս կամաց,
Ու ամբողջ տարին
Մի միտք է անում,
Թե յարը յարին
մ'նց է մոռանում...

— Ա՛խ, Անո՛ւշ, Անո՛ւշ, էդ ի՛նչ ես ասում.
Բա դու չե՛ս լըսում.
Էն, որ լանջերին խաղեր եմ ասում,
Ո՛ւմ հետ եմ խոսում...
Էն, որ գիշերով շըհու եմ փըջում,
Էն ո՛ւմ եմ կանչում...
Էն, որ մոլորված նըստած եմ մընում,
Ո՛ւմ հետ եմ լինում...
Էն, որ հառաչում ու ախ եմ քաշում,
Էն ո՛ւմ եմ հիշում...
Ա՛խ, Անո՛ւշ, Անո՛ւշ, անաստվա՛ծ Անո՛ւշ...
Արբեցա՛ծ, անո՛ւժ
Հառաչեց հովիվն ու սըրտին ընկավ,
Հավվեցա՛վ, հանգա՛վ...

IX

— Անո՛ւշ, ա՛յ աղջի՛, Անո՛ւշ, տուն արի...
Կանչում է մերը, հառաչում, կանչում:
— Գալիս եմ, գալի՛ս, գալիս եմ, նանի՛...
Զորից աղջըկա ձենն է դողանջում:

Милого ждала,
Милый не пришел.
Стан склонив, как ствол,
Ивой у реки
Сделалась она,
Высохла с тоски...
Шелестя листом
Тонким над водой,
Все стоит она,
И дрожит она,
И скорбит тайком
Вечно об одном,
Лишь о том, как яр
Милую забыл...»

«Ах, Ануш, Ануш!— упрекаешь ты,
А не знаешь ты —
Для кого свою песню я пою,
С кем я говорю?..
И свирель моя, жалуясь без слов,
Чью зовет любовь...
И, когда в мечтах застываю я,
С кем бываю я...
И тоской о ком весь я полонен.
И о ком мой стон...
Ах, Ануш, Ануш! сердца нет в тебе!»—
Юноша пастух,
Пал на грудь Ануш, застонал в мольбе
Замолчал, потух.

IX

«Ануш! Эй, Ануш!— скорее иди!»—
Старуха нани вздыхает, кричит.
«Иду я, нани! Иду! Подожди!»—
Ответ в глубине ущелья звенит.

Ու մազերն անկարգ տըված թիկունքով
 Ու ցըրված շիկնած այտերի վըրան,
 Դուրս եկավ թեթև ամպերի տակից
 Անուշը՝ փախած եղնիկի նըման:
 Նա կուժը դատարկ ետ բերավ կըրկին,
 Իսկ ուսին տարած ուսաշոր չըկա,
 Թողել է էն էլ ջըրի եզերքին...
 Ա՛խ, անհոգություն ջահել աղջըկա...
 — Նանի՛, վախեցի, գանգատվում է նա,
 Եվ ուզում է լալ, չի կարողանում.
 Նանի՛, ներքևում ես մարդիկ տեսա,
 Կարծեցի՛ թուրքեր էին լողանում...
 Անիծում է ծեր մերը բարկացած
 Իրեն մոռացկոտ, վախկոտ Անուշին,
 Ու անեծք տալով իջնում է նա ցած՝
 Դատարկ ետ բերած հին կուժը ուսին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԳ

X

Համբարձման առավոտը

Համբարձումն եկավ, ծաղկունքը ալվան
 Զուգել են հանդեր նախշուն գորգերով:
 Փունջ-փունջ աղջիկներ սարերը ելան
 Վիճակ հանելու աշխույժ երգերով:

Համբարձում, յա՛յլա,
 Յա՛յլա ջան, յա՛յլա,
 Սև սարեր, յա՛յլա,
 Յա՛յլա ջան, յա՛յլա:

Երգ ու բույր խառնած,
 Թն-թնի բըռնած

Рассыпались косы у ней по спине,
 И пряди упали на щеки в огне,
 И вышла из пропасти, сквозь облака,
 Как лань, убегающая от стрелка,
 Кувшин на плече притащила пустой
 И нет на плече у ней для кувшина
 Подстилки. В ущелье осталась она.
 Эх, горе — беспечность души молодой.
 «Нани, испугалась я!» — дочь говорит.
 И хочет всплакнуть, да слеза не бежит. —
 «Внизу я людей увидела вдали,
 Подумала — турки купаться пришли...»
 Старуха клянет, досады полна,
 Трусливую глупую дочку свою.
 И сходит, бранясь, в ущелье она
 С кувшином пустым обратно к ручью.

ПЕСНЬ ВТОРАЯ

(Утро вознесения)

X

Амбарцум настал. Горы зацвели,
 Дно долин горит, как ковер, вдали.
 Девушки пошли на горы гулять,
 Собрать цветы, песни петь, гадать.

«Амбарцум, яйла,
 Яйла-джан, яйла,
 Тени гор, яйла,
 Яйла-джан, яйла!»

Запах трав смешав
 С песней молодой,
 Девушки бегут,
 Пестрою толпой,
 Роем мотыльков
 Реют меж цветов.

Ջուգում են լեռներ,
Ծաղիկ են քաղում,
Ծաղկի հետ խաղում,
Ինչպես թիթեռներ:

Համբարձում, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա,
Լավ օրեր, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա:

Եկավ Համբարձում
Ծաղկով վարդարված,
Մեր բախտին հարցում.
— Ո՛վ է մեզ գրրված:

- Ա՛յ ջան տղա, չոբա՛ն տղա, ո՛ւմն ես դու:
- Աստված գիտի, աշխարհ գիտի՝ իմն ես դու:

Դե հանի՛ր, ա՛ղջի,
Վիճակն ի բարին,
Երգերով գովենք
էն իգիթ յարին:

- Բեղը ծիլ-ծիլ, բոյը թիլ-թիլ էն յարի,
Ի՛նչ դարդ ունեմ, քանի նա կա աշխարհի:

Համբարձում, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա,
Հուր սըրտեր, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա:

Թընդում են երգեր, խընդում են սըրտեր,
Ու շուրջ բուլորած վիճակ են հանում.
Ելնում է մեկին իր երազն ու սեր,
Մյուսի մուրազը սըրտումն է մընում:

«Амбарцум, яйла,
Яйла-джан, яйла,
Вешний день, яйла
Яйла-джан, яйла!»

Амбарцум настал,
На горах крутых
Сердцу загадал:
Кто же твой жених?

Ай, джан-пастух, ай, розы-цвет,— чей ты есть?
Нет! видит бог и видит свет,— мой ты весь!

Вот и ты берешь
Скрытый жребий свой
Будет всем хорош
Яр твой удалой!

Усы — два нежные ростка, стан красив,
Не горевать тебе — пока яр твой жив!

«Амбарцум, яйла,
Яйла-джан яйла,
Жар сердец, яйла,
Яйла-джан, яйла!»

Голоса звенят. Девушки поют,
И, храня обряд, жребий достают.
Счастье и любовь выпадут одной,
Горе на душе ляжет у другой.

Պըտուլտ է տալիս վիճակը նորից
 Բուշուշքը գըլխին ծաղիկ Մաղկամեր,
 Թընդում «ջան գյուլում» մատաղ սըրտերից,
 Հետը գըվգըվում էն ծաղկոտ սարեր:

— Ա՛յ թուխ մապերով աղջիկ,
 Ա՛յ սարի սովոր աղջիկ,
 Զիգյարին գյուլլա դիպչի,
 Բեպ սիրի ով որ, աղջիկ:

— Ո՛հ, ի՛նչ սև վիճակ քեզ բաժին ընկավ,
 Սևաբախտ քուրիկ, նապելի Անուշ.
 Բու ձեռը կոտրի, ով որ հանեցիր...
 Ու ողջ մընացին մոլորված, ապուշ:

— Սուտ բան է, քուրի՛կ, դու մի՛ հավատար,
 Լոկ պատահական մի չար խոսք է սա.
 Սիրտըդ մի՛ կոտրի սուտ բանի համար,
 Բու խաղը խաղա՛, ջան գյուլում ասա:

— Ա՛խ, չէ՛, ես գիտեմ, որ ես բախտ չունեմ.
 Ես երբե՛ք, երբե՛ք բախտ չեմ ունեցել...
 Ես միշտ էլ էսպես անբախտ կըլինեմ.
 Մանուկ օրից են դեռ ինձ անխժեղ...
 Ասում են՝ մի օր, ես օրորոցում,
 Մի պառավ դարվիշ մեր դուռն է գալի,
 Իր խաղն ասում է ու բաժին ուլում,
 Իմ նանը նըրան բաժին չի տալի.
 — Կորի՛, ասում է, կորի՛ մեր դռնից,
 Երեխաս ձաքեց, հեռացի՛ր, գընա՛...
 Ու դարվիշն էնտեղ անխժում է ինձ,
 Թե՛ դըրա օրը լացով անց կենա...
 Ա՛խ, էն դարվիշի անեծքին անգուրթ
 Ու էս վիճակին տեղյակ է աստված.
 Սիրտըս էլ միշտ փա՛կ, սիրտըս էլ միշտ մո՛ւթ,
 Ի՛նչ կա, չըգիտեմ, իմ առջև պահված...

И жребию вновь по кругу бежать
 Велит Мать Цветов, накрывшись фатой.
 И все «Джан-гюлум» запели опять,
 И эхо звенит вдали за горой.

«Эй, выросшая среди гор
 Красавица, ночь — твой взор!
 Но, милого твоего
 Ждет гибель — пуля в упор!»

«Ой, горе тебе, сестрица Ануш!
 Пал жребий тебе несчастий и мук!
 Отсохни рука, что достала его!..» —
 И смолкнул весь круг смущенных подруг.

«Сестрица, все — ложь! гаданью не верь!
 Беги от тоски — от горестных дум;
 Иди, не грусти — и с нами теперь,
 Как прежде, играй и пой «Джан-гюлум!»

«Ах, счастья мне нет — и не суждено!
 Всегда от меня бежало оно...
 Не дружит оно с судьбою моею;
 Проклятье на мне — с младенческих дней.

К нам нищий старик, говорят, приходил, —
 А я еще малым ребенком была, —
 Он песню пропел, подаянья просил,
 Но мать ни куска ему не дала.
 «Прочь! крикнула, прочь от наших дверей!
 Покоя мне нет и от дочки моей!..»
 И проклял старик жестокий меня,
 Чтоб ей, мол, не знать отрадного дня.
 Мой темный удел лишь богу открыт,
 На сердце ж моем мрак вечный лежит,
 И тьма предо мной; в ее глубине
 Таится мой путь — неведомый мне!..»

— Մի՛ տըրտմիր, Անո՛ւշ, մի՛ լինիր համառ,
Մեր ձեռքով հանած մի անմիտ վիճակ,
Մի խելառ դարվիշ, մի անեծք հիմար,
Ու լալիս ես դու էդպես սրտաճա՛ք...
Հանգի՛ստ կաց, քուրի՛կ, մի՛ վախիր էդքան.
Կյանքը քեզ համար վառ գարուն է դեռ,
Էդ քո նորահաս մատաղ կուսուլթյան
Առջև դեռ կան երջանիկ օրեր:
Սուտ բան է, քուրի՛կ, դու մի՛ հավատար,
Լոկ պատահական մի չար խոսք է սա.
Սիրտըդ մի՛ կոտրի սուտ բանի համար,
Զու խաղըդ խաղա՛, ջան գյուլում ասա՛:

(Խումբը երգում է)

Աղջի, բախտավո՛ր,
Երնե՛կ քու սերին,
Զու սարի սովոր
Սև-սև աչերին:

Համբարձում, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա,
Սեր-օրեր, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա:

Մեռնեմ գարունքիդ,
Ծաղկած գարուն ես,
Սարի պես մեջքիդ
Կանգնած յար ունես:

Համբարձում, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա,
Սար-յարեր, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա:

«Ануш, не грусти, вот ты поглядишь,
Увидишь сама: гадания — ложь!
Какой-то старик безумный, дервиш
По злобе сболтнул, а ты — слезы льешь.
Не бойся, Ануш, знай — счастье придет!
Вся жизнь пред тобой весною цветет.
Ты так молода, — взгляни же, взгляни:
Лежат впереди счастливые дни!
Сестрица, все — ложь, гаданью не верь!
Беги от тоски — от горестных дум;
Иди, не грусти, — и с нами теперь,
Как прежде, играй и пой «Джан-гиолум!»»

(Хор)

Счастливая ты —
Счастливая в любви!
Красивая ты —
Без горя живи!

Амбарцум, яйла,
Яйла-джан, яйла,
Дни любви, яйла,
Яйла-джан, яйла!

С расцветшей весной
Ты схожа, сестра.
Твой яр за тобой
Стоит, как гора.

Амбарцум, яйла,
Яйла-джан, яйла,
Горы-джан, яйла,
Яйла-джан, яйла!

(Անուշը մենակ)

Ա՛խ, իմ բախտը կանչում է ինձ,
Չեմ հասկանում՝ դեպի ուր...
Դողում է պաղ նըրա ձենից
Իմ սիրտը սև ու տըխուր:

Դուք էլ, սարի սիրուն ծաղկունք,
Թաքուն մի ցավ ունիք լուռ,
Աչիկներդ լիքն է արցունք,
Սիրտներդ սև ու տըխուր:

Ա՛խ, ծաղիկներն էս աշխարհքում
Տանջվում են միշտ էսպես զուր,
Տըրորվում են ու թառամում
Սիրտները սև ու տըխուր:

(Խումբը հեռվից)

Համբարձում, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա,
Վառ ցավեր, յա՛յլա,
Յա՛յլա ջան, յա՛յլա:

ԵՐՐՐՐԳ ԵՐԳ

XII

Ձըմոան մի գիշեր կար մի հարսանիք,
Հըրձվում էր անզուսպ ամբոխը գյուղի.
Գյուղն էին իջել հովիվ պատանիք
Աղջիկ տեսնելու, պարի ու կոխի:
Ու պարից հետո լեն հըրապարակ
Բաց արին մեջտեղն արձակ գլխատան,
Ջուռնաչին փըչեց կոխի եղանակ,
Ահել ու ջահել իրարով անցան:
Հարա՛յ են տալի—«քաշի՛ հա, քաշի՛...»

Ануш (одна)

Куда судьба меня зовет?
Ах, будущее страшит...
От ледяного зова ее
Сердце мое дрожит.

Вот так и горные цветы
Болью безмолвной полны.
Слезами их глаза налиты,
Грустны сердца и черны.

Напрасно краткою весной
Томятся они на лугах
И вянут с горечью немой
В печальных черных сердцах.

Хор (издали)

«Амбарцум, яйла,
Яйла-джан, яйла,
Пламя мук, яйла,
Яйла-джан, яйла!»

ПЕСНЬ ТРЕТЬЯ

XII

На свадьбе гуляли однажды зимой.
Привольно гостям веселиться, шуметь.
Пришли пастухи молодые толпой,—
Бороться, плясать, на красавиц глядеть.
Вот — бурная пляска утихла. И вдруг
Для новой забавы расчистили круг,
И песню борьбы продудела зурна.
Толпа раздалась, любопытства полна,
«Тащи их! тащи!» — суетятся, галдят...

Ու դուրս քաշեցին սոսով երկուսին.
Մինը մեր Սարոն, իսկ մյուսն Անուշի
Անդրանիկ եղբայր, գառնարած Մոսին:
Ողջ գյուղը կանգնեց պարըսպի նման,
Ջոկվեց, բաժանվեց երկու բանակի,
Ամեն մի բանակն ընտրեց փահլեան,
Կանգնեց թիկունքին տղղերանց մեկի:

Գոռում են, գոչում երկու բանակից.

— Սըրտապինդ կացե՛ք, մի՛ վախեք, տղղե՛րք,
Իսկ նորեկ հարսի փարդի բամակից
Նայում են կանգնած հարս ու աղջղերք:
Ու տաքանում են տղղերքը սաստիկ,
Փեշերը հավաք խըրում են գոտին,
Գետին են վարկում ձեռքերը հաստիկ,
Իրար են հասնում թափով մոլեգին...

Աղաթ կա սակայն էն մուտ ձորերում,
Ու միշտ հընապանդ հընոց աղաթին՝
Ամբոխի առջև իգիթն իր օրում
Գետին չի վարկիլ ընկեր իգիթին:
Ու իրար բըռնած Սարոն ու Մոսին
Քաշում են, ընկնում խոպապարկուկի.
Ընկնում են գետին, ելնում միասին,
Դըժվար է իբրև հաղթել մեկ մեկի:
Իսկուր է գոռում ամբոխը հարբած,
Ջուր սըրտատըրոփ նայում աղջիկներ,
Եվ սուր է Անուշն իր շունչը կըտրած,
Սառել ու կանգնել ինչպես մի պատկեր:
Անուշը կանգնած... Սարոն նըկատեց,
Թունդ առավ սիրտը ու վարկեց արագ.
Աչքերի առջև մըլարը պատեց,
Մոռացավ ընկեր, աղաթ ու աշխարք:
Ու մինչդեռ Մոսին ընկերախաղի,
Կատակի տալով թողած էր իրեն,
Ուժ արավ Սարոն, ծընկեց կատաղի,
Գետնեց ընկերին ու չոքեց վըրեն:
Ամբոխը թափվեց հարա-հըրոցով,

И вот уже друг против друга стоят
Моси — брат Ануш и Саро — наш пастух,
Насильно друзьями притащенный в круг.
Тогда на два стана село разошлось,
Сомкнулось теснее, стеной поднялось.
Себе каждый стан пахлевана избрал,
Теснясь и шумя, за спиной его стал...
Кричат, подзадоривая, все сильнее:
«Эй, эй, молодцы! не робейте! смелей!»
А рядом, из-за занавесок цветных,
Невеста с подружками смотрит на них.
Стоят, горячатся борцы-пастухи,
Заправили за пояс полы чухи,
Бьют об землю крепкой ладонью; **взвились**
Прыжком — в свирепом порыве сплелись,
Есть в темных ущельях обычай седой...
Старинным обычаям верен всегда,
В борьбе удалец удалца пред толпой
Спиною к земле не прижмет никогда.
Саро и Моси, молчаливо сцепясь,
То кажут притворную ярость и прыть,
То хлопнутся наземь, в обнимку катаясь,
Никак, мол, друг друга им не победить!
Напрасно толпа в иступленьи кричит,
И девушки с бьющимся сердцем глядят...
Ануш, изваяньем застывши, стоит,
Не в силах отвести околдованный взгляд.
Стоит... И Саро вдруг увидел ее.
В глазах его — мгла, в голове — забытье,
В нем вспыхнуло сердце, забилося сильнее,
Забыл он обычай, и мир, и друзей.
Тогда как Моси, побратима любя,
Боролся шутя и ослабив себя,
Саро его с силой внезапно схватил,
Сшиб с ног и коленом к земле придавил.
Так сделал и сам не заметил того...
Толпа заорала. В толпе торжество.

Վեր թըրցրեց ջահել փահլւաններին,
Եվ՝ ուրախության աղմուկ-գոռոցով,
Հաղթողին փեսի թախտի մոտ բերին:
Ցընծույթան ձայնից, ծափերի վարկից
Շարժվում են, դողում պատեր ու օձորք,
Իսկ նորեկ հարսի փարդի քամակից
Նայում են կանգնած հարսն ու աղջրկերք:

XIII

Վեր կացավ Մոսին. իրեն կըտրատում,
— Թող գա՛, գոռում է, որ բըռնենք նորից,
Թե չէ նամարդը, արևս եմ երդվում,
Էլ չի պըրծնելու երբեք իմ ձեռից:
Վե՛ր չի գցել ինձ... ինձ խաբել է նա...
Մեյդան բաց արե՛ք, թող մին էլ մեջ գա...
Ու ամեն կողմից ուրախ հըռհըռում,
Թունալի ծաղրով կանչում են, գոռում.

— Չե՛լավ, էդ չե՛լավ,

Վեր չի գըցել դեռ,

Մոսին թոլ էլավ —

Խոպապարկուկ էր...

Հա՛, հա՛, հա՛, տըղե՛րք,

Շատ էլ լավ կանի.

Մեջքը թա՛փ տըվեք,

Թող մին էլ բըռնի...

Հա՛, հա՛, հա՛, տըղե՛րք,

Մեջքը թա՛փ տըվեք...:

XIV

Եվ աղմըկալի հարսանքի տանից
Դուրս եկավ Մոսին սաստիկ վիրավոր.
Արյուն է կաթում սևակնած սըրտից,
Գընում է ըշտապ, քայլերը մոլոր:
— Ամո՛թ քեզ, Մոսի՛, թո՛ւք ու նախատինք,
Ամո՛թ քեզ նըման գոված իգիթին,

«Саро-победитель!»— И вот пастуха
С почетом подводят к тахте жениха.

И все рукоплещут, ликуют, кричат,
Качается кровля, и стены дрожат.
А рядом из-за занавесок цветных
Невеста с подружками смотрит на них.

XIII

С пола встал Моси. Мечет он и рвет;
Крикнул: «Пусть встает! схватимся мы вновь.
Иль жизнью клянусь, он так не уйдет!
Плата за позор — нечестивца кровь!
Он не победил!.. я обманут был!..
Ну — пусть он придет! очистите круг!»
Хохот загремел, хохот оглушил.
Смеются, орут все сразу и вдруг:

«Он не побежден?»—

Правду молвил он!

Ха-ха-ха!— упал,

На спине лежал!

У тебя, Моси,

Вся спина в грязи!

Вот он, еще раз

Схватится сейчас!

Пусть-ка наперед

Спину отряхнет!..»

XIV

Со свадьбы веселой из дома того
Уходит Моси, тяжело оскорблен:
Кипит омраченное сердце его.
Поспешно, шагами неверными он
Идет, бормоча: «Это ты ли, Моси?
Позор тебе!.. Ты ли валялся в грязи?»

Մի անունդ հիշիր, մի բոյիդ մըտիկ,
Դեռ քու թիկունքը չէր տեսել գետին:
Ի՞նչպես վեր ընկար դո՛ւ սարի նըման,
Երբ որ նայում էր ողջ գլուղը կանգնած...
Դո՛ւ... կուչ գաս տակին Սարոյի ծընկան,
Նըրանից հետո երևաս կանա՞նց...
Եկա՞ծ էր էս բանն իսկի քու գըլխին...
Ծաղրատեղ դառար բովանդակ գեղին...
Դե մեռի՛ր, էլի՛, գետի՛նը մըտիր,
Տանը վե՛ր ընկիր՝ իլիկ պըտըտի՛ր...:

XV

— Վա՛յ, վա՛յ, Մո՛սի ջան, ինձ մի՛ սպանիր,
Սըրանից հետո չե՛մ սիրիլ նըրան...
Վախենում եմ ես... դամեղ տեղը դիր...
Սիրտըս դողում է տերևի նըման...
Խընդրում էր լալով եղբոր առաջին
Անպոր ու դալուկ իր քույրը չոքած.
Մոսին՝ փայլկըտուն խանչալը ձեռին՝
Ուզում էր մորթել նըրան աչքը բաց:
— Դե իմ անունով երգվի՛ր, անըզգա՛մ,
Որ էլ Սարոյին դու չես սիրելու,
Թե չե՛ տեսնո՞ւմ ես խանչալը հանած՝
Մինչև դաստակը սիրտըդ եմ խըրելու:
— Զու ոտի հողն եմ, Մո՛սի ջան, Մո՛սի,
Դու քու եսիրին երդո՞ւմ ես տալիս...
Ես էլ Սարոյին չեմ սիրում՝ ասի,
Տեսնո՞ւմ ես չոքած ի՞նչպես եմ լալիս...
— Դու խաբո՞ւմ ես ինձ, սուտլի՛կ, խաբեբա՛.
Զե՛ս սիրում ասիր. էն ի՞նչ է հապա,
էն ի՞նչ է հապա, որ տեղն ենք մըտնում
Հեկեկում ես դու գիշերվա մըթնում.
էն ի՞նչ է հապա, որ դու երազում
«Սարո ջան, Սարո՞... Սարո» ես ասում...
— Մո՛սի ջան, Մո՛սի, գըլխովըդ շուռ գամ.
Ինձ մի՛ ըսպանիր, ինձ թող էս անգամ.

Еще ты земли не касался спиной...
Ты вспомни — кто ты? Погорюй над собой!
Как на землю вдруг твоё тело легло,
Когда на тебя все глядело село?
Тебе... у Саро под коленом лежать
И женщинам после глаза показать?!Нет... Горе с тобою случилось! беда!
Посмешищем будешь для всех навсегда...
Умри! Ведь такого стыда не снести!
Сиди со старухами, прялку крути!..»

XV

«Ой, не убивай меня, брат, пощади!
Не буду! не буду любить я его!
Ох, сердце дрожит, как листочек в груди...
Моси, я кинжала боюсь твоего!..»—
Так брата Ануш умоляла, в слезах
Упав на колени, от страха без сил...
Свирепый Моси с исступленьем в глазах
Сестре обнаженным кинжалом грозил.
«Клянись моим именем!— брат ей кричал,—
Клянись, что Саро ты не будешь любить!
Не то — видишь мой обнаженный кинжал?—
Легко мне бесчестное сердце пронзить!»
«Моси-джан! Я — прах под твоею ногой!
Ты клясться рабу заставляешь свою?..
Вот я на коленях, в слезах пред тобой...
Я больше Саро не люблю, говорю!»
«Ты вздумала мне, обманщица, лгать?
Не любишь его?.. А что же тогда,
А что же тогда, как ложимся спать,
В ночной темноте ты плачешь всегда?
А что же тогда, как только уснешь,
«Саро-джан! Саро!..»— его ты зовешь?»
«Моси, джан-Моси! мне за это не мсти!
Сегодня меня пощади, отпусти!

Էլ չեմ սիրիլ ես, երբ դու չես ուզում,
Էլ չեմ կանչիլ ես նըրան երպում...
Ինձ մի՛ ըսպանիր, դամեդ տար հեռու...
Քու քույրը չե՛մ ես... իմ Մոսին չե՛ն դու...

XVI

Ու էն հարսանքից թըշնամի դարձան
Ախպեր տըղերքը էս դեպքի համար.
Ընկեր, բարեկամ գընացին, եկան,
Կըրկին հաշտության չեղավ մի հընար:
Անկոտրում Մոսին էլ ո՛ր Մոսին էր,
Որ՝ աչքը դեռ բաց, էս լուս աշխարքում,
Իրեն հարապատ քըրոջը տեսներ
Նամարդ ընկերի՝ Սարոյի գըրկում:
Գուցե գիշերս էլ իր հերսից անքուն՝
Ուզում է ջահել քըրոջն ըսպանի,
Սարոյի անունն ու սերը թաքուն
Խանչալի ծերով սըրտիցը հանի:
Ո՛վ գիտի, գուցե հենց էս գիշեր էլ
Իգիթ ոտխներն, անհաշտ ու համառ,
Մեկմեկու հոտից ոչխար են քըշել,
Մեկմեկից վըրեժ առնելու համար:
Կարող է նույնպես պատահել հանկարծ,
Որ մեկի դեպը, արդյունքը հընձի,
Գիշերվա ժամին, հըրով բըռընկած,
Երկնահաս բոցով աստղերը խանձի:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԵՐԳ

XVII

Ամպերը դանդաղ ուղտերի նըման՝
Նոր են ջուր խըմած ձորից բարձրանում.
Քարոտ թիկունքից Չաթինդաղ լեռան
Նոր է արևը պըռունգը հանում:

Не хочешь — не буду его я любить
И звать уж не буду его я во сне...
Боюсь я... не надо кинжалом грозить...
Моси-джан, опомнись! не брат ли ты мне?..>

XVI

И непримиримой, смертельной враждой
Друзей разделил этот случай пустой.
Родные в дом из дому стали ходить,—
Мирили их, да не могли помирить.
Как мог непреклонный Моси потерпеть,
Что неотомщен он, а рядом с сестрой
Вдруг стал под венец бы обидчик Саро.
Смерть лучше, чем в доме такого иметь...
И жаждою мести горя, может быть,
Он хочет пролить сестры своей кровь,
И грудь ей готов кинжалом пронзить,
Чтоб с жизнью из сердца вырвать любовь.
Быть может, с ночи до восхода луны,—
Настойчивы в злобе, ожесточены,—
Враги друг у друга угонят овец,
Чтоб ярость свою утолить наконец?
Быть может, сегодня же ночью сгорит
Сток хлеба на кровле,— запас годовой,
И хмурые скалы окрест озарит
И вскинется к звездам язык огневой?..

ПЕСНЬ ЧЕТВЕРТАЯ

XVII

Рассвета лучом Чатиндаг озарен.
И, как с водопоя верблюды, на склон
Гуськом из ущелья идут облака.
В долине блестит и дымится река...

Գյուղում աղմուկով իրար են անցնում,
Կըտեր ծերերին կանայք հավաքված,
Տըղերը դեպի բարափն են վապում՝
Հըրացանների կիսերից բռնած:

XVIII

Եկավ վիթխարի ծերունի մի մարդ,
Կանգնեց վըրդոված տըղերանց միջին,
Մատը դեպի ձոր մեկնելով հանդարտ
Էսպես նա պատմեց զոտ տալով չիբխին.
— Էս գիշեր, կեսը կըլներ գիշերվա,
Դեռ չէի կըպցրել աչքըս տեղի մեջ.
Քունս էլ է կորել, ջանս էլ էն վաղվա,
Սմեն մի բանից մընացել եմ խեղճ...
Հա՛, հալալ կեսը կըլներ գիշերվա,
Շունը վերկացավ էս կըռան վըրա.
Հեյ-հեյ՛, կանչեցի, ձեն տըվող չելավ.
Շունը գապպեց, շունը վեր կալավ...
Հեյ՛ գիդի, ասի ինքըս իմ միշում,
Ինչ է մընացել առաջվան տըղից.
Քընում էի վաղ մենակ արխաջում,
Մի ձեն լըսելիս վեր թըռչում տեղից...
Էն էի ասում, քընել չէի դեռ.
Կըլիներ դառը գիշերվան կեսը,
Երկու մարդկային սև կերպարանքներ
Շան առջև փախած՝ ցած իջան դեսը...
Էս որ լըսեցին, դես ու դեն ցըրված
Տըղերը ճեպով ձորը ներս մըտան,
Ու մըտի տակին, ճամփիցը ծըռված,
Երկու մարդու թարմ ոտնատեղ գըտան:

XIX

Ամբողջ մի ամիս խումըրը վրնավառ
Սարեր ու ձորեր ոտնատակ տըվեց՝
Չոբան Սարոյին գըտնելու համար,
Որ սարիցն իջավ, Անուշին փախցրեց:

Что ж полно смятениа есленье в горах?
На кровлях толпится встревоженный люд,
И юноши, ружья сжимая в руках,
Толпою ко входу в ущелье бегут.

XVIII

К толпе возбужденных событием людей
Седой, величавый старик подошел
И, пыхнув прокуренной трубкой своей,
Сказал, указавши рукою на дол:
«Я прошлую ночь — этак в полночь — не спал,
И, глаз не смыкая, в постели лежал...
Всего я лишился на старости лет, —
И сна, и здоровья бывалого нет...
Да... помню: был темный полуночный час,
Вдруг пес забрехал за стеною у нас.
«Эй, кто там? Уймись ты!» — я крикнул ему.
Гляжу, — пес, как бешеный, кинулся в тьму!
«Эх, времечко! — тут про себя я сказал, —
Чем прежде я был, и чем нынче я стал?
Бывало, один возле выгона спишь,
Чуть шорох, — и вскочишь, и в оба глядишь...»
Так вот, говорю, не сомкнул еще глаз;
А помню — был горький, полуночный час...
Две тени мелькнули, пустились бегом
От пса и пропали во мраке ночном...
Туда побежали».

Толпа удальцов

В ущелье сошла и двоих беглецов
Недавние там отыскала следы,
Терявшиеся на песке у воды.

XIX

Шло время. Толпа деревенских парней
Все горы обрыскала за сорок дней,
Но только Саро-пастуха не нашла,
Укравшего дерзко Ануш из села.

Մի ամսից հետո տղղերքն եկան տուն,
Գովելով նրա արարքը ճարպիկ.

— Հալալ է տղղին, ա՛յ իգիթութուն,
Ահա թե ինչպես կը փախցնեն աղջիկ:
Մենակ Անուշի ախպերը — Մոսին
Մընաց հանդերում. երդում կերավ նա,
Ուր որ էլ լինին՝ նրանց միասին
Գըտնե՛ կոտորի, սիրտը հովանա:
Մնաց հանդերում: Եվ ահա մի օր,
Քաղվոր կանանց մեջ, մըթան հետ, թաքուն,
Շորերը պատռած, տխուր, գըլխակոր
Անուշը ձորից եկավ հորանց տուն:

XX

— Աղջի՛, Վա՛րդիշաղ, թե հոգիդ սիրես,
Մի գարիդ գըցի՛ր, տես ի՛նչ է ասում.
Աչքըս խավարի, տեսիլ դառնամ ես,—
Տեսիլք եմ տեսել գիշերս երազում:
Մի մուգ ձորի մեջ, մի նեղ ձորի մեջ,
Անբախտ Սարոյի ոչխարը կանգնած,
Լեզու էր առել ու խաղ էր կանչում,
Ու խաղ էր կանչում ձեն ձենի տըված...
Մի գարիդ գըցի՛ր, թե որդով խընդաս,
Էս երազն իսկի ես լավ չեմ փորձել.
Ողորմած աստված, թու դուռը բանաս,
Քու ոտի հողն ենք — դու ես ըստեղծել...
Անբան գառները մուգ ձորի միջին
Խաղ էին կանչում ու ձենով լալիս,
Սարոյի նանն էլ նրանց առաջին
Աղլուխ էր առել ու պար էր գալիս...

— Աղջի՛, Մանի՛շակ, վատ բան ես տեսել.
Գարիս էլ, ահա, էդպես դուրս եկավ.
Էս չարն, էս բարին... Սարոն է էս էլ...
Տե՛ս, ահա, Սարոն սև ճամփեն ընկավ...
Աստված խընայի ջահել-ջիվանին,
Աստված խընայի իր անբախտ նանին...

И парни ни с чем воротились домой.
Про удаль Саро говоря меж собой:
«Эх, вот у кого нам пример надо брать!
Друзья, вот как надо невест умыкать!..»
Но, жаждою мести снедаемый, брат
Беглянки Ануш не вернулся назад.
Дал клятву Моси беглецов проследить,
Убить их на месте и гнев утолить.
В горах он скитался...

Но вот как-то раз
Со жницами женщинами в поздний час
В изодранном платье, понурясь, тайком
Беглянка вернулась в родительский дом.

XX

«Эй, слышишь, Вардишах, коль любишь меня,—
Раскинь-ка на счастье горсть ячменя!
Исчахнуть бы мне, ослепнуть бы мне!
Послушай, что мне приснилось во сне:
...Ущельем иду, где воды шумят,
И овцы Саро в ущелье стоят,
Язык обрели — и песню поют,
Согласно поют, чудесно поют,
Раскинь свой ямчень! Порадуй сестру!
Ой, плох этот сон... Ох, он не к добру...
О боже, врата свои нам открой;
Ты нас сотворил, мы — прах пред тобой!..
Безгласные овцы в ущелье глухом
Так пели, сестрица, как мы не споем;
Бедняги Саро убогая мать
С платочком пошла пред ними плясать...»
«Услышь, Манишак, к несчастью твой сон,
Гляди на ямчень — как падает он!
Вот — зло, вот — добро... А это — гляди!
Саро... он стоит на черном пути.
Господь, молодца Саро пощади!
В дом старой нани беду не пусти!..»

XXI

Ու ման է գալի սարերը ընկած
 Սարոն փախցրած եղջերվի նըման,
 Օրհասն առաջին, զընդան ետևից,
 Հանդերը՝ դըժոխք, ընկերը՝ դուշման:
 Եվ երբ երեկոն հանդարտիկ ու լուռ
 Սարերից իջնում, խավարն է պատում,
 Նըրա բայաթին ողբում է տըխուր,
 Ընկեր սարերին խոսում, գանգատվում:

— Բարձըր սարեր, ա՛յ սարեր,
 Ձեն եմ տալի «վա՛յ», սարե՛ր,
 Դուք էլ ինձ հետ ձեն տըվեք,
 Իմ դարդերի թայ սարե՛ր:

Որս եմ՝ բութեւ ձեզ արած,
 Ձեր ձորերին, ձեզ արած,
 Կուզեմ կորչեմ անգլուման,
 Էս աշխարքից բեզարած:

Կորչեմ բեզար դատարգուն,
 Զար-սարեսար դատարգուն,
 Մեռնեմ պըրծնեմ էս օրից,
 Բալքի առնեմ դարար-քուն:

Ա՛խ, կը մեռնեմ՝ ամա նա
 Վա՛յ թե հանկարծ իմանա,
 Ես ապատվեմ էս ցավից,
 Աչքը լալով նա մընա:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ԵՐԳ

XXII

Լալիս է Անուշն երեսին ընկած,
 Կանգնած են շուրջը կանայք հարևան,
 Ու խոսք չեն զըտնում ասեն անարգված,
 Ցարած-ետ բերած, անբախտ աղջըկան:

XXI

И бродит Саро по горам родным,
 Как загнанный зверь, из оврага в овраг.
 И рок впереди, и пуля за ним.
 Луга ему — ад и друг ему — враг.
 Когда ж на горах закат догорит,
 И вечер дарит отрадную тьму —
 Его баяти печально звучит,
 И горы-друзья внимают ему:

«Ночные горы — эгей!
 Вас мое горе темней.
 Ой, горы, вам я кричу,
 Одни вы вторите мне!

С надеждой к вам я бежал,
 Я так от мира устал!
 О горы, скройте меня
 В глухих расселинах скал!

Как к дому друга, иду
 К скалистым кручам во льду.
 Умру, избавлюсь от мук,
 Ночлег спокойный найду.

Умру... но как же она?
 Ах, эта мысль мне страшна.
 Пусть я избавлюсь от мук —
 Она, как будет одна?»

ПЕСНЬ ПЯТАЯ

XXII

Рыдает Ануш, пав на землю лицом.
 Соседки безмолвно столпились кругом;
 Не знают они, что ей, бедной, сказать.
 И чем обнадежить, и как утешать?..

Աստված խընայեց՝ կոպիտ ախպերը
 Հեռու հանդերից դեռ տուն չէր դարձել,
 Իսկ խոժոռադեմ ալևոր հերը
 Ըսկսավ փրփրփրած թըթել, անիծել:
 — Դո՛ւրս գընա, կորի՛, ա՛յ լիրբ, անպամ,
 Սև ու սուգ լինի թագ ու պըսակըդ.
 Կորի՛, չերևաս աչքիս մյուս անգամ,
 Գետինը մըտնի երկար հասակըդ:
 Տեսա՛ր, որ նըրան ատում է Մոսին,
 Չեն ուզում, տեսար, նըրան հերն ու մերդ.
 Դու քա՛նի գըլուխ ունիս քո ուսին,
 Որ վեր ես կենում փախչում նըրա հետ:
 Խոնըված գյուղացիք կըտուրից իջան՝
 Մեղմելով կոպիտ բարկությունը հոր,
 Հայտնըվեց նույնպես գյուղի քահանան,
 Մի պատկառելի հըսկա ալևոր:
 — Դո՛ւրս գընացեք, դո՛ւրս, գոչեց տերտերը.
 Անուշը թողեք ուղիղն ինձ ասի,
 Թողեք նա հայտնի իր միտքն ու սերը,
 Նըրանից հետո քանը կըպարվի:
 Մի՛ լար, իմ աղջի՛կ, ինձ խոստովանի՛ր,
 Սիրո՛ւմ ես նըրան, քու կամքո՛վ փախար...
 Եթե սիրում ես՝ էլ դարդ մի՛ անիր,
 Պիտի պըսակեմ ես ձեզ անպատճառ...
 — Ի՛նչ են հառաչում... էն ո՛վ էր, մի տե՛ս,
 Որ դուրսը հանկարծ աղմըկեց էսպես...
 Ո՛վ է ըսպանել... Մոսի՛ն... ո՛ւմ... ո՛ւր...
 — Անո՛ւշ, հե՛յ, Անո՛ւշ... ջուր հասցրե՛ք, ջո՛ւր...

XXIII

Ինչպես մի հեղեղ վեր կենար հանկարծ,
 Երկընթի մըթնած ամպերից իջներ,
 Ինչպես փոթորիկ սաստիկ սրընթաց,
 Գյուղից սըլացան մի խումբ կըտրիճներ:
 Ցավից տարացած էլ բան չեն հարցնում,
 Թըռչում են, ասես ահից հալածված,

Покамест бог миловал,—бешеный брат
 Из дальних полей не вернулся назад...
 Но с пеной у рта жестокий отец
 Плюется, клянет несчастную дочь:
 «Пусть горе тебе принесет твой венец!
 Уйди ты, распутница, с глаз моих прочь!
 Подальше от дома свой стыд уноси,
 Уйди! Не позорь ты отца своего!
 Ты знала — его ненавидит Моси,
 Ты знала — что мы невзлюбили его!
 Так как же решилась ты с ним убежать?
 Нет! Лучше б тебе в могиле лежать!..»
 На крик старика все селенье сошлось,
 И слышно: «Утихни!.. Умерь свою злость!..»
 И сельский священник приплелся на крик —
 Осанистый белобородый старик.
 «Прочь, прочь уходите! — он людям сказал,—
 Уйдите, чтоб сам я всю правду узнал!
 Ануш все мне скажет сама. И тогда
 Увидите, что поправима беда.
 Не плачь, успокойся, утихни, мой свет!
 Скажи мне, ты любишь его или нет?
 Сама захотела ты с ним убежать?..
 Сама? Ну, так должен я вас обвенчать.—
 И все тут!..»
 «Эй! кто там так громко кричит?..
 Да, что там?.. Пускай кто-нибудь поглядит!..
 Убил?.. Кто?.. Моси?.. Нехватало беды...
 Ануш, эй, Ануш!.. поскорее — воды!..»

XXIII

Как бурный поток, что, свиреп и могуч,
 Внезапно бы на землю хлынул из туч,
 Как яростный вихрь, распахнувший крыла,
 Помчалась толпа парней из села.
 Спешат, уж не спрашивая ни о чем,
 Гонимые горем, как черным смерчем.

Ու նըրանց առջն ահռելի բացվում,
Թըրշում է ձորը արյունով լըցված:
Գյուղը դատարկվեց մի ակնթարթում,
Քարափի գրլխին կանգնած անհամբեր,
Լո՛ւտ, սըրտատըրոփ ականջ են դընում,
Նայում են ներքև... ձեն չի գալիս դեռ.
Դեբեդն է մենակ անդընդում հուպված՝
Խըլաձայն ողբով սողում դեպի ցած:

XXIV

Ու մարդասպանը դուրս եկավ ձորից,
Դեմքը այլալված, քայլվածքը մուրր.
Սարսափ է կաթում արնոտ աչքերից,
Եվ կերպարանքը փոխված է բոլոր:
Առանց նայելու մարդկանց երեսին,
Առանց խոսելու, սևակնած, դաժան,
Մոտեցավ սրահին, կախ տըվավ սընին՝
Սև հըրրացանը՝ սև օձի նըման:
Պապանձվեց նույնպես ամբոխը մեխված,
Ոչ ոք ծըպըտալ չի համարձակվում,
Մենակ մի հոգի անպուսպ կատաղած՝
Հարա՛յ է կանչում, երեսը պոկում:
Մեռած չորանի պառավ նանն է նա՝
Ցավից խելագար բառաչում, լալիս,
Տարաբա՛խտ ծընող, վապում է ահա,
Չորիցն է տըխուր գոռոցը գալիս:

XXV

Սըգավոր կանայք նըրա ետևից
Հարա՛յ կանչելով ձորը վապեցին,
Իրենց կորցրածն էլ հիշելով նորից՝
Դիակի շուրջը կարգով շարվեցին:

Влетели в ущелье. И мнится — у ног
Шипит и клубится кровавый поток...
И вмиг — никого не осталось в селе.
Теснясь, в нетерпенье стоят на скале.
И, с трепетом вслушиваясь в каждый звук,
Глядят напряженно. Но скалы вокруг
Безмолвны. Лишь пену бушующих вод
Бессонный Дэв-Бед по дну бездны несет.

XXIV

И вот показался убийца из мглы
Ущелья. Шаги неверны, тяжелы.
Идет... Все черты его искажены,
Глаза выраженьем ужасным полны,
И — страшный, медлительный — к двери своей
Прошел он, не глядя на лица людей;
Повесил на столб волосатой рукой
Ружье свое, схожее с черной змеей.
Застыла толпа. Каждый — как онемел
От страха... Никто и дохнуть не посмел,
Молчат. Вдруг завyla старуха одна.
Лицо раздирает и вопит она;
«Арай!» Это сын ее, сын... он убит.
Она, обезумев от горя, бежит.
И, страшен и нечеловечески дик,
В пустынном ущелье звучит ее крик.

XXV

И с воплем «арай» иступленной толпой
Все женщины кинулись узкой тропой
В ущелье, за матерью вслед. И вдали
Ее возле мертвого сына нашли.

Բգիթին վայել սըրտառուէ ողբով
Լաց ու կոծ արին ձեն ձենի տըված.
Տըղերքն էլ մըթին, լուռ ու գըլխակոր,
Մընացին մոտիկ քարերին նըստած:
Ողբացին անշունչ դիակի վըրա՝
Անտեր մընացած ոչխարի մասին,
Անսիրտ անեծքով հիշեցին նըրա
Անճար մընացած խեղճ յարի մասին.
Եվ նըրա մասին, որ ընկերները
Հանդը գընալիս Սարո կըկանչեն.
Որ սարից փախած սոված շըները
Կըտերը պիտի ոռնան, կըլանչեն:
Ծանըր չոմբախը, գըլուխը մեխած,
Օճորքում դըրած պիտի մըրոտի,
Երկար խանչալը, պատիցը կախած,
Պատենում մընա ու ժանգը պատի...
Որ հով սարերի սովորած նանը
Էլ սար չի գընալ առանց Սարոյի,
Սև շորեր հագած կընըստի տանը,
Անցած օրերը միտը կըբերի:
Եվ ամեն մի խոսք, մի հիշողություն
Կըտրատում էին սիրտը ծեր նանի,
Եվ աղաչում էր նա մեռած որդուն՝
Մի անգամ խոսի, աչքը բաց անի:
— Ընչի՞ չես խոսում, ընչի՞ չես նայում,
Իմ օր ու արև, կյանք ու ջան՝ որդի,
Դու իմ գերեզմանն ընչի՞ ես խըլում,
Թըշնամի՞ որդի, դավաճան՝ որդի...
Բայց չէին բացվում աչքերը փակված,
Շուրթերը սառել, չորացել էին,
Նըրանց արանքից ատամները բաց
Սիպտակ շարքերով երևում էին:
Ու նա կատաղած՝ հանդուգն անեծքով

И плач их надгробный так скорбно звучал,
Что душу, казалось, живым разрывал.
И юноши с горестной думой в глазах
Уселись понуро на ближних камнях.
А женщины плакали — стиб удалец...
Жалели покинутых сирых овец.
Бедняжку Ануш помянули потом
Бездушным проклятьем.

Скорбели о том,

Что вот, мол, все юноши в горы пойдут,
Саро одного лишь с собой не возьмут.
Что некому будет собак накормить,
Что с кровли начнут они, бедные, выть,
Что палица с грозной щетиной гвоздей
Покроется сажей на полке своей.
Что длинный кинжал, украшение стены.
Заржавеет, вдвинутый праздно в ножны.
Привыкшая к воздуху горных высот,
Нани в этот год на яйлаг не взойдет;
Одна будет дома несчастная мать
Сидеть, горевать, о былом вспоминать...

И каждое слово, что слышала мать
О сыне, ей сердце могло б растерзать.
И мать мертвеца начинает молить
Хоть слово сказать, хоть глаза приоткрыть:
«Что, солнышко, ты закатилось во тьму?
Зачем не глядишь ты? Молчишь почему?
Сын милый! Ты — что изменил мне? Взгляни —
Ты отнял могилу у старой нани!»
Но бледные веки навек заперты.
Застыли уста, и не дрогнут черты.
Не слышит убитый земных голосов...
Недвижно белеет полоска зубов.
...И небо-врага проклиная она,

Ծառս եղավ դուշման երկրնքի դիմաց,
Եվ հայհուում էր, և կուրծքը ծեծում,
Եվ լալիս էին ձեն ձենի տրված...
— Կարմիր արևից ընկած, Սարո ջա՛ն,
Կանանչ տերևից ընկած, Սարո ջա՛ն...
Արևս հանգավ, Սարո ջա՛ն,
Գիշերս ընկավ, Սարո ջա՛ն...
Գիշերը ընկավ, թանձրացավ մութը,
Ու նըվաղեցին ձեները տըրտում,
Հոգնե՛ցին, հանգա՛ն... Ծերուկ Դեբեղը
Սրգում էր մենակ խավար անդընդում:

Սըզվոր գետը՝
Ծեր Դեբեղը,
Սիրտը քրքրած,
Ջուրը փրփրած,
Բարոտ ափին,
Լեռ քարափին,
Դեռ ծեծում է,
Հեծեծում է...

XXVI

Եվ մի քանի ընկեր-տղերը
Ձորում, գետի ելերքին,
Փոս փորեցին ու սըրտաբեկ՝
Հողին տրվին հովվի դին:
Ծառ ու ծաղիկ՝ սըվսըվալով
Բույր խընկեցին դյուրեկան.
Ծեր Դե-բեղն էլ ահեղ ձենով
Երգեց վրսեմ շարական:
Ու տղերքը տըխուր ու լուռ
Վերադարձան դեպի տուն,
Ձորում թողած մի սև բըլուր,
Մի գերեզման անանուն:

Отчаянья и исступленья полна.
И бога поносит, и волосы рвет,
И снова рыдает, и снова зовет:
«Ты солнцем за тучи упал, Саро-джан!
Ты с ветви цветущей упал, Саро-джан!
Тьма солнце убила мое, Саро-джан!..
И ночь наступила моя, Саро-джан!..»
...И ночь наступила. И пала роса.
И плачущих стихли вдали голоса,
Лишь старый Дэв-Бед, в гриве пенных седин,
Горюет и плачет в ущелье один.

С грозной песней
Мчится в бездне,
И — горя полн —
Бьет пеной волн
О стены скал
За валом вал
Разбивает
И рыдает...

XXVI

Друзья, с сокрушенной душой,
Могилу копать пришли.
Над рекой, под скалой большой,
Они его погребли.
Заблагоухал нвы цвет,
Всплыл над долиной туман.
И голосом шумным Дэв-Бед
Величавый спел шаракан.
И друзья — грустны и туманны —
Воротились каждый в свой дом,
Оставя внизу безымянный
Черный холм в ущелье глухом.

XXVII

Գարունը եկավ, հավքերը եկան,
Սարեր ու ձորեր ծաղիկներ հագան.
Մի աղջիկ եկավ, մի մենակ քաղվոր,
Գետի եզերքին շրջում է մուր.
Շրջում է մուր, խընդում ու լալիս,
Երգեր է ասում ու ման է գալիս:
— Սիրուն աղջիկ, ի՞նչ ես լալիս
Էդպես մենակ ու մուր,
Ի՞նչ ես լալիս ու ման գալիս
Էս ձորերում ամեն օր:
Թե լալիս ես՝ վարդ ես ուզում՝
Մայիս կըգա, մի քիչ կաց,
Թե լալիս ես՝ յարդ ես ուզում,
Ախ, նա գընա՛ց, նա գընա՛ց...
Արտասվելով, լալով էդպես
Ետ չես դարձնի էլ գերիդ,
Ինչո՞ւ իվուր հանգցընում ես
Ջահել կըրակն աչքերիդ:
Նըրա անբախտ շիրմի վըրա
Պաղ ջուր ածա աղբյուրի,
Դու էլ գընա նոր սեր արա,
Էսպես է կարգն աշխարհի:

— Ծնորհակալ եմ, անցվոր ախպեր,
Աստված պահի քու յարին.
Ճամփիդ վերջում կանգնած է դեռ
Անուշ ծիծաղն աչքերին...
Ուրախ սըրտով դուք ձեր սերը
Վայելեցեք անթառամ,
Ինձ արցունք է տվել տերը,
Ես պիտի լամ, պիտի լամ...

XXVII

Принеслась весна. Склоны гср в цветах.
Загремел в лесах хор весенних птах.
Девушка одна ходит, травы рвет,
Про себя поет и не отдохнет,
По речным пустым ходит берегам,
Плача и смеясь, бродит по лугам.

«Красавица, что плачешь ты,
Тоскуешь ты о чем?
И для кого ты рвешь цветы
В ущельях день за днем?
Ты плачешь — роз весенних ждешь?
Для роз настанет май!..
Иль ты о милом слезы льешь?
Ушел он в дальний край...
Его из плена — никакой
Мольбой не воротить!..
Зачем напрасных слез рекой
Огонь очей гасить?
Могильный холм его польет,
Оплачет дождь весной.
Тебя ж другой любимый ждет.
Таков закон земной».

«Благодарю, прохожий-брат!
Иди! Ты встретишь яр...
У ней смеется сладко взгляд
Глубокий, полный чар.
Пусть ваши дни, любви полны,
Ликуют, как весна!
А мне? — лишь слезы мне даны,
И плакать я должна».

Ու ման է գալիս,
Երգում ու լալիս:
Երգերը անկապ, երգերը տըխուր,
Արցունքի նման հոսում են իլուր.
Բայց լալիս է նա ու երգեր ասում,
Ու միշտ էն անմիտ տրտունջն է խոսում,
Թե ինչպես հանկարծ աշխարհը փոխվեց,
Ինչպես դատարկվեց կյանքում ամեն բան,
Սարերը մնացին որբ ու անչորբան,
Թե ինչպես հանկարծ նա զընաց հեռու,
Էլ չի դառնալո՞ւ, էլ չի դառնալո՞ւ...

— Ե՛տ դառ, ե՛տ, իգի՛թ,
Ետ դառ, անիրա՛վ,
Կարոտած յարիդ...
Աչքը ջուր դառավ:
Ոչխարդ էն սարով
Շուռ տուր, տո՛ւն արի,
Փախի՛ր գիշերով
Ու թաքուն արի...

Ա՛խ, էն կանաչ սարի լանջին
Ո՛վ է քընած էն տըղեն,
Վըրեն քաշած սև յափընջին,
Կուռը հանած էն տըղեն...
Ջա՛ն, իմ յարն է, ջանի՛ն մեռնեմ,
Ծաղկի հոտով նա հարբել,
Սարի լանջին, հովի միջին
Մուշ-մո՛ւշ, անուշ մըրափել:

Վե՛ր կաց, վե՛ր, իգի՛թ,
Վե՛ր կաց, անիրա՛վ,
Ոչխարըդ բեր կիթ,
Օրը ճաշ դառավ...
Արի՛, ջա՛ն, արի՛,

И бредет она,
И поет она.
А у ней одна
Песня сложена,
И кипит в ней слез темная волна...
Ропота полна, стонет и скорбит,
И одно поет, и одно твердит:
«Опустела жизнь!.. Страшно опустел,
Изменился мир!.. Мир осиротел!..
Горы без Саро — сиры и пусты.—
И зовет она:— «Милый, где же ты?
Где твои пути? где найти следы?..

Сжался, удалец!
Воротись скорей.
Долго ль ждать тебя
Любящей твоей?
Поверни стада,
Приговни домой!
Мы тайком тогда
Встретимся с тобой...

Взгляни на тот зеленый склон,—
Там юноша лежит.
Укрывшись черной буркой, он,
Откинув руку, спит.
Ах, то — мой яр! дыханьем трав
Он сладко опьянен,
На свежий луг в тени упав,
Спит безмятежно он.

Встань же, удалец!
Встань, жестокий мой!
Уж давно овец
Гнать пора домой...
Смуглый, молодой,

Քու գալուն մեռնեմ
Թուխ չորքան, արի՛,
Կարոտըս առնեմ...

Տեսե՛ք, տեսե՛ք, դափ ու փուռնով
Ի՞նչ հարսնիք է դուրս գալի,
Մարդիկ ուրախ, թո՞ն ու ձյունով
Ձի են խաղում, չափ տալի...
Աղջի՛, աղջի՛, մըտիկ արեք,
Էս ի՞նչ տեսիլք ես տեսա.
Ո՛վ էր տեսել էսպես հարսնիք —
Ո՛չ հարս ունեն, ո՛չ փեսա...

Բերում են հըրե՞ն,
Ամա՞ն, մեր տան դեմ...
Վե՛ր դըրեք, վըրեն
Հյուսերըս քանդեմ...
Ես էլ եմ գալի՛ս,
Էդ ո՛ւր եք տանում...
Ինձ էլ թաղեցեք
Իր գերեզմանում...

Ա՛խ, չէ՛, ամա՞ն, ասում են դա
Մի դիակ է լո՛ւտ, սառած,
Արյունը չոր դեմքի վըրա,
Աչքերն անթա՛րթ, սիպտակած:
Նա սիրուն էր, անուշահոտ,
Աչքերը լի ծիծաղով,
Նա գալիս էր ցողոտ, շաղոտ.
Հանաքներով ու խաղով...

Արի՛, ջա՞ն իգիթ,
Արի՛, անիրա՛վ,
Կարոտած յարիդ
Աչքը ջուր դառավ:
Էլ մի՛ ուշացնի,

Я тебя люблю.
Боль души с тобой
Только — утолю!..

Чья свадьба там, под рев зурны,
Идет — пышнее всех?
Людей веселых скакуны
Несут сквозь дождь и снег?..
Нет... Мне послышалась зурна,
Почудилась на миг..
Подруженьки, а где ж у них
Невеста и жених?..

Вон несут, несут
К воротам родным!..
Стойте! я косу
Расплету над ним...
Унесли его,
Плача и стена.
О, заройте с ним
В землю и меня!..

Ах, что я! Это, говорят,
Немой, смердящий труп;
Застыл недвижимый, мутный взгляд,
Засохла кровь у губ.
А тот был юн и полон сил,
Благоуханно-свеж!
Он с шуткой, с песней проходил
По росам вешних меж...

Сжался, удалец,
Воротись скорей!
Долго ль ждать тебя
Любящей твоей?..
Ждать не заставляй,

Ես շատ եմ կացել,
Էլ մի՛ լացացնի,
Ես շատ եմ լացել...

Տե՛ս, կրխոռվե՛մ,
Լաց կըլեմ ես է՛լ...
Չեմ խոսիլ քեզ հե՛տ...
Չեմ սիրիլ քեզ է՛լ...

XXVIII

Անլըռելի վըշվըշում է
Պըղտոր ջուրը Դեբեդի,
Նըրա ափին կանաչում է
Մենակ շիրիմն իգիթի:

Նըրա շուրջը հեզ սիրուհին
Թընդացնում է ողբ ու լաց,
Չեն է տալիս իր Սարոյին
Ու պըտըտվում մոլորված:

Ու հոսում է գիշեր-ցերեկ
Արցունքն անբախտ աղջըկա,
Բայց իր սիրած տղան երբեք
Չըկա՛, չըկա՛ ու չըկա...

Վըշվըշում է գետը — վո՛ւշ, վո՛ւշ,
Ու հորձանք է տալիս հորդ,
Ու կանչում է՝ «Արի՛, Անո՛ւշ,
Արի՛, տանեմ յարիդ մոտ...»:

— Անո՛ւշ, ա՛յ աղջի՛, Անո՛ւշ, տո՛ւն արի...
Կանչում է մերը վերևից, կանչո՛ւմ.
Լո՛ւտ են ձորերը, լո՛ւտ են ահեղի,
Դուշման Դեբեդն է մենակ մըղընչում:

Долго я ждала.
Много без тебя
Слез я пролила.

Если не дождусь
Нынче до зари,
Помни — рассержусь,
Разлюблю — смотри!»

XXVIII

В утесы бьет разъяренный
Дэв-Бед пеной мутных волн,
И виден над ним зеленый
Саро надмогильный холм.

Там слезы безумная льет,
Возлюбленная его,
И стонет она и зовет
К себе Саро своего.

И светом сменяется тьма
И тьмой сменяется свет;
Безмолвна могила, нема,
И милого нет и нет...

Дэв-Бед вздыхает: «Вуш, вуш!...»
Вал за валом гоня во тьму,
Призывая: «Слушай, Ануш,
Тебя я возьму к нему!...»

«Ануш, эй, Ануш! вернись же назад!...» —
Старуха нани с обрыва кричит.
Но, страшно немые, ущелья молчат.
Лишь недруг Дэв-Бед во мраке шумит:

Վուշ-վո՛ւշ, Անո՛ւշ, վուշ-վո՛ւշ, քուրի՛կ,
Վո՛ւշ քո սերին, քու յարին,
Վո՛ւշ-վո՛ւշ, Սարո՛, վուշ-վո՛ւշ իգի՛թ,
Վո՛ւշ քու սիրած սարերին...

XXIX

Համբարձման գիշեր, էն դյուրիչ գիշեր,
Կա հրրաշալի, երջանիկ վայրկյան.
Բացվում են ոսկի երկընթի դռներ,
Ներքև սլալանձում, լրում ամեն բան,
Ու աստվածալին անհաս խորհրդով
Լըցվում բովանդակ նըրա սուրբ զըթով:

Էն վեհ վայրկենին չըքնաղ գիշերի՝
Երկընթի անհո՛ւն, հեռու խորքերից,
Անմուրազ մեռած սիրահարների
Աստղերը թըռած իրար են գալիս,
Քալի՛ս՝ կարոտով մի հեղ համբուրվում
Աշխարքից հեռո՛ւ, լապուր կամարում:

ՊՈԵՏՆ ՈՒ ՄՈՒՅԱՆ

Նըստած եմ մի օր ու միտք եմ անում.
Միտք եմ անում, մի՛տք, ու չեմ կարենում
Մի հընար զըտնեմ՝ ցավերըս հոգամ...
Վեր կենամ, ասի, մեկի մոտ զընամ,
Կըրկին պարտք անեմ, գլուխը քարը,
Մինչև որ տեսնենք ինչ կըլնի ճարը:
— Ողջո՛ւյն Պառնասի զըլխից սըրբապան...
Ետ նայեմ տեսնեմ՝ իմ ծանոթ Մուսան:
— Վե՛ր կաց, բանաստե՛ղծ, կանչում է էսպես,
Վե՛ր կաց, ներշնչվի՛ր, դուրս արի հանդես
Տանջվում են անհա եղբարքըդ թըշվառ,
Հեծում, հալածվում աշխարհից աշխարհ:
Երկինք են հասել արցունք ու արյուն...

«Вуш-вуш, Ануш, вуш — нежный друг,
Любви твоей жалко нам!..
Вуш-вуш, Саро, храбрец-пастух!..
Вуш — милым твоим горам».

XXIX

Под Вознесенье, в ночь тайн и чудес,
Есть миг счастливый один, когда вдруг
Распахиваются врата небес,
И умолкает внизу всякий звук,
И чуть струится в небе эфир,
И благодатью наполнен весь мир.

В тот миг чудесный, когда тишиной
Объяты бездны и бури молчат,
Неутоленных при жизни земной
Влюбленных звезды друг к другу летят,
И встречаются, и нежно, с тоской,
Целуются — высоко над землей...

ՊՈԵՏ Ի ՄՈՒԶԱ

Однажды я сидел — уныл, угрюм,
Устав от горестных и тяжких дум
О том, как облегчить свою беду.
«За ссудой вновь к кому-нибудь пойду!—
Решил я наконец, тоской томим,—
А как устроюсь дальше, поглядим».
«С парнасской высоты тебе привет!»
Я обернулся... Муза, с давних лет
Знакомая, вошла: «Восстань, певец,
Стряхни с себя унынье, наконец!
Гляди: страдает твой родной народ,
И кровь невинных к небу вопиет,—
Бредут несчастные из края в край.

Ահա՛ քեզ համար բերել եմ ալյուն,
Հույս տուր վրհատին, ըստփոփիր որբին,
Ուժ տուր պանդըխտին իր երկար ճամփին:

Նայիր՝ աղջիկը ինչպե՛ս ծաղկել է,
Աչքերի մըթնից պայծառ ծագել է
Կյանքի արևը ու սիրտ է հուլում,
Անձնըվեր սիրո երգեր է ուլում...

Ուրախ ու անհոգ գարունն էլ ահա
Բազմել է կանաչ սարերի վրրա,
Չորերը լըցվել, փրոզվել հովիտում.
Հավքերն երգում են, ծաղկունքը փրթթում...

Դու էլ ըստփոփիր, երգիր քեզ նրման,
Ողջունի՛ր շքեղ գալուստը գարնան:
— Հերիք է, Մուսա՛, երկինքը վրկա,
Էլ համբերելու սիրտ ու տեղ չըկա.
Էնպե՛ս կանեմ քեզ, որ դու մոռանաս
Արյուն ու գարուն, պոետ ու Պառնաս:
Անիծված լինին էն օրն ու տարին,
Որ գերի դառա ես քո քրնարին.
Քեզ հետ մըտերիմ դառնալու օրից
Ջրկված մընացի կյանքում բոլորից...

— Էն տաղա՛նդը, էն ձի՛րքը հապա,
Որ տըվել եմ...

— Ա՛յ խաբեբա,
Ահա ես էլ էդ եմ լալիս.

Ինչո՛ւ էս ձիրքն էիր տալիս:
Չըգիտեի՛ր միթե այնժամ,
Թե ինչ աշխարք պիտի ես գամ:
Թող լինեի մի կեղեքող,
Հավաքեի միշտ փող ու փող.
Առաջ թե՛ն «գապան» ու «ցեց».

Կըդառնայի շուտով ես մեծ,

Վե՛հ բարերար

Ազգի համար.

Մեռած օրս էլ պըսակ տային.

«Իր որբ ազգից — միակ հային»:

Կամ թե տերտեր լինեի թող,

Восстань, поэт, надежды луч подай!
Тому, кто духом пал, скитальцам влей
Отвагу в душу и утешь детей.
На юных девушек, поэт, взгляни!
Как розы свежие, цветут они,
Сверкает светом солнечным их взгляд,—
Любвных песен все они хотят.
Весна пришла и яркий свой ковер
Везде раскинула по склонам гор.
Полны долины рокотом воды,
Шебечут птицы, и цветут сады.
Приди ж и ты в себя и песню спой
Во славу вящую весны молодой».
«Нет, Муза, нет! Довольно! Пощади!
Давно клокочет ад в моей груди.
Забывать тебя заставлю я сейчас
Про кровь, весну, поэта и Парнас.
Да будет проклят тот несчастный день,
Когда ты надо мной простерла сень!
С тех пор, как стал твоим питомцем я —
Убогой, нищей стала жизнь моя».
«А про святой забыл ты жар,
Что принесла тебе я в дар?»
«Обманщица, что дал он мне?
Из-за него я — как в огне.
Иль ты не знала, в мир какой
Идет питомец юный твой?
Мне б лучше кровь народа пить,—
Я б деньги мог тогда скопить,
Но мироедом бы не слыл,
Хоть им бы в самом деле был.
Раздался б крик:
«Как он велик,
Наш благодетель! Он один —
Собратьям верный армянин».
Еще попом я мог бы стать,
С крестом на шее провожать

Խաչը վըզիս մեռել թաղող,
Սուփրի վերև միշտ նըստեի,
Իմ ապրուստը դըրըստեի,
Ազգն էլ աչքը տընկեր վըրաս.

— Իմ փըրկողը դու ես որ կաս:

Ահա էսպես բան լիներ մարդ,
Գընար ապրեր լի ու հանդարտ:
Կամ սընգուրված մի ճոխ հիմար,
Որ ապրում է լոկ իր համար,
Ուտում-քընում, ելնում-ուտում,
Լի՛, գո՛հ, ինչպես աղբակույտում
Հանգիստ ապրող որդը պարարտ:
Կըլինեի հարգի մի մարդ,
Նույնիսկ եթե գըլուխըս այնժամ
Դատարկ լիներ հազար անգամ,
Զան թե հիմա իմ գըրպանը:
Ահա կյանքում էս է բանը.

Թե չէ՛ լինել ի ծնե գերի
Մերկ Մուսայի ու երգերի,

Որդիք ու կին

Թողած բախտին,

Մերձավորի ծաղր ու ծանակ,
Ուժից ընկել անժամանակ —
Թե պոետ եմ... օ՛, ո՛չ, Մուսա՛,
Մի անարդար պատիժ է սա:

Եվ ինձ մոտիկ

Փորձված մարդիկ

Դեռ շատ վաղուց նըկատեցին,
Կըռիվ արին, խըրատեցին,
Թե աշխարքին մըտիկ արա.
Շատն էլ խընդաց խելքիս վըրա...

Իսկ ես, ա՛խ, ես,

Միշտ խենթ էսպես,

Գիշեր-ցերեկ թերթում գըրքեր,
Շինում էի դատարկ երգեր,
Միշտ քո քամով էի թըռչում,
Ու միշտ բախտից հեռու փախչում:

Покойников,— меня б тогда
На место первое всегда
Сажали люди; ими чтим
Я был бы словно серафим.
Мне б такую жизнь вести,
И был бы я у всех в чести;
Иль жить напыщенным глупцом,
Которому все нипочем,
Лишь бы поесть, потом поспать.
Червь навозному подстать
Такая жизнь, но нужды нет,—
Меня бы чтили с юных лет,
Хоть боле пуст во много б раз
Был череп мой, чем вот сейчас
Любой карман моих штанов.
Закон юдоли сей таков!
Но — ах! — с рождения под власть
Парнасской нищенки подпасть,
На плач свою
Обречь семью,
Смех вызывать у всей родни,
Влачить, как груз тяжелый, дни,—
О Муза, это ли твой дар?
Нет, это худшая из кар.
И, помню я,
Мои друзья
Твердили мне наперерыв,
Что мой губителен порыв,
Что жизнь проучит,— надо мной,
Смеясь, качали головой.
Но я, дурак,
Себе был враг,
С утра до вечера читал,
Стихи безмозглые кропал
И, за тобой летя вослед,
Бежал от счастья с юных лет».
«О счастье ты каком скорбишь?»

— Ա՛յ ապերա՛խտ, ի՞նչ ես ասում,
Էն ո՛ր բախտն ես դու ափսոսում,
Որ չեմ տրվել քեզ իմ ձեռքով.
Աստվածային հրվոր ձիրքով
Էս ցած կյանքից հեշտ ու անթև
Թռոչել երկինք, վերև՛, վերև՛,
Ցավեր, հոգսեր ողջ մոռանալ,
Դժոխք իջնել, դրախտ գընալ,
Անհուն ըզգալ, թովիչ երգել...
Ո՛ր բախտից եմ ես քեզ պրկել:

— Օ՛, ո՛ր բախտից... ա՛յ սևերե՛ս,
Ահա շարեմ, հիշիր ու տե՛ս:
Ինձ մի անգամ առան տարան
Հաշվապահի ուսումնարան,
Շատ խոսեցին,
Համոզեցին,
Թե կավարտես էս դպրոցում,
Ատեստատը հետո ծոցում,
Ուր որ գընաս,
Տեղ կունենաս,

Լա՛վ փողով տեղ բուղձալտերի.
Խապեյինդ էլ տարեցտարի
Միշտ կավելցնի քո ոռձիկը,
Վերջը վըրան և... աղջիկը:
Բայց դու եկար միտքըս մըտար,
Ինձ չըթողիր տեղըս դադար.
Դավթարն աչքիս դարձավ դաժան,
Թի՛վ, կոտորակ, թըվանշան
Ուղեղիս մեջ դարձան որդեր,
Բիչ էր մընում սիրտըս պայթեր.
Ես էլ խըրտնած, խենթ երեխա՝
Փող ու աղջիկ թողի, փախա,
Թե չեմ կարող, ես չեմ կարող,
Ես գըրող եմ, գըրող, գըրող:
Սակայն էի բախտըս ժպտաց,
Ձեռըս բըռնեց տարավ հանկարծ
Ու փխերի տըվավ պաշտոն:

Неблагодарный, вспомни лишь,
Какой в тебе я жар зажгла!
Тебе способность я дала
На дивных крыльях грез нестись
От скудной жизни к небу, ввысь,
Заботы, муки забывать,
В ад опускаться, в рай взлетать
И песни пламенные петь.
Чего же ты лишен? Ответы!»
«Вопрос бессовестный! Сейчас
Узнаешь,— слушай мой рассказ.
Был в школу счетоводства я
Когда-то отведен. Друзья
Твердили вокруг,
Что, дескать, друг,
Когда получишь аттестат,
Тебе порядочный оклад
И там, и тут —
Везде дадут:
Бухгалтеры в большой цене.
Хозяин,— говорили мне,—
Не будет на прибавки скуп,
А если не совсем ты глуп,
То попадешь к нему... в зятя.
Но тут к тебе, о Муза, я
Подпал под власть, и вот мой дух
Возненавидел зло грессбух,
В колонках чисел и дробей
Я видеть стал клубки червей,
И вот, безумное дитя,
Все бросил я, к тебе летя:
Так дольше жить, мол, мочи нет,—
Ведь я поэт, поэт, поэт!
Но снова благосклонный рок
Мне в люди выбратся помог:
Он сделал писарем меня.
Не знал я праздничного дня,

Ո՛չ լի օր կար ինձ և ոչ տոն:
Մեծավորըս էնքան սիրեց,
Հին գրչակոթան ինձ նըվիրեց.
Ընկերներս էլ ինձ դաս տըվին —
Ոնց պըլոկել խընդրատըվին:
Բայց դու էլի եկար գըտար,
Խաղաղ գործիս մեջը մըտար.
Ես էլ՝ հիմարս՝ իսկույնսեթ
Վեճ բաց արի ամենքի հետ,
Թե ի՞նչ բան է՝ խեղճ գյուղացուն
Գերի շինել՝ ողջ տարին բուն
Տանել, բերել ու թալանել,
Այրու պղինձն աճուրդ անել...
Էս բոլորը քիչ էր կարծես,
Էնքան արիր, սատանի պես,
Որ գըրեցի մեծիս պարսավ.
Նա էլ — կո՛րի, կո՛րի, ասավ,
Մենք ենք տալի քեզ փող ու վարձ,
Դու, Մուսայի խելքով ընկած,
Վեր ես կենում մեր դեմ խոսում.
Էդպես պիսեր մենք չենք ուզում:
Սակայն աստված մե՞ծ է գութով.
Հայտնի կանտոր ընկա շուտով:
Լավ էր, ասի, այսուհետև
Կապրեմ ավատ, գործըս թեթև:
Հետըս եկար, մըտար կանտոր,
Գործերս արիր խառնուփընթոր.
Քու երեսից հենց նույն տարին
Իմ պաշտոնից ինձ դուրս արին:
Էսպես եղա ես խայտառակ,
Համ էլ ընկա պարտքերի տակ.
(Հո պոետի պարտքն էլ գիտես.
Էդ լոկ պարտք չի ուրիշի պես,
Այլ ազգային մի մեծ առակ,
Վեճ ու վըճիո ծանր ու բարակ):
Ո՛ր մեկն ասեմ, ո՛րը թողնեմ.
Երբ որ տեսան ջընորք չունեմ,

Но так начальнику был мил,
Что он мне ручку подарил,
И я узнал от писарей,
Как надо обирать людей.
Но ты ко мне пришла и тут
Вмешалась в мой спокойный труд,
И я — за глупость мне позор! —
Стал затевать за спором спор.
Мол, не годится мужика,
Чья жизнь и так ведь не легка,
Годами мучить и терзать,
Вдовицы скорб с торгов пускать.
Потом — зачем и не пойму —
По наущенью твоему
В письме я шефа обругал,
И он тотчас меня прогнал.
«Тебя мы кормим и поим, —
Сказал он мне, — а ты, гоним
Своею Музой, нас хулишь?
Таких не надо нам. Уйди ж!»
Но милостив господь, и вот,
Едва успел промчаться год,
Служу в большой конторе я.
«Здесь будет легкой жизнь моя», —
Мечталось мне, но ты пришла,
Мои все спутала дела,
И я, от места отрешен,
На улицу был выгнан вон.
Пришлось, рукой махнув на честь,
Мне по уши в долги залезть.
(А если задолжал поэт,
Он не простой должник, о нет!
О нем пекутся все сердца,
И пересудам нет конца.)
Когда увидела родня,
Что мало толка от меня,
Что у меня удачи нет,

Այնուհետև քանի անգամ
Ծանոթ, ընկեր, լավ բարեկամ՝
Տերտերության տղվին խորհուրդ.
— Այ քեզ մեծ ժամ, լավ ժողովուրդ,
Փարթամ քելեխ, հարզ, մեծարանք,
Հարստություն, հանգիստ, հեշտ կյանք...
Իսկ ես՝ անփորձ, անխելք, հիմար,
Ողջ մերժեցի լոկ քեզ համար.
Պատրաստ կյանքից, բախտից փախած,
Փանձանակի թեփշին թողած,
    Բընարն առա,
    Պոետ դառա,
Երգ ու տաղով մըտա հանդես.
— Հե՛յ, Մուսայի ընկերն եմ ես,
Ձեն տղվի ես ոգևորված:
— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, բիրտ հըռհըռաց
Ժողովուրդը միաբերան,
Թըռցրել է խելքն էս խեղճ տղղան:
Հեռո՛ւ կորի, խե՛նթ պատանի,
Որ անպիտան գործի, բանի,
Ուշք ու միտքըդ տղվել երգին՝
Մի չես նայում էս աշխարքին...
Մենք մարդիկ ենք — գործ ենք անում,
Խենթ-մենթ բաներ չենք հասկանում:
Ես գոչեցի.— խավա՛ր ամբոխ,
Պաշտում ես դու լոկ փայլ ու փող,
Ձես հասկանում դու պոետին.
Ե՛ս, երկնքի քընքուջ որդին,
Երգում եմ սե՛ր, ճըջմարտություն...
Ու զընացի խըմբագրատուն:
— Տեր խըմբագիր, պոետ եմ նոր,
Բերել եմ ձեզ ոտանավոր.
Ահա կարդամ ակա՛նջ դըրեք,
Ձեր հանդիսում տեղավորեք:

«Սևորա՛կ աչքեր, սևորա՛կ աչքեր,
Հալածում եք ինձ դուք օր ու գիշեր,

Все стали мне давать совет
Пойти в попы и взять приход:
«Там ждут тебя любовь, почет,
Поминки с сочною кутьей,
Достаток полный и покой».
Но я, тебе на торжество,
Отрекся, глупый, от всего!
Церковной кружкой не прельстяться,
Спиною к счастью обратясь,
Я лиру взял,
Поэтом стал
И с песней выступил своей,
Воскликнув вдохновенно: «Эй,
Стоит пред вами музы сын!»
Все рассмеялись, как один,
И закричали мне в ответ:
«Мы не хотим твой слушать бред.
Безумный юноша, уйди!
Лишь грезы у тебя в груди,
И песнями ты поглощен.
От мира взор твой отвращен.
Мы — люди дела и труда,
К чему нам эта ерунда?»
Я крикнул им: «Ах, деньги лишь
И блеск, тупая чернь, ты чтишь!
Тебе поэта не понять,
На нем почнет благодать,—
Он правду и любовь поет».
Сказав, бегу в журнал, и вот
С редактором мой разговор:
«Пишу стихи с недавних пор.
Нельзя ли поместить у вас
Вот эти? Их прочту сейчас.

«О черные глаза, ваш взор покояй
Тревожит мой и днем и в час ночной.

Նայում եք անթարթ իմ հոգու խորքում...
Ինչո՞ւ չեք քննում, ինչո՞ւ չեք փակվում.
Բանաստեղծն արդեն տանջանքից հոգնել՝
Ուզում է քնել, հավիտյա՞ն քնել...
Դուք էլ քնեցե՞ք, սևորա՛կ աչքեր,
Ցերեկս անցել է. գիշեր է, գիշեր...»:

— Ոչինչ, կոկիկ է: Խոսելով անկեղծ՝
Դուք վատ չեք զրրում, պարո՞ն բանաստեղծ.
Ամեն մի տողում տասն են վանկերը,
Բայց ինձ աղքատ են թըվում հանգերը:
Հասյա մի տըվե՞ք, ուղղե՞մ ես հիմա,
Տեսե՞ք՝ թե որքան սահուն դուրս կըգա:
Ուղղում եմ ես միշտ մեր պոետներին,
Էսպես եմ պոետ շինել բոլորին:
«Սևորա՛կ աչքեր, սևորա՛կ աչքեր,
Հալածում եք ինձ դուք ինչպես քաջքեր...»:

Ես խկույն ինչպես հալածված քաջքից,
Փախա խըմբագրից ու իրեն աչքից,
Երգերըս ուղիղ տարա տըպարան:
Դուրս եկավ էսպես մի նոր երգարան:
Այնժամ մըտրակող մի թունդ պուբլիցիստ,
Հայտնի քննադատ, բազմագետ ու խիստ,
Սաստիկ վըրդովված, անաչառ հոգով
Ծաղրի առավ ինձ իրեն «ակնարկով»:
— Ես դեմ եմ, ասավ, բանաստեղծության,
Ջըպվեցնում է ինձ էդ երգի Մուսան:
Ո՛չ մըտքեր են պետք, ո՛չ ձիրք և ոչ խելք,—
Բառեր ու հանգեր — և ահա քեզ երգ:
Հենց նոր դուրս եկած էս խակ տըղան էլ
Գըլխից էս տեսակ բաներ է հանել:
Ուրի՛շ բան էին հին պոետները...
Նըրանք էլ մեռան, տարան հետները
Տաղանդ ու երգեր. ամե՛ն, ամեն բան
Մըտավ նըրանց հետ խավար գերեզման...
Դարձավ անապատ... էլ ո՞վ է մընում...

Вы мне хотите в душу заглянуть —
Пора закрыться вам, пора уснуть!
Устал поэт от горя и невзгод,
И вечный сон к себе его влечет.
Усните же и вы! Прошел мой день,
Ночь надо мной свою простерла тень».

«Недурно! Гладко! Что же, спора нет,—
Вы не бездарны, господин поэт!
Десятисложна каждая из строк...
Но бедность рифмы,— вот в чем ваш порок.
Позвольте, я исправлю вам сейчас.—
И сразу заблестят стихи у вас.
Поэтов наших правлю я всегда
И тем учу, а то бы им беда:

«О, черные глаза, ваш взор покоя
Тревожит мой, как будто бес какой...»

Я, как от беса, ужасом влеком,
Из кабинета бросился бегом
И песни в типографию отнес,
О чем мне скоро пожалеть пришлось.
Едва лишь появился сборник в свет,
Суровый публицист почтенных лет,
Высоко беспристрастие ценя,
Счел нужным едко осмеять меня.
«Стихи такие,— он писал,— ни в грош
Не ставлю я, в них смысла не найдешь.
Всего-то в них лишь рифмы да слова!
Я новый сборник дочитал едва,—
Отменно зелен, видимо, поэт.
Поэтам старым нынче смены нет;
Они с собою унесли свой дар.
И тайну песенных чудесных чар.
Всем этим овладело царство тьмы,
И вот живем в немой пустыне мы.

Էլ ուրիշ պոետ մենք չենք ընդունում...
Որքան ծաղրում ենք, սրբանք չեն լրոում
Ոչ էլ մեր ուպած բաներն են գրում:
— Ո՛վ բըրետների, կույրերի երկիր:
Դու մի՛ հավատար, իմ հե՛գ որդեգիր.
Ես էն հանգուցյալ լավերից նույնպես
Լքել եմ հաճախ զանգատներ պես-պես:
Սպանում են դեռ ծաղրով ու թույնով,
Ապա պըճընվում նըրանց անունով.
Լափում են նըրանց վաստակը արդար,
Ու նորից... նույն հին կըռիվը վատթար...
Երդվում եմ ահա ճառագող օրով,
Վառ Ավրորայի մաքուր շողերով,
Խոսում ես դու էն չըբերի մասին,
Որ միշտ անտեղյակ առաջին լուսին,
Չեն հըրձվում նըրա ծագման հանդիսով,
Միայն կեսօրին ապուշ երեսով,
Ելնում են մըռայլ, տեսնում քընեած՝
Գըլխների վերև արևը կանգնած.
Ու ծունկ են չըքում,
Օրհներգ են երգում.
Հի՛ն օրհներգություն ու հի՛ն հըրեշներ...
Բայց մի՛թե նըրանք ապրում են անմեռ,
Եվ էդպես անհաշտ էսօր էլ քեզ հետ...
— Ի՛նչ հըրեշ, Մուսա՛, ի՛նչ կույր ու բըրետ,
Ի՛նչ բաներ ես դու քեզնից հընարում...
Ես էն եմ ասում, թե մեր աշխարհում
Պոետները ողջ տըխրել են, ցավել,
Որ իրենց երգի քընար ես տըվել...
Ես էլ... ի՛նչ ասեմ... մեղավոր եմ ես,
Ծույլ ու անշընորհք, անպետք, սևերես...
Մեր խեղճ տանըցիք որքա՛ն նախատում —
Բայց ես՝ միշտ համառ, չէի հավատում,
Մինչև լքեսցի մի մեծ պարոնի,
Մեր մեջ շատ խելոք ու շատ անվանի:
Մի օր ինձանից արավ հարցուփորձ.
— Ունի՛ս հարցըրեց, մի պաշտոն կամ գործ:

Навек умолкли наши старики,
А молодых читать нам не с руки.
Как ты ни смейся, как их ни брани,—
Писать по-своему хотят они».
«О, край бездушных и тупых сердец!
Не верь, не верь им, молодой певец,
Я от покойных гениев не раз
На твой похожий слышала рассказ.
Сперва им в чашу льют насмешек яд,
Потом от имени их говорят
И всех заслуг их пожирают плод.
Чем дальше, тем гнусней борьба идет.
Клянусь Авроры сладостным лучом
И полным силы светозарным днем —
О тех ничтожных говоришь ты мне,
Что тупо спят при молодой луне,
Глядеть не любят на ее восход,
А только в полдня час, разинув рот,
Вперяют в небо заспанный свой взор,
Когда уж вышло солнце из-за гор,
Поклоны бьют
И гимн поют,
Все тот же гимн, что и в былые дни.
Но разве вечно будут жить они,
Уроды эти старые? Ведь нет!»
«О Муза,— тут воскликнул я в ответ,—
Ты о каких уродах говоришь?
У нас везде, куда ни поглядишь.
Поэты слезы льют, о том скорбя,
Что получили лиру от тебя.
А я... признаться, виноват я сам:
Ленив я был, бездарен и упрям.
Меня корила вся моя родня,
Но убедить никто не мог меня,
Пока ко мне не обратился раз
Богач сосед, что умницей у нас
В округе слыл, с вопросом: «Где твоя,

— Բանաստեղծ եմ ես, հայտնեցի հրապարտ
— Դըժվար է, ասավ, երբ անգործ է մարդ:
— Բանաստեղծ եմ ես, կըրկնեցի մեկ էլ:
— Հասկացա՞նք, ասավ, պարապ ես եղել...
Եվ խեղճ ընկերըս երբ որ՝ սըրտացավ՝
Սա էլ պետքական մի մարդ է, ասավ,
Էնպես ծիծաղեց մեր աղան փառփառ,
Որ և հասարակ և մեծ վեհափառ,

Ով որ իմացավ,
Ծիծաղը պըրծավ:

Բայց վերջն ավելի պարզեց խընդիրը,
Երբ հողված գըրեց մեր լըրագիրը:
— Բանաստեղծն, ասավ, թո՛ղ մի գործ շինի,
Որ հացի, վարձի դառնա արժանի.
Թե չէ համառի ու մընա պոետ՝
Ի՞նչ հաշիվ ունի ապը նըրա հետ.
Ապը հո նըրան չի խընդրում գըրի,
Թերթն էլ փող չունի՝ թե որ վըճարի...
Թո՛ղ գընա ապրի իրեն գըրիչով...
Էսպես ենք դատում մեր մաքուր խըղճով:

Ներշնչման համար
Էսպես է հարմար.—

Ով սովից մեռել՝
Նա՛ է լավ գըրել:
Կարող ենք մենք էլ
Էսպես մըտրակել
Ու ծաղրել մի-մի,
Որ առաջ դիմի...:

— Ո՛վ ախոռ-երկիր, մըտրակի՛ մարդիկ...
Դե՛, ե՛կ, սիրելի՛ս, տանեմ քեզ երկինք.
Էնտեղ երջանիկ ոգիների հետ
Զըվարթ կըխընդաս ու կերգես հավետ.
Կամ կուպես թըրցնեմ, հանեմ Ուրիմպոս,
Որ նեկտար ըմպես, ճաշակես ամբոս:

— Իմ ազնի՛վ Մուսա,
Ա՛յ, եղպե՛ս խոսա:

Приятель, служба, знать хотел бы я».
Тут я воскликнул гордо: «Я поэт»,
А он: «Беда, когда работы нет».
Я повторил: «Поэт!»— а он сказал:
«Я понял, ты работу потерял».
Когда приятель мой, в защиту мне,
Сказал: «Такие тоже впрок стране»,—
Расхохотался наш ага, да так,
Что всех — будь то богатый иль бедняк —
Рассказ о том
Смешил потом.

Но вот вопрос еще яснее стал,
Когда в газете некто написал:
«Пусть делом занимается поэт,
Коль сыт он быть желает и одет.
А если жизнь он отдает стихам,
То нечего о нем и печься нам.
Не просит ведь его народ писать,
Его кормить газете не подстать,—
Пускай же он своим пером живет!
Что говорю, то от души идет,

Кто слишком сыт,
Тот не творит.
Лишь тот поэт,
Кто в рвань одет
И не обут.
Здесь нужен кнут,
А то вперед
Он не пойдет...»

«О край кнута! Поэт, расстанься с ним,
Мы к небесам с тобою воспарим,
Где с духами среди блаженных нег
Ты будешь петь и веселиться век.
А хочешь на Олимп — летим туда,
Нектар там дивный будешь пить всегда!»

«Да,— я в ответ,—
Сомненья нет,

Իրավ, էս կյանքից ես շատ եմ վրավել:
Ի՞նչ երանություն՝ երկընթուստ սուսվել,
էն չըքնաղներին, որոնք, անկասկած,
Նըման չեն իսկի մեր հայոց կանանց —

Լինել միշտ ընկեր
Ու սիրո երգեր
Հորինե՛լ,
Ձոնե՛լ,

Երկրային չընչին հոգսերը թողած.

Կամ, ոտներն հանգիստ ժայռերից կախած,

Նըստել Պառնասի երջանիկ գրլխին

Ու բարձրից նայել էս հիմար խալխին:

Բայց ես ունեմ կին, շատ երեխաներ,

Նըրանց բանն էնտեղ ինչպե՛ս կըլիներ...

— Օ՛, երբ Պառնասի գագաթ վերանաս,

Չավակներ ու կին պիտի մոռանաս:

— Ո՛վ դու անիրավ, ի՞նչ եմ արել քեզ,

Որ ինձ իմ տանից էդպես բաժանես:

Չէ՛, լավ է կըրկին, որ երկրում մընամ,

Ծաղրի, նեղության մի կերպ դիմանամ...

— Զո կամքը լինի, ապա՛տ բանաստեղծ.

Ընտրի՛ր, ուր կուզես՝ երկինք թե երկիր,

Բայց միշտ, ամեն տեղ եղիր դու անկեղծ,

Մաքուր, սըրտալի քո ե՛րգը երգիր:

Կանգնի՛ր միշտ վերև,

Ու ինչպես արև՝

Նայի՛ր լուսավոր,

Պայծառ ու հըզոր.

Զո կոչումն է դա.

Եվ, ինձ հավատա՛,

Բոլոր գանձերը, գոհարներն անգին

Չարժեն կարճատև քո ներշնչանքին:

— Ա՛յ, դու սատանա՛, է՛լ կուզես խաբել,

Մեծ-մեծ խոսքերով աչքերըս կապել.

Ա՛յ, դու կեղծավո՛ր, սիրուն անպիտան.

Ես լավ եմ տեսնում այժմ ամեն բան:

Դու ինձ ես մենակ միամիտ զըտել.

Мне, Муза, надоела жизнь моя.

Я б улетел в надзвездные края!

Там средь богинь, которым не чета,
Небось, армянских женщин красота,

Я б век сидел

И сладко пел

Все вновь и вновь

Свою любовь.

Какое счастье из юдоли слез

Уйти и, на парнасский сев утес,

Оттуда, свесив ноги, созерцать

Тупую чернь! Но, ах, должна ты знать,

Что ведь женат и многодетен я.

Что ж будет делать там моя семья?»

«Нет, о семье пускай забудет тот,

Кто, бросив землю, на Парнас идет!»

«Жестокая, за что с моей семьей

Меня ты хочешь разлучить? Постои!

Коль так, не мил мне твой Парнас ничуть,

Тут на земле устроюсь как-нибудь!»

«Поэт, ты вправе выбрать. Выбирай

Иль землю эту, или горный край.

Но что бы ты ни выбрал, милый мой,

Всегда от сердца искреннего пой.

Как солнце будь!

Верши свой путь

Сквозь толщу туч,

Всегда могуч.

Ты призван жить,

Чтобы светить.

И, верь мне, вдохновенья краткий час

Ценней, чем драгоценнейший алмаз».

«О искусительница, ты опять

Мне хочешь лестью дух зачаровать?

Свои повадки, лживый демон, брось!

Я понял все, ты мне ясна насквозь.

Быть простаком довольно мне! Теперь

Հապա դե խոսիր ուրիշի մոտ էլ,
Ա՛յ, թեկուզ մեզ մոտ, հենց իմ կրնկանը —
Ասա՛, թե մենակ փողը չի բանը...
Բայց ի՞նչ եմ ասում, հայոց զըրողը
Վաղուց է արդեն ճանաչել փողը.
Եվ երկար, երկար մեր ողջ հանձարով
Մըտածել ենք մենք դժար օրերով,

Գըրողի պըսա՛կ,
Թե՛ փողի քըսակ...
Եվ լավ ենք վըճուել...
Դեհ, զընա՛, Մուսա՛.

Գըրադարանս շինում եմ կասսա,
Թըքում եմ և քեզ, և քո պըսակին,
Երկըրպագում եմ փողի քըսակին:
«Փողի քըսա՛կը, փողի քըսա՛կը,
Բարձրացընում է մարդու հասակը,
Գեղեցկացնում է հըրեշ տըզեղին,
Սըրբագործում է գարշն ու աղտեղին:
Նըրա ուժն է՝ որ դարձընում է լոկ
Անասուններին հարգի ու խելոք,
Կույսին, կառամին մոտեցնում իրար,
Չարին, վաշխառվին շինում բարերար,
Պըճնում ճակատը լիրբ ավապակի,
Կանգնեցնում արձան անվախձան փառքի:
Նա է միշտ շարժում դատողի լեզուն,
Նա՛ է հասցընում աղոթքն աստըծուն,
Նըրա վըրա է աշխարքը կանգնած.
Նա մեր հոգին է, մեր երկրորդ աստված:
Պոետն էլ բընավ թե խոսել է վատ,
Տուժել է սաստիկ, վըղջացել է շատ,
Եվ այժըմ, ահա, խելքի է եկել,
Սկսել է նըրան օրհնություն երգել»:
Երգըս որ լըսեց իմ դժբախտ Մուսան,
Իսկույն հավաքեց իր փասա-փուսան.

Стучись к кому-нибудь другому в дверь.
Внуши моей супруге, например,
Что золото не высшая из мер.

Да что я говорю? У нас поэт
Постиг давно, что деньги — жизни цвет!
В години бедствий и горячих слез
Пред нами часто возникал вопрос:

Певца венюк
Иль кошелек?

Вопрос решен! Пусть твой простынет след,
О Муза! До тебя мне дела нет.

Свой книжный шкаф я в кассу превращу.

Отныне деньгам лишь рукоплещу.

О кошелек! Захочешь — и пигмей

Вдруг станет выше всех богатырей,

Безмолвные заговорят скоты.

Красой уroda наделяешь ты,

Своим прикосновеньем золотым

Все мерзкое ты делаешь святым.

Бросаешь деву в руки старику,

Венчаешь голову ростовщику,

Клеймо смываешь с подлого чела

И ставишь памятник исчадью зла.

Ты у судьи ворочаешь язык,

Молитвы в небо ты возносишь вмиг.

В своих руках ты держишь шар земной,

Ты — дух наш вечный, наш господь второй.

Довольно клеветал я на тебя!

Теперь, о прошлом горестно скорбя,

За ум я взялся и желаю впредь

Восторженно твои деянья петь».

Тут Муза помрачнела вдруг, и—глядь! —

Своя пожитки стала собирать.

— Դե՛հ, մընաս բարյավ,
Անսի՛րտ, անիրա՛վ,
Ես էսքան տարի
Ինչ որ քեզ արի,
Բոլորն ուրացար,
Փողապաշտ դարձար...

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՎԻԹԸ

I

Առյուծ Մըհերը, վարմով դյուցապուն,
Քառասուն տարի իշխում էր Սասուն.
Իշխում էր ահեղ, ու նըրա օրով
Հավքն էլ չէր անցնում Սասմա սարերով:
Սասմա սարերից շա՛տ ու շատ հեռու
Թընդում էր նըրա հըռչական ահարկու,
Խոսվում էր իր փառքն, արարքն անվեհեր.
Հապար բերան էր — մի Առյուծ-Մըհեր:

II

Ըսպես, ահավոր առյուծի նըման,
Սասմա սարերում նըստած էր իշխան
Քառասուն տարի: Քառասուն տարում
«Ա՛խ» չէր քաշել նա դեռ իրեն օրում.
Բայց հիմի, երբ որ եկավ ծերացավ,
Էն անահ սիրտը ներս սողաց մի ցավ:
Սկըսավ մըտածել դյուցապուն ծերը.
— Հասել են կյանքիս աշնան օրերը,
Շուտով սև հողին կերթամ ես գերի,
Կանցնի ծըխի պես փառքը Մըհերի,
Կանցնեն և՛ անուն, և՛ սարսափ, և՛ ահ.
Իմ անտեր ու որբ աշխարքի վըրա
Ոտի կը կանգնեն հապար քաջ ու դև...
Մի ժառանգ չունեմ՝ իմ անցման ետև
Իմ թուրը կապի, Սասուն պահպանի...
Ու միտք էր անում հըսկան ծերունի:

«Злой человек,
Прощай навек!
Забывши честь,
Мог предпочесть
Ты пенью лир
Златой кумир».

ДАВИД САСУНСКИЙ

I

Лев-Мгер богатырь был родом таков:
Сасуном владел он сорок годов.
Столь грозен был Мгер, что птице чужой
Не взлететь при нем над его страной.
От Сасунских гор и в дальний предел
О славе его слух страшный гремел,—
Что велик ишхан¹, всем смелым пример.
На тысячи уст был один Лев-Мгер.

II

Так, грозный, как, лев, соседям на страх,
Он князем сидел в Сасунских горах,
Целых сорок лет,— и за сорок лет
Не молвил он «ах!» ничему в ответ.
Впервые теперь, как старость пришла,
В бесстрашную грудь кручина вползла,
Стал думать старик все думы одни:
«Настали мои осенние дни.
В плен к черной земле итти мне черед —
А слава моя, словно дым, пройдет,
Страх минет, и слух замрет обо мне
В пустынной моей и сирой стране.
Встанут каджей тьмы, встанут дэвов тьмы...
Кого ж назовем наследником мы,
Кто бы поднял меч, защитил Сасун?..»
Так думал в тоске бездетный горюн.

¹ Ишхан — князь.

Մի օր էլ՝ էն գորշ հոնքերը կիտած
 Երբ միտք էր անում, երկնքից հանկարծ
 Մի հուր-հրբեղեն հայտնվեց քաջին,
 Ոտները ամպոտ կանգնեց առաջին:
 — Ողջույն մեծապոր Սասմա հրսկային.
 Քու ձենը հասավ աստըծու զահին,
 Ու շուտով նա քեզ մի վավակ կըտա:
 Բայց լավ իմանաս, լեռների՛ արքա,
 Ո՛ր օրը որ քեզ ժառանգ է տրվել,
 Էն օր կըմենոնք՝ քու կինն էլ, դու էլ:
 — Իր կամքը լինի,— ասավ Մըհերը.
 Մենք մահինն ենք միշտ ու մահը մերը,
 Բայց որ աշխարքում ժառանգ ունենանք,
 Մենք էլ նըրանով անմեռ կըմընանք:
 Հըրեշտակն էստեղ ցուլացավ նորից,
 Ու էս երջանիկ ավետման օրից
 Երբ ինը ամիս, ինը ժամն անցավ,
 Առյուծ-Մըհերը վավակ ունեցավ:
 Դավիթ անվանեց իրեն կորյունին,
 Կանչեց իր ախպեր Ձենով Օհանին,
 Երկիրն ու որդին ավանդեց նըրան,
 Ու կինն էլ, ինքն էլ էն օրը մեռան:

IV

Էս դարում Մըսըր անհաղթ ու հըպոր
 Մըսրա-Մելիքն էր նըստած թագավոր:
 Հենց որ իմացավ՝ էլ Մըհեր չըկա,
 Վեր կացավ կըովով Սասունի վըրա:
 Ձենով Օհանը ահից սարսափած՝
 Թըշնամու առաջն էլավ գըլխաբաց,
 Աղաչանք արավ, ընկավ ոտները.
 — Դու՛ւ եղիր, ասավ, մեր գլխի տերը,
 Ու քու շվաքում քանի որ մենք կանք,

Раз сидел он, хмур, головой поник,
 И виденьем вдруг был смущен старик:
 С небес огневой спорхнул херувим —
 Стопы в облаках — и предстал пред ним.
 «Блажен, исполнин, сасунский старик!
 Престола небес твой голос достиг.
 Бог даст, у тебя народится сын,
 Но одно лишь знай, о гор властелин:
 В тот же день судьба свершиться должна —
 Умрете — и ты, и твоя жена».
 «Будь воля его! — Мгер молвил тотчас, —
 Как для смерти мы, так и смерть для нас.
 Коль наследник есть — тогда человек
 Потомством своим бессмертен вовек».
 Благовестник вновь в пыланье огня
 Отлетел в лазурь, и с этого дня
 Через девять лун и девять часов
 Сын Мгеру был дан, в исполненье слов.
 И львенку дает он имя — Давид,
 И брата призвать, Огана, спешит.
 Он сына и край ему поручил
 И вместе с женой навек опочил.

IV

А в Мсыре в тот век, могуч и велик,
 Престол занимал царь Мысрамелик.
 Услыхав, что Мгер ныне взят землей,
 На горный Сасун он пошел войной.
 Стал Оган-Горлан от страха чуть жив,
 Он встречал врага, главу обнажив,
 Стал молить его, припадал к ногам:
 «Ты будь, — говорил, — владыкою нам!
 Доколь под тобой суждено нам жить,

Քու ծառան լինենք, քու խարջը միշտ տանք,
Միայն մեր երկիր քարուքանդ չանես
Ու քաղցրը աչքով մեզ մըտիկ անես:
— Չէ՛, ասավ Մելիք, քու ամբողջ ապգով
Անց պիտի կենաս իմ թըրի տակով,
Որ էգուց-էլօր, ինչ էլ որ անեմ,
Ոչ մի սասունցի թուր չառնի իմ դեմ:
Ու զընաց Օհան՝ բոլոր-բովանդակ
Սասունը բերավ, քաշեց թըրի տակ.
Մենակ Դավիթը, ինչ արին-չարին,
Մոտ չեկավ դուշման Մելիքի թըրին:
Եկան քաշեցին՝ թե կոտով տանեն,
Թափ տըվավ, մարդկանց զըցեց դես ու դեն.
Փոքրիկ ճըկույթը մի քարի առավ,
Ապառաժ քարից կըրակ դուրս թըռավ:
— Գետք է ըսպանեմ էս փոքրիկ ծուղին,—
Ասավ թագավորն իրեն մեծերին:
— Թագավոր, ասին, դու էքքան հըզոր,
Թըրիդ տակին է ողջ Սասունն էսօր.
Ի՞նչ պետք է անի քեզ մի երեխա,
Թեկուզ իր տեղով հենց կըրակ դառնա:
— Դո՛ւք գիտեք,— ասավ Մըսրա թագավոր,—
Բայց թե իմ գըլխին փորձանք գա մի օր,
էս օրը վըկա,
Սըրանից կըզա:

V

էս որ պատահեց, մեր Դավիթ հըսկան
Մի մանուկ էր դեռ յոթ-ութ տարեկան.
Մանուկ եմ ասում, բայց էնքան ուժեղ,
Որ նըրա համար թե մարդ,— թե մըծեղ:
Բայց վա՛յ խեղճ որբին աշխարքի վըրա,
Թեկուզ Առյուծի կորյուն լինի նա:
Չենով Օհանին ուներ մի չար կին:
Մին-երկու լըռեց, մի օր էլ կարգին

Будем дань платить и верой служить,—
Лишь ты пощади, не громи наш край,
Лишь сладким на нас ты оком зриай».
«Нет,— молвил Мелик,— пусть весь ваш народ
Под мечом моим, как один, пройдет,
Что я ни твори, что с вами ни будь—
Сасунец не смей мечом шевельнуть».
И пошел Оган, весь Сасун призвал,
Всем скопом его под мечом прогнал.
Лишь один Давид никак, нипочем
Не хочет пройти под вражьим мечом.
Насильно тащить Давида пришлось,
Он людей разнес, раскидал всех врозь.
Мизинцем Давид коснулся кремня—
Из кремня взвились вдруг искры огня!
«Я дурня убью, разделаюсь с ним!»—
Говорит Мелик вельможам своим.
«Всемогущ ты, царь,— те в ответ ему,—
Покорен Сасун мечу твоему,
Угроза тебе ль в ребенке таком.
Хоть он превратись в огонь целиком?»
«Ну, пусть — говорит Мелик,— но когда
Нагрянет на нас отсюда беда,
Клянусь этим днем —
Будет зло все — в нем!»

V

Был велик Давид, хоть малы года.
Лет семи-восьми был Давид тогда.
Хоть мал был Давид,— силен до того,
Что всяк человек — комар для него.
Но несладкий рок сироте сужден,
Хотя бы и львом он был порожден,
Огана жена — презлая была;
Молчала сперва, но потом, со зла

Իրեն մարդու հետ սկըսավ կըռվել.
— Ես մենակ հոգի, հապար ցավի տեր,
Ի՞նչ ես ուրիշի եթիմը բերել,
Նըստեցրել զըլխիս պարապ հացակեր...
Հո՛ղեմ զըլուխը... Ես գերի հո չե՛մ՝
Ամենքի բեֆի ետևից թըռչեմ...
Մի կուռ կորցըրո՛ւ, կարգի՛ր մի բանի,
Գընա իր համար աշխատանք անի...
Ու հետն սկըսավ ողբալ ու կոծել,
Իր օրը սըգալ, իր բախտն անիծել,
Թե անբախտ եղավ աշխարքի միջում,
Ոչ մի տեր ունի, ոչ մարդն է խըղձում...
Գընաց Օհանը երեխի ոտի
Մի կույզ ոտնաման բերավ երկաթի,
Երկաթի մի կոռ շալակին դըրած,
Ու արավ Սասմա քաղքի գառնարած:

VI

Քըռեց գառները մեր հովիվ հըսկան,
Ելավ Սասունի սարերն աննըման.

«Է՛յ, ջան սարե՛ր՝
Սասման սարե՛ր...»

Որ կանչեց, նըրա ձենից ահավոր
Դըղորդ-դըմբըդմբոցն ընկավ սար ու ձոր,
Վայրի գազաններ բըներից փախան,
Քարեքար ընկան, դատարկուն եղան:
Դավիթը ընկավ նըրանց ետևից,
Որին մի սարից, որին մի ձորից —
Աղվես, նապաստակ, գել, եղնիկ բըռնեց,
Հավաքեց, բերավ, գառներին խառնեց,
Իրիկվան քըռեց ողջ Սասմա քաղաք:
Կաղկա՛նձ ու ոռնո՛ց, աղմո՛ւկ, աղաղա՛կ...
Քաղքըցիք հանկարծ մին էլ էն տեսան՝
Գալիս են հըրես անհամար գազան.

Заспорила с ним, речь этак ведет:
«Я одна,— твердит,— забот полон рот,
А ты сироту взял — не было бед!
На шее моей сидит дармоед!
Пропасть бы ему!.. Ведь я не раба —
Ради вас не стану я гнуть горба!
Убери его, работать устрой,
Пускай поживет своей головой».
Начала тут слез ручьи проливать,
Оплакивать жизнь, судьбу проклиная,
Что несчастна, мол, и одна к тому ж,
Заступника нет, не щадит и муж...
Тут к парню Оган пошел-зашагал,
Он лапти ему железные дал,
Железный ему дал посох потом, —
Стал на весь Сасун Давид овчаром.

VI

И погнал овчар-великан свой скот
В несравненный край Сасунских высот.

«Эй, горы, джан!
Родные, джан!»

Как он залился, окликать пошел,
Оглушил раскат и гору и дол.
Пустилось зверье из берлог, из нор —
Разбежались врозь, разбрелись средь гор.
По следу искать их начал Давид,
Он в горы бежит, он в долины бежит.
Лис, зайцев, волков, косуль наловил,
В отару одну с ягнятами сбил.
Вечеру погнал их в Сасун, домой.
Тут и шум, и крик, тут и визг и вой.
Увидал тогда весь сасунский люд,
Что звери толпой на город идут.

«Վա՛յ, հարա՛յ, փախե՛ք...»:

Մեծեր, երեխեք
Սըրտաճաք եղած,
Գործները թողած,

Որը տուն ընկավ, ո՛րը ժամ, խանութ,
Ու ամուր փակեց դուռն ու լուսամուտ:
Դավիթը եկավ, կանգնեց մեյդանում.

— Վա՛հ, էս մարդիկը ի՛նչ վաղ են քընում,
Հե՛յ ուլատեր, հե՛յ գառնատեր,
Ելե՛ք, շուտով բացեք դռներ.
Ով մինն ուներ — տասն եմ բերել,
Ով տասն ուներ — քըսանն արել...
Շուտով ելե՛ք, եկե՛ք, տարե՛ք,
Ձեր գառն ու ուլ գոմերն արեք:

Տեսավ՝ չեն գալի, դուռ չեն բաց անում,
Ինքն էլ մեկնըվեց քաղքի մեյդանում,
Գըլուխը դըրավ մի քարի՝ մընաց,
Ու մուշ-մուշ քընեց մինչև լուսաբաց:
Լուսին իշխաններ ելան միասին,
Գընացին Ձենով Օհանին ասին.
— Տո՛ Ձենով Օհան, տո՛ մահի տարած,
Էս խենթը բերիր, արիր գառնարած,
Ոչ գառն է ջոկում, ոչ գելն ու աղվես,
Գապանով լըցրեց մեր քաղաքն էսպես,
Աստված կըսիրես՝ դի՛ր ուրիշ բանի,
Թե չէ էս խալխին լեղաճաք կանի:

VII

Ելավ Օհանը, Դավթի մոտ գընաց.
— Հորեղբայր Օհան, հեռո՛ւ եկ, կամա՛ց,
Ուլեր կըփախչեն:— Մին էլ էնտեղից
Մի բոլ նապաստակ, ականջները ցից,
Խրտնեց ու ահից դուրս պրծավ հանկարծ:
Դավիթն էր. ելավ, ետևից ընկած
Էն սարը քըշեց, ետ բերավ էս ձոր,

«Дела бросай!—
Себя спасай!»
Тут, рад не рад,
И стар и млад

Скорей утекать — кто в лавку, кто в храм,
Заперлись в домах, сидят по дворам.
Явился Давид, на майдан идет:
«И рано же тут ложится народ!
Ягнят встречай! Козлят встречай!
Эй, кто хозяин? Отворяй!
За одного — все десять на!
За десять — двадцать на сполна!
Скорей вставай, сюда иди,
Ягнят-козлят в хлева веди!»
Глядит—не идут; что ни дом—замкнут,
Разлегся и сам на майдане тут.
Уснул — головой на камне, — устал;
До самой зари сладким сном проспал.
Наутро чем свет поднялись князья,
К Огану пришли, все — одна семья:
«Эй, Оган-Горлан, возьми тебя прах!
К чему дурачка держать в пастухах!
Где овца, где волк — ему невдомек,
Весь Сасун зверьем набил пастушок.
Бога ради, дай другой ему труд,
Не то люди все со страху помрут».

VII

Встал Оган-Горлан, пошел на майдан.
«Подале держись, эй, дядя Оган!
Разгонишь козлят! Осторожно! Стой!»
Из отары вдруг тут заяц косою —
Оба уха врозь с перепугу — прыг...
За серым Давид бежит напрямик.
По горам бежал, по долам бежал,

Բերավ, ուլերին խառնեց նորից նոր:
— Օ՛Ֆ, ի՞նչ դժվար է, հորեղբայր Օհան.
Աստված օխնել է էն սև-սև ուլեր,
Ամա բոզալուկ էս ուլեր, որ կան,
Փախչում են, ցրրվում ողջ սարերն ի վեր.
Էնքան եմ երեկ վազել, չարչարվե՛լ,
Մինչև հավաքել ու տուն եմ բերե՛լ...

Նայեց Օհանը, որ Դավթի հագին
Ոտնաման չի էլ մընացել կարգին,
Մահակն էլ մաշվել, մինչ բուռն է հասել,
Մի օրվա միջում էնքան է վազել:
— Դավիթ ջան, ասավ, չեմ թողնի էսպես
Բոզալուկ ուլեր չարչարում են քեզ.
Էգուց նախիրը կըտանես արոտ:

Ասավ Օհանը ու մյուս առավոտ
Գընաց, նորից նոր մեր Դավթի ոտի
Մի ջուխտ նոր տըրելս բերավ երկաթի,
Երկաթի մի կուտ հարյուր լըղրական
Ու շինեց Սասմա քաղթի նախրապան:

VIII

Քրջեց նախիրը մեր նախրորդ հըսկան,
Ելավ Սասունի սարերն աննըման:

«Է՛յ, ջան սարեր,
Սասման սարե՛ր,
Ի՞նչ անուշ է
Ձեր լանջն ի վեր...»

Որ կանչեց նըրա ձենից ահավոր
Դըղորդ-դըմբղըմբոցն ընկավ սար ու ձոր:
Վայրի գազաններ բըներից փախան,
Քարեքար ընկան, դատարկուն եղան:
Դավիթն էր. ընկավ նրանց ետևից,
Որին մի սարից, որին մի ձորից,
Գե՛լ, ինձ, առյուծ, արջ, վագրը բըռնեց,
Հավաքեց, բերավ, իր նախրին խառնեց

Вернул и опять к другим примешал.
«Ой, дядя Оган! Я и сам не рад:
Бог благословил тех черных козлят,
А серые — те, которые тут,
Врассыпную все — и в горы бегут.
Намучился я, как бегал вчера,
Насилу-то их довел до двора...»
Посмотрел Оган — беда с пареньком:
Вновь обувки нет приличной на нем,
И посох-то весь об ладонь истер —
Немало, видать, поизбегал гор.
«Помогу тебе, — говорит Оган, —
От серых козлят ты извелся, джан.
Назавтра гони ты рогатый скот».
Так молвил Оган. Наутро идет.
Вновь пару лаптей железных дарит,
Чтоб вновь хорошо был обут Давид.
В сто лидров дарит он посох притом, —
И в Сасуне стал Давид пастухом.

VIII

И погнал пастух-великан свой скот
В несравненный край Сасунских высот.

«Эй, горы, джан!
Родные, джан!
Как сладок склон
Нагорных стран!»

Как он залился, окликать пошел,
Оглушил раскат и гору и дол.
Пустилось зверье из нор, из берлог, —
Разбрелись в горах, покинули лог,
По следу искать их начал Давид,
Он в горы бежит, он в долины бежит.
Волков, медведей, львов, тигров словил,
Их в стадо одно с коровами сбил,

Ու առաջն արավ դեպ Սասմա քաղաք:
Ոռնո՛ց, մըռընչյո՛ւն, աղմո՛ւկ, աղաղա՛կ...
Վախկոտ քաղթըցիք մին էլ ի՞նչ տեսան,
Հենց քաղթի վըրա անհամար գազան...

«Վա՛յ, հարա՛յ, փախե՛ք...»

Մեծեր, երեխեք

Սըրտաճաք եղած,

Գործները թողած

Փախան, ներս ընկան տուն, ժամ կամ խանութ,

Ամուր փակեցին դուռն ու լուսամուտ:

Դավիթը եկավ կանգնեց մեյդանում.

— Վա՛հ, էս քաղթըցիք ի՞նչ վաղ են քընում:

Հե՛յ կովատեր, հե՛յ գոմշատեր,

Ելե՛ք, շուտով բացեք դըռներ,

Ով մինն ուներ — տասն եմ բերել,

Ով տասն ուներ — քըսանն արել:

Շուտով ելե՛ք, եկե՛ք, տարե՛ք,

Ձեր եզն ու կով գոմերն արեք:

Տեսավ՝ չեն գալի, դուռ չեն բաց անում,

Ինքն էլ մեկնըվեց քաղթի մեյդանում,

Գըլուխը դըրավ մի քարի, մընաց,

Ու մուշ-մուշ քընեց մընչև լուսաբաց:

Լուսին իջխաններ ելան միասին,

Գընացին Ձենով Օհանին ասին.

— Ամա՛ն, քեզ մատաղ, ա՛յ Օհան ախպեր,

Մեր եզն ու մեր կով թող մընան անտեր,

Միայն սրանից ազատ արա մեզ:

Ոչ արջն է ջոկում, ոչ գոմեշն ու եզ,

Մի օր էս քաղթին փորձանք կըբերի,

Արջերոց կանի, կըտա կավերի:

IX

Դավիթ չըդառավ, մի կըրա՛կ դառավ:
Ճարը կըտըրված՝ Օհանը բերավ
Նետ-աղեղ շինեց ու տըվավ իրեն՝

Вечеру погнал их в Сасун, домой.

Тут и шум и крик, тут и визг и вой.

Перетрусил вновь сасунский народ—

Тьмой-тьмущей зверье на город ползет:

«Дела бросай!—

Себя спасай!»

Тут, рад не рад,

И стар и млад

Скорей утекать: кто в лавку, кто в храм,

Заперлись в домах, сидят по дворам.

Явился Давид, на майдан идет:

«И рано же тут ложится народ!

Коров встречай! Волон встречай!

Эй, кто хозяин? Отворяй!

За одного — все десять на!

За десять — двадцать на сполна!

Скорей вставай, сюда иди,

Коров-волово в хлева веди!»

Глядит — не идут; что ни дом — замкнут.

Разлегся и сам на майдане тут.

Уснул — головой на камне, — устал;

До самой зари сладким сном проспал.

Наутро чем свет поднялись князья,

К Огану пришли, все — одна семья:

«За тебя собой пожертвуем, брат.

Хоть вовсе не будь пастуха у стада,

А уж если быть, так быть не ему.

Что медведь, что вол — ему ни к чему.

Он на город наш беду наведет,

Зверье приведет — все в прах разнесет».

IX

Наказанье с ним! Не Давид — беда!

В отчаянье впал сам Оган тогда,

Он стрелы ему и лук смастерил,

Գընա, որս անի սարերի վըրեն:
 Դավիթ նետ-աղեղ առավ Օհանից,
 Հեռացավ Սասնա քաղքի սահմանից
 Ու դառավ որսկան: Գնաց, մի կորկում
 Լոր էր սպանում, ճնձղուկ էր վարկում,
 Մըթանը գընում իրեն հոր ծանոթ
 Աղքատ, անորդի մի ծեր կընկա մոտ,
 Վիշապի նըման, երկա՛ր, ահագի՛ն
 Մեկնըվում, քընում կըրակի կողքին:
 Մի օր էլ, երբ որ իր որսից դարձավ,
 Պառավը վըրեն սաստիկ բարկացավ.
 — Վա՛յ Դավիթ, ասավ, մահըս տանի քեզ,
 Դո՛ւ պետք է է՛ն հոր վավակը լինե՛ս:
 Ձեռից ու ոտից ընկած մի ծեր կին —
 Ես եմ ու է՛ն արտն աստըծու տակին,
 Ինչո՛ւ ես գընում, տափում, տըրորում,
 Իմ ամբողջ տարվան ապրուստը կըտրում:
 Թե որսկան ես դու — նետ-աղեղըդ ա՛ռ,
 Ծըծմակա գըլխից մինչև Սեղանսար
 Զու հերը ձեռին մի աշխարհ ունեք,
 Որսով մեջը լի որսի սար ունեք.
 Եղնիկ կա է՛նտեղ, այծյամ ու պախրա.
 Կարո՞ղ ես — գընա, է՛նտեղ որս արա:
 — Ի՛նչ ես, ա՛յ պառավ, էլ ինձ անիծում.
 Ես ջահել եմ դեռ, ես նոր եմ լըսում:
 Ո՛րտեղ է հապա սարը մեր որսի...
 — Գընա՛, հորեղբայրդ — Օհանը կասի:

X

Հորեղբոր շեմքում մյուս օրը ծեփին
 Դավիթը կանգնեց աղեղը ձեռքին:
 — Հորեղբա՛յր Օհան, ինչո՛ւ չես ասել՝
 Իմ հերը որսի սար է ունեցել,
 Այծյամ կա է՛նտեղ, եղջերու, կըխտար.
 Վեր կաց, հորեղբա՛յր, տար ինձ որսասար:

Чтоб в горы Давид стрелять уходил.
 Так лук и колчан Давид приобрел,
 Далеко в тот день за город забрел, —
 Охотником стал. В просяных полях
 Воробьев стрелял, перепелок-птах;
 К знакомке отца ходил вечерком,
 К старухе одной одинокой в дом.
 Велик, долговяз, — лежал, как вишاپ;
 У огня в углу раздавался храп.
 Однажды пришел с охоты Давид,
 Старуха в сердцах ему говорит:
 «Ой, чтоб тебя унес мой конец!
 Да таков ли ты, каким был отец?
 Старуха ведь я, без рук и без ног,
 Лишь поле да я, а над нами — бог!
 Что ж топчешь посев, что губишь спроста?
 Я была б с него целый год сыта!
 Коль охотник ты — свой лук забирай.
 Сеханасар, Цымцка и меж них весь край
 Держала рука отца твоего;
 Была для охот гора у него, —
 И козуля там, и олень, и лань.
 Коли сможешь — там охотником стань!»
 «Что ж, бабка, клянешь ты меня? Я мал,
 Впервые о том от тебя узнал.
 Где наша гора? Как найти ее?»
 «Твой дядя Оган тебе скажет все».

X

Вот к Огану в дом, чуть забрезжил свет,
 Явился Давид получить ответ:
 «Что ж, дядя, молчал? Сказать бы пора,
 Отцовская где для охот гора?
 Козуля там есть и олень, и лань!
 Сведи же меня на ту гору. Встань!»

— Վա՛յ, կանչեց Օհան, էդ քու խոսքը չէր.
 Էդ ով քեզ ասավ, լեզուն պապանձվեր:
 Էն սարը, որդի՛, զընաց մեր ձեռից,
 Էն սարի որսն էլ զընաց էն սարից,
 Էլ չկան այծյամ, եղջերու, կըխտար:
 Բանի լուսեղեն քու հերը դեռ կար,
 (Է՛յ գիդի օրեր — ո՛րտեղ եք կորել),
 Ես շատ եմ էնտեղ որսի միս կերել...
 Զու հերը մեռավ, աստված խըռովեց,
 Մըսրա թագավոր կորքեր ժողովեց,
 Եկավ, մեր երկիր քարուքանդ արավ,
 Էս սարի որսն էլ թալանեց, տարավ.
 Եղնիկը զընաց, եղջերուն զընաց...
 Մեր գիրն էլ հալբաթ էսպես էր գրած:
 Անցել է, որդի, քու բանին զընա,
 Մըսրա թագավոր ձենըդ կիմանա...
 — Մըսրա թագավոր ինձ ի՞նչ կանի որ...
 Ես ի՞նչ եմ հարցնում Մըսրա թագավոր.
 Մըսրա թագավոր թող Մըսրը կենա,
 Իմ հոր սարերում ի՞նչ գործ ունի նա...
 Վեր կաց, հորեղբա՛յր, նետ-աղեղդ առ,
 Կապարձըդ կապի՛ր, զընանք որսասար:
 Ելավ Օհանը ճարը կըտըրված,
 Գընացին տեսան՝ էլ ի՞նչ որսասար.
 Անտառը ջարդած, պարիսպն ավերած,
 Բուրգերը արած գետնին հավասար...

XI

Գիշերը հասավ, մընացին էնտեղ:
 Ձենով Օհանն էր, իր նետն ու աղեղ
 Դրրավ գլխի տակ, հանգիստ խըռըմիաց.
 Դավիթը մընաց մըտքի ծովն ընկած:
 Մին էլ նկատեց, որ մուրը հեռվում
 Մի թեժ, փայլփլուն կըրակ է վառվում:
 Էն լուսը բըռնած՝
 Վեր կացավ, զընաց:
 Գընաց ու զընա՛ց, բարձրացավ մի սար,

«Ох, лучше бы ты про это не знал!
 Лишись языка, кто тебе сказал!
 Да, нашей гора была до поры,
 Но дичь той горы ушла с той горы.
 И козулям всем и ланям конец.
 Покуда был жив твой светлый отец
 (Счастливые дни — возвратишь ли вас?)—
 На горе той дичь едал я не раз...
 Он умер, и бог отвратил свой лик,
 Тут войско собрал царь Мысрамелик,
 Разгромил наш край, сады и дворы,
 Расхитил, угнал дичь с нашей горы,
 И ни лани нет, ни оленя там.
 Уж так на роду написано нам.
 Все прошло, сынок... ступай-ка домой.
 Мелик услышать может голос твой».
 «Что делает мне Мелик? Ничего.
 Позвольня, что ль, просить у него?
 Коль он мсырский царь, так Мсыр свой и знай.
 Чего ему лезть в наш нагорный край?
 Встань, дядя, бери свой лук и пойдем
 На ловчей горе пострелять вдвоем!»
 Огану пришлось тут встать и пойти.
 Пришли, а горы искать — не найти.
 Ограду снесли, повырублен лес;
 От самой горы даже след исчез.

XI

Там на ночь они остались сам-друг,
 Взял Оган-Горлан свой колчан и лук,
 Под голову их положил, храпит.
 В море дум меж тем погружен Давид.
 Вдруг видит — вдали словно свет зажгли,
 Могучий огонь сияет вдали...
 И вот на лучи

Բարձրացավ, տեսավ մի մեծ մարմար քար
Կիսից պատրված,
Ու միջից վառված

Բըխում է լուսը պա՛րզ, քուլա-քուլա՛,
Բարձրանում, իջնում ետ քարի վրա:
Վար իջավ Դավիթ էնտեղից կըրկին,
Վար իջավ, կանչեց Ձենով Օհանին:

— Ե՛լ, հորեղբա՛յր, քանի՛ քընես,
Ե՛լ էն պայծառ լուսը մի տես:

Լուս է իջել բարձրը սարին,
Բարձրը սարին, մարմար քարին:
Ե՛լ, հորեղբայր, անուշ քընից.

էն ի՞նչ լուս է բըխում քարից:

Ելավ, խաչ քաշեց Օհանն երեսին.

— Է՛յ, որդի՛, ասավ, մեռնեմ իր լուսին,
էն մեր Մարութա սարն է վորավոր:
էն լուսի տեղը կանգնած էր մի օր
Սասմա ապավեն, Սասմա պահապան
Մեր սուրբ Տիրամոր վանքը Չարխափան:
Մըշտական, երբ որ կըռիվ էր գընում,
էնտեղ էր քու հերն աղոթքն անում:
Քու հերը մեռավ, աստված խըռովեց,
Մըսրա թագավոր վորքեր ժողովեց,
Մեր վանքն էլ եկավ քանդեց էն սարում,
Բայց դեռ սեղանից լուս է բարձրանում...

XII

Դավիթը էս էլ երբ որ իմացավ,
— Անո՛ւշ հորեղբայր, հորեղբա՛յր, ասավ,
Որբ եմ ու անտեր աշխարքի վըրա,
Հեր չունեմ՝ դու ինձ հերություն արա՛:
էլ չեմ իջնի ես Մարութա սարից,
Մինչև չըջինեմ մեր վանքը նորից:
Բեկանից կուլեմ հինգ հարյուր վարպետ,
Հինգ հազար բանվոր մըշակ նըրանց հետ,

Он пошел в ночи.

Идет по горе, взобратся спешит,
Взошел, поглядел: там мрамор лежит,
Лежит, рассечен,

Внутри просвечен,

Из камня ж огонь, вырываясь, бьет,—

Взовьется и вновь на камень падет.

Спустился Давид с той вершины опять;

Спустился и стал он Огана звать:

«Встань, дядя, чего ты хранишь? Иди!

Встань, дядя, скорей, на свет погляди!

Яркий свет упал на ту высоту,

На ту высоту, на глубину ту.

Встань, сон отряхни, поди посмотри,

Какой это свет там горит внутри?»

Встал Оган-Горлан, сотворил он крест:

«Умереть бы мне за свет этих мест!

То наша гора, то свет Марута!

Монастырь здесь был, где глубина та —

Сасуна покров, Сасуна оплот,

Заступницу здесь почитал народ;

Обычно, когда собирался в бой,

Молитву творил там родитель твой.

Он умер, и бог отворотил свой лик,

И войско собрал царь Мысрамелик.

Пришел, монастырь он разрушил, смёл,—

Но доныне свет нам струит престол».

XII

И когда Давид обо всем узнал,
«Дядя, дядя мой дорогой!— сказал,—
Вот я сирота на свете на всем,
Без отца живу, так будь мне отцом.
С горы Марута теперь не сойду:
Я наш монастырь опять возведу».

Որ գան՝ էս շաբաթ կանգնեն ու բանեն,
Առաջվան կարգով մեր վանքը շինեն:

Գընաց Օհանը ու բերավ իր հետ
Հինգ հազար բանվոր, հինգ հարյուր վարպետ:
Վարպետ ու բանվոր եկան կանգնեցին,
Չըրը՛խկ հա թըրը՛խկ նորից շինեցին,
Առաջվան կարգով, փառքով փառավոր
Բարձր Մարութա վանքը Տիրամոր:

Ցըրված միաբանք ետ նորից եկան,
Նորից թընդացին աղոթք, շարական.
Ու երբ շեն արավ հոր վանքը նորից,
Ցած իջավ Դավիթ Մարութա սարից:

XIII

Համբավը տարան Մըսրա Մելիքին.

— Հապա՛ չես ասիլ՝ Դավիթը կրկին
Հոր վանքը շինել, իշխան է դառել,
Դու օխտը տարվան խարջը չես առել:

Մելիք վայրացավ.

— Գընացե՛ք, ասավ,
Բաղին, Կոպբաղին,
Սյուդին, Չարխաղին,
Սասնա քար ու հող տակն ու վեր արեք,
Իմ օխտը տարվան խարաջը բերեք:
Քառսուն կույս աղջիկ բերեք արմաղան,
Քառսուն կարճ կընիկ, որ երկանք աղան,
Քառսունն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
Իմ տանն ու դրոան դարավաշ դառնան:

Ու Կոպբաղին առավ պորքեր.

— Գըլխի՛ս վըրա, ասավ, իմ տեր.
Գընամ հիմի քանդեմ Սասուն,
Կանայք բերեմ քառսուն-քառսուն,
Քառսուն բեռնով դեղին ոսկի,
Տեղը ջընջեմ հայոց ապօր:

Прошу у тебя мастеров пятьсот,
Пять тысяч людей для тяжких работ,
Чтоб в недельный срок на работу стать —
Каким прежде был, монастырь создать». —
Тут пошел Оган и привел народ,
Пять тысяч привел, мастеров пятьсот;
Работники все, мастера пришли,
Стук-стук да тук-тук—все вновь возвели.
Все — на прежний лад — краса, широта,—
Монастырь возник горы Марута.
И братия вновь сошлась в монастырь,
И вновь по церквам зазвучал псалтырь.
Когда ожила вновь обитель та,
Спустился Давид с горы Марута.

XIII

До Мелика слух, до Мсыра достиг:
«Спешим доложить, что Давид воздвиг
Монастырь отца, что ишханом стал,—
А подати ты семь лет не взимал»,
Осерчал Мелик:
«Отправляйтесь вмиг,
Бади с Козбади,
Суди с Чархади!
Все камни поднять в сасунской стране,
За семь лет всю дань истребовать мне!
Сорок юных дев-красавиц добыть,
Сорок низких жен — жернова крутить,
Сорок рослых жен — верблюдов грузить,
При доме моем служанками быть!»
И Козбади возглавил рать.
«Все, что велишь, готов собрать!
Сасун разрушу и займу,
Жен сорок сороков возьму,
Да в сорока тюках казну,—

Ասավ, Մըսրա աղջիկ ու կին
Պար բըռնեցին ու երգեցին.
— Մեր Կոպրադին գընաց Սասուն,
Կանայք բերի քառսուն քառսուն,
Քառսուն բեռնով ոսկի բերի,
Մեր ձակատին շարան շարի,
Կարմիր կովեր բերի կըթան՝
Գարնան շինենք եղ ու չորթան:
Ջան Կոպրադին, քաջ Կոպրադին,
Սասմա Դավթին պարկեց գետին:
Ու Կոպրադին փրքված, ուռած,
— Շնորհակալ եմ, քույրե՛ր, գոռաց,
Մինչև գալըս դեռ համբերեք,
Է՛ն ժամանակ պիտի պարեք...

XIV

Էսպես երգով,
Ջոռով-վորքով
Գոռ Կոպրադին մըտավ Սասուն.
Օհան լրսեց՝ կապկեց լեւուն:
Աղ ու հացով,
Լաց ու թացով
Առաջն ելավ,
Խընդիրք արավ.
— Ինչ որ կուզես՝ առ, տա՛ր, ամա՛ն.
Վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման,
Դառը դատած դեղին ոսկին,
Միայն թե գըթա մեր խեղճ ապգին,
Մի՛ կոտորիր, մի՛ տար մահու,
Վերն՝ աստված, ներքևը՝ դու...
Ասավ, բերավ շարան-շարան
Վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման:
Ու Կոպրադին կանգնեց, ջոկեց,
Մարագն արավ, դուռը փակեց,

Армянскую сотру страну!»
Сказал, а женщин хор и дев,
Кружась, выводит нараспев:
«В Сасун наш Козбади идет,
Жен сорок сороков возьмет,
Да сорок золота тюков —
Низать уборы для голов,
Коров пригонит красных — впрок
Нам масло будет и теорог!
Джан Козбади, джан Козбади!
Давид перед тобой пади!»
А Козбади — так спесью сыт.
«Спасибо, сестры! — им кричит, —
Пождите, возвращусь сюда, —
Еще попляшете тогда!»

XIV

Еот рать в поход,
Идет — пост...
И Козбади в Сасун проник.
Оганов отнялся язык, —
Хлебь-соль в руках,
А сам в слезах,
Твердит, трясясь:
«Помилуй нас!
Хоть всё бери! Веди в полон
Цветущих дев, сасунских жен,
Бери казну, и кровь, и пот, —
Но бедный пощади народ!
Не истребляй, смири грозу.
Бог — наверху, а ты — внизу».
И вереницей вывел он
Цветущих дев, сасунских жен,
Закончил Козбади отбор,
В сарай загнал их, на запор.

Բառսուն կույս աղջիկ, սիրուն, արմաղան,
Բառսուն կարճ կընիկ, որ երկանք աղան,
Բառսուն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
Մըսրա Մելիքին դարավաշ դառնան:
Դեզ-դեզ կիտեց դեղին ոսկին,
Սև սուզ կալավ հայոց ազգին:

XV

Հե՛յ, ո՛ւր ես, Դավիթ, հայոց պահապան,
Զարը պատըռվի — դո՛ւրս արի մեյդան:
Բանդած հոր վանքը որ շինեց նորից,
Ցած իջավ Դավիթ Մարութա սարից,
Ժանգոտած, անկոթ մի շեղբիկ գըտավ,
Գընաց՝ պառավի շողգամը մըտավ:
Պառավն էր. եկավ՝ անե՛ծք, աղաղակ.
— Վա՛յ, խելա՛ն Դավիթ, շողգամի տեղակ
Դու կըրակ ուտես, ցավ ուտես, ասավ,
Քու աչքն աշխարքում մենակ ի՞նչ տեսավ.
Կորեկըս արիր գետնին հավասար,
Էս էր մընացել ձմեռվան պաշար,
Էս էլ կըտրում ես,
Էլ ո՞նց ապրեմ ես:
Թե կըտրիճ ես դու, աղեղդ ա՛ն գընա՛,
Քու հոր աշխարքին տիրություն արա՛,
Քու հոր գանձը կե՛ր,
Թողել ես անտեր,
Մըսրա թագավոր ղըրկել է՝ տանի:
— Էլ ի՞նչ ես վըրես բարկանում, նանի՛,
Էդ ի՞նչ ես ասում, ես չեմ հասկանում,
Մըսրա թագավոր մեր ի՞նչն է տանում:
— Մըսրա թագավոր մեր ի՞նչն է տանում...
Մըսրա թագավոր քու աչքն է հանում,
Դանդալոշ Դավիթ. ղըրկել է հըրեն,
Եկել են Սասմա քաղաքի վըրեն
Բադին, Կոլբադին,

Сорок дев сумел невинных добыть,
Сорок низких жен — жернова крутить,
Сорок рослых жен — верблюдов грузить,
Мелику-царю — служанками быть.
Увез казны немало груд.
Объяла скорбь армянский люд.

XV

Эй, где ты, Давид, защитник армян?
Хоть из камня выдь — явись на майдан!.,
Как встала в горах вновь обитель та,
Спустился Давид с горы Марута.
Он ржавый себе полотьник нашел,
Пошел, в огород старухин зашел.
Старуха к нему, и кричит-клянет:
«Не репу жевать тебе, сумасброд,
А огонь бы есть, заразу бы есть!
На свете ужель одна я есть?
Все просо мое ты сравнивал с землей,
Я репой одной буду жить зимой,—
Ты и репу рвать?
Где ж еды мне брать?
Ты возьми свой лук, коли ты храбрец,
Овладей страной, где княжил отец,
Ты возьми добро отца своего,
Без владельца ты оставил его.
Царь Мсыра за ним уж прислал — смекни!»
«За что ж на меня ты кричишь, нани?
Не пойму, о чем говоришь сейчас.
Что мсырский халиф увозит от нас?»
«Что мсырский халиф увозит от нас!
Да мсырский халиф лишит тебя глаз!
Где ум твой, Давид! Он отправил рать,
Чтоб город Сасун громить, обирать.
Бади с Козбади,

Սյուդին, Չարխադին,
 Թալան են տալի բովանդակ Սասուն.
 Բառսուն բեռ ոսկի խարաջ են ուլում,
 Բառսուն կույս աղջիկ սիրուն, արմաղան,
 Բառսուն կարճ կրնիկ, որ երկանք աղան,
 Բառսուն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
 Մըսրա Մելիքին դարավաջ դառնան:
 — Ի՞նչ ես, ա՛յ պառավ, էլ ինձ անիծում.
 Ցույց տուր մի տեսնեմ — ո՞րտեղ են ուլում:
 — Ո՞րտեղ են ուլո՞ւմ... Մահըս տանի բե՛ւ.
 Դո՛ւ պետք է են հոր վավակը լինե՛ս...
 Եկել ես՝ էստեղ շաղգամ ես լափում...
 Ոսկին Կոպբադին ձեր տանն է չափում,
 Աղջիկներ փրկեկ մարագն են լըցրած:
 Շաղգամը թողեց Դավիթ ու զընաց:
 Տեսավ՝ Կոպբադին իրենց տան միջին,
 Չափում է ոսկին թեղած առաջին,
 Սյուդին, Չարխադին պարկերն են բըռնել,
 Ձենով Օհանն էլ շըլինքը ծըռել,
 Կանգնել է հեռու, ձեռները ծոցին:
 Տեսավ, աչքերը արնով լըցվեցին:
 — Վե՛ր կաց, Կոպբադին, հեռո՛ւ կանգնիր դու,
 Իմ հոր ոսկին է — ես եմ չափելու:
 — Կոպբադին ասավ.— Է՛յ, Ձենով Օհան,
 Կըտաս — տո՛ւր խարջը ես օխտը տարվան,
 Թե չե՛ կըզընամ, միրուքս վըկա,
 Մըսրա-Մելիքին կըպատմեմ, կըգա,
 Ձեր Սասմա երկիր քար ու քանդ կանի,
 Տեղը կըվարի, բոստան կըցանի:
 — Կորե՛ք, անվզամ դուք Մըսրա շըներ,
 Բա չե՛ք իմացել դուք Սասմա ծըռեր...
 Մեռա՞ծ եք կարծում դուք մեկ, թե՛ շըվաք,
 Կուլեք մեր երկիր դըներք խարջի տա՛կ...
 Բարկացավ Դավիթ, չափը շըպըրտեց,
 Տըվավ Կոպբադնի զըլուխը շարդեց,
 Չափի փըջրանքը պատն անցավ, զընաց,

Сюди с Чархади
 Ограбить пришли наш Сасун родной:
 Сорок взять тюков казны золотой,
 Сорок дев-невест прекрасных добыть,
 Сорок низких жен — жернова крутить,
 Сорок рослых жен — верблюдов грузить,
 Мелику-царю — служанками быть».
 «Чего же меня ты клянешь, нани?
 Покажи, чего там хотят они?»
 «Чего? — Помереть бы тебе, юнец!..
 Таков ли ты сын, каков был отец?»
 За репой пришел — набиваешь рот,
 Козбади ж ведет вашим деньгам счет,
 Он девиц набрал, весь сарай набил».
 Тут ушел Давид, о репе забыл.
 Глядит: Козбади у дяди в дому,
 Сам мерит казну, — не дает никому.
 Сюди с Чархади — те держат мешки.
 Поодаль Оган, понур от тоски,
 Стал, руки скрестив, нахмурена бровь
 Давиду в глаза тут хлынула кровь.
 «Ты встань, Козбади, да стань к стороне,
 Отцову казну дай ты мерить мне!»
 Козбади сказал: «Оган, перестань!
 Даешь — так давай за семь лет мне дань,
 А не то уйду, клянусь бородой,
 Мелику скажу — нагрянет войной.
 Он весь ваш Сасун вконец разнесет,
 Пропахать велит, чтоб стал огород»,
 «Вон, мсырские псы! Не случилось, знать,
 Сасунских вам удалцов встречать!
 Иль мертвыми нас теньями сочли,
 Чтоб требовать дань с сасунской земли?»
 Осерчал Давид, он мерку схватил,
 Он меркою лоб Козбади разбил,
 И стену пробил осколком Давид,—

Մինչև օրս էլ դեռ գրնում է թրուած:
Ու ելան՝ թափած ոսկին թողեցին,
Հայոց աշխարհից վախան գրնացին
Բաղին, Կոպբաղին,
Սյուդին, Չարխաղին:

XVI

— Վա՛յ վա՛յ, հորեղբա՛յր, ի՞նչ ասեմ ես քեզ.
Մենք ունենք էստեղ դեղին ոսկու դեզ.
Դու արել ես ինձ քաղաքի ծառան,
Դու թողել ես ինձ օտարի դրուան...
Հորեղբայրն ասավ.— Ա՛յ խենթ, խելագար,
Ոսկին պահել եմ Մելիքի համար,
Որ քաղցըր լինի աչքը մեզ վրա:
Չըտըվիր, հիմի որ վորք առնի՝ գա,
Սասմա քար ու հող հեղեղի, տանի,
Ո՛վ դեմը կերթա, ո՛վ կրոիվ կանի:
— Դու կա՛ց, հորեղբա՛յր, թող գա, է՛ս կերթամ,
Կերթամ, է՛ս նըրան պատասխան կըտամ:
Ու մութ մարագի դրուանը վարկեց,
Փակած աղջիկներ հանեց, արձակեց:
— Գընացե՛ք, ասավ, ապատ ապրեցե՛ք,
Սասունցի Դավթին արև խընդրեցե՛ք:

XVII

Ըսպես ջարդված, արյունը վա
Փախան, ընկան հողը Մըսրա
Բաղին, Կոպբաղին,
Սյուդին, Չարխաղին:
Մըսրա կանայք հեռվից տեսան,
Հեռվից տեսան, ուրախացան
Ու ծափ տըվին կըտերներին.
— Եկա՛ն, եկա՛ն, բերի՛ն, բերի՛ն...
Մեր Կոպբաղին գնաց Սասուն,

И осколок тот до сих пор летит.
Побросав мешки золотой казны,
Бежали из гор армянской страны
Бади с Козбади,
Сюди с Чархади...

XVI

«Ой, дядюшка, ой! Никак не пойму!
Ведь денег мы тут накопили тьму,—
Ты ж сделал меня в Сасуне слугой,
Поставил меня у двери чужой».
Отвечал Оган: «Эх ты, сумасброд!
Сколько лет я блюл меликов доход,
Чтоб сладко глядеть изволил на нас.
Ты не дал... Теперь нагрянет как раз.
Он камни и те снесет, как поток...
А сразиться с ним кто бы выйти мог?»
«Ты, дядя, постой, сам выйду я в бой,
Отвечу ему,— ты, дядя, постой...»
Ворота в сарай он с размаху пнул,
Всем девушкам он свободу вернул.—
На волю!.. и пусть молва говорит:
«Мы солнца тебе желаем, Давид!»

XVII

Избитые, в крови, отсель
До мсырских добрались земель
Бади с Козбади
Сюди с Чархади.
Их видят женщины вдали,
На крыши женщины взобрали,
Шумят, поют, в ладоши бьют:
«Идут, идут! Ведут, ведут!
Наш Козбади ходил в поход,

Կանայք բերավ քառսուն-քառսուն,
 Կարմիր կովեր բերավ կըթան՝
 Գարնան շինենք եղ ու չորթան...
 Հենց մոտեցան, նըկատեցին,
 Ծափ ու խընդում ընդհատեցին,
 Զրբըջացին
 Ու կանչեցին.
 — Է՛յ, Կոպբաղին մեծաբերան,
 Էդ ո՞րտեղից լերան-լերան,
 Լերան-լերան կըգաս փախած,
 Հաստ գըլուխըդ կիսից ճըղած:
 Էն դո՛ւ չասիր՝ գընամ Սասուն,
 Կանայք բերեմ քառսուն-քառսուն,
 Զառսուն բեռնով ոսկի հանեմ,
 Հայոց երկիր ավեր անեմ:
 Գացիր Սասուն քանց գել գապան,
 Ետ ես գալի քանց շուն վապան...
 Ու Կոպբաղին խիստ բարկացավ.
 — Սո՛ւս կացեք դուք, լըրբե՛ր, ասավ.
 Զեր մարդիկն եք տեսել դուք դեռ,
 Դուք չեք տեսել Սասմա ծըռեր:
 Սասմա ծըռեր լերան-լերան,
 Նետեր ունեն մի-մի գերան.
 Սասմա երկիր քար ու կապան,
 Դըժար սարեր, ձոր ու ծապան.
 Նըրանց խոտեր — հնչպես կեռ թուր,
 Զորք ջարդեցին երեք հարյուր...
 Ասավ ու էլ չառավ դադար,
 Վըռավ-վըռավ, գըլխապատառ
 Վապեց իրեն թագավորին:
 Խընդաց թագավորն իր աթոռին:
 — Ապրե՛ս, ապրե՛ս, քաջ Կոպբաղին,
 Արժե՛ կախեմ ես քու ճըտին
 Մեր դուպղունի մեծ նըշանը —
 Պարզև քու մեծ հաղթությանը:
 Ո՛ւր են, հապա առաջըս բեր
 Սասմա ոսկին ու աղջիկներ:

Жен сорок сороков ведет,
 Коров ведет нам красных — впрок,
 Нам будет масло и творог.
 Подъехали — иной уж толк,
 Вдруг голос радости примолк,
 И — ну кричать,
 Ну — величать:
 «Эй, Козбади! А хвастал тож!
 Чего ж едва идешь-бредешь?
 Видать, идешь издалека?
 Твоя рассечена башка!
 А сам сулил — в Сасун пойду,
 Жен сорок сороков сведу,
 Казны я сорок нош сберу,
 Страну армян я в прах сотру!
 Ушел в Сасун, как лютой волк,
 Пришел, как пес, — зубами щелк!»
 На Козбади нахлынул гнев,
 «Молчать! — вскричал, рассвирепев, —
 Видали мы мужей, отцов,
 А не сасунских удальцов!
 То племя — горное оно
 Их стрелы — каждая с бревно.
 Край каменист, не подступись,
 Ущелья — вглубь, а горы — ввысь.
 Как сабли, травы по хребтам,
 Бойцов три сотни пало там».
 Сказав, решил, наконец,
 Итти к Мелику во дворец,
 Перед царем своим предстал, —
 На троне царь захохотал:
 «Ну, молодец же, Козбади!
 Повешу я, того гляди,
 Тебе орла большого знак
 За то, что уничтожен враг.
 Так где же всё? А ну, взгляну

Ասավ Մելիք, ու Կոպրադին
 Գըլուխ տըվավ մինչև գետին.
 — Ապրա՞ծ կենաս, մե՞ծ թագավոր,
 Զոռով փախա ես ձիավոր,
 Ո՞նց բերեի Սասմա ոսկին:
 Մի խենթ ծընվեց հայոց ապօրին,
 Ոչ ահ գիտի, ոչ տեր ու մեծ,
 Գըլուխս էսպես տըվավ ջարդեց.
 «Չե՛մ տալ, ասավ, իմ հոր ոսկին,
 Չե՛մ տալ կանայք իմ հայ ապօրին,
 Սասմա երկիր ձեզ տեղ չըկա...
 Զո թագավոր, ասավ, թող գա,
 Թող գա՛ ինձ հետ կըռիվ անի,
 Թե դոչաղ է՝ պոռով տանի»:
 Կատաղեց, փըրփրեց Մըսրա թագավոր.
 — Կանչեցե՛ք, ասավ, իմ պորթը բոլոր.
 Հապար հապար մարդ նորելուկ մանուկ,
 Հապար հապար մարդ անբեղ, անմորուք,
 Հապար հապար մարդ բեղը նոր ծըլած,
 Հապար հապար մարդ նոր թախտից ելած,
 Հապար հապար մարդ թուխ միրուքավոր,
 Հապար հապար մարդ սիպտակ ալևոր,
 Հապար հապար մարդ, որ փողեր հընչեն,
 Հապար հապար մարդ, որ թըմբուկ պարկեն...
 Կանչեցե՛ք, թող գան, հագնեն կե՛նք, պըրա՛հ,
 Կըռիվ տի գընամ ես Դավթի վըրա,
 Սասունն ավերեմ,
 Հեղեղեմ, բերեմ:

XVIII

Էսպես անհամար պորթեր հավաքեց,
 Եկավ Սասմա դաշտ, բանակը վարկեց
 Ու ծանրը նըստեց Մըսրա թագավոր:
 Էնքան ահագին բազմությունն էն օր

На дев сасунских и казну!»—
 Сказал Мелик, а Козбади —
 Возьми да в ноги упади.
 «Будь, государь, твой вечен дом!
 Насилу спасся я верхом.
 Казну возьмешь ли у армян?
 Родился у армян буян —
 Ему ничто лета и сан.
 Мне голову рассек буян —
 Отцов, мол, клад, — не дам его,
 Ни жен народа моего!
 В Сасуне места нету вам...
 Пускай ваш царь приедет сам,
 Тогда сразимся мы вдвоем:
 Пусть, — ежель смел, — берет силком!»
 Рассвирепел Мысрамелик.
 «Рать собирать! — раздался крик. —
 Тысячу тысяч зеленых юнцов,
 Тысячу тысяч — без бород, усов,
 Тысячу тысяч — с пушком на губах,
 Тысячу тысяч — в цветущих годах,
 Тысячу тысяч — кто с углем-бородой,
 Тысячу тысяч — с седой головой.
 Тысячу тысяч — в трубы трубить,
 Тысячу тысяч — в барабаны бить.
 Пусть явятся все, при мече, в броне, —
 Погляжу, каков Давид на войне,
 Сасун разгромлю,
 Как поток, залью».

XVIII

Несметную рать ввел в землю армян,
 На поле разбил под Сасуном стан
 И гордо воссел царь Мысрамелик.
 К Батману-реке тут каждый приник.

Բաթմանա ջըրին եկավ ու չոքեց,
 Ով եկավ, խըմեց — գետը ցամաքեց,
 Սասնա քաղաքում մընացին ծարավ:
 Ձենով Օհանին պարմանքը տարավ:
 Քուրքը ուն առավ, սարը բարձրացավ.
 Սարը բարձրացավ, տեսավ, ի՞նչ տեսավ.—
 Ճերմակ վըրանից դաշտը ճերմակել,
 Ասես՝ էն գիշեր ձըմեռը եկել,
 Սպիտակ ձյունով պատել էր Սասուն:
 Լեղին ջուր կտրեց, կապ ընկավ լեզուն,
 Հարա՛յ կանչելով՝ փախավ տուն ընկավ.
 — Վա՛յ, փախե՛ք, եկա՛վ... հա՛յ, հարա՛յ, եկավ...
 — Ի՞նչը, հորեղբա՛յր, ի՞նչը, ի՞նչն եկավ...
 — Ցավն ու կըրա՛կը Դավթի պինչն եկավ:
 Մըսրա թագավոր ելել է, եկել,
 եկել, մեր դաշտին բանակ է պարկել.
 Թիվ կա աստղերին, թիվ չկա վորքին...
 Վա՛յ մեր արևին, վա՛յ մեր աշխարքին...
 Ե՛կ, ոսկին տանենք, աղջիկներ տանենք,
 Չոքենք առաջին, պաղատանք անենք,
 Գուցե թե գըթա,
 Մեկ սըրի չըտա...
 — Դու կա՛ց, հորեղբայր, դու դարդ մի՛ անիր.
 Գընա, քու օղում դու հանգիստ քընիր.
 Հիմի ես կելնեմ, Սասնա դաշտ կերթամ,
 Մըսրա-Մելիքին պատասխան կըտամ:
 Ու գընաց Դավիթ ծանոթ պառավին.
 — Նանի ջա՛ն, ասավ, ժանգոտած ու հին
 երկաթի կըտոր, անթարոց, շամփուր,
 Ինչ ունես չունես, հավաքի՛ր, ինձ տուր,
 Մի էշ էլ գըտիր, որ վըրեն նստեմ,
 Կըռիվ տի գընամ Մըսրա վորքի դեմ:
 — Վա՛յ, Դավի՛թ, ասավ, մահս տանի քեպ,
 Դո՛ւ պետք է էն հոր վավակը լինե՛ս...
 Քու հերն ուներ կըռվի համար
 Հըրեղեն ձի, ոսկի քամար,

Припадали пить, а рать велика,
 Все идут, все пьют,— иссякла река.
 Без воды страна оказалась вся,
 Князь Оган-Горлан тут диву дался.
 Влез в шубу Оган, добрел до горы.
 Взобрался, глядит — под горой шатры!
 От шатров бела равнина сама,
 Словно разом в ночь подошла зима,
 Словно белый снег весь Сасун застиг!
 Желчь стала водой, отнялся язык.
 Побежал домой, завопил: «Арай!
 Он нагрянул к нам,— арай! убегай!»
 «Кто нагрянул к нам? Кто пришел опять?»
 «Мор, огонь пришел,— чтоб Давида взять!»
 Царь Мсыра пришел, Сасун воевать.
 Там в поле у нас построил он рать.
 Есть и звездам счет,— счету нет войскам.
 Горе нашей стране, и солнцу, и нам!
 Понесем казну, поведем девиц,
 Пойдем пред ним повергнемся ниц,—
 Умолить хочу
 Не предать мечу».
 «Ты, дядя, стой, ни к чему тоска,
 Ты поди домой, да поспи пока.
 Я встану, пойду на равнину сам,
 За всех нас ответ я Мелику дам».
 Отправился вновь к старухе Давид.
 «Нани моя, джан,— он ей говорит,—
 Кочергу, пруты, весь железный хлам,
 Что есть у тебя, собери по углам,
 Добудь мне осла, чтобы мог я сесть,—
 С Меликом хочу я сражение весть».
 «Ох, чтобы тебя унес мой конец!
 Да таков ли ты, каков был отец?
 Где конь отцовский голубой?
 Где меч отцовский огневой?

Ծալ-ծալ կապեն, գուռը պողպատ,
Թամբ սաղափեն, կուռ սաղավարտ,
Խաչ պատրաստին իր աջ բազկին,
Զըրահ շապիկ, Թուր-Կեծակին,
Դու եկել ես, ա՛յ խենթ ու ծուռ,
Ինձնից կուպես էջ ու շամփո՛ւր...

— Ամա՛ն, նանի՛, չեմ լսել դեռ:
Ո՛ւր են հիմի իմ հոր պենքեր:

— Հորեղբորդ գընա հարցուր.

Ո՛ւր են, ասա, հանի՛ր, բեր, տուր:

Բան է, թե որ չըտա սիրով,

Աչքը հանիր՝ խըլիր կոռով:

XIX

Դավիթ գնաց հորեղբոր մոտ.

— Է՛յ հորեղբայր, կանչեց հերսուտ,

Իմ հերն ուներ կովի համար

Հրեղեն ձի, ոսկի քամար,

Ծալ-ծալ կապեն, գուռը պողպատ,

Թամբ սաղափեն, կուռ սաղավարտ,

Խաչ պատրաստին իր աջ բազկին,

Զըրահ շապիկ, Թուր-Կեծակին,

Կըտաս — բեր տուր...

— Վա՛յ, Դավիթ ջա՛ն,

Ահից գոռաց ձենով Օհան.

Զու հոր մահվան տարուց-օրից

Դուրս չեմ հանել ձին ախոռից,

Ոչ սընդուկից Թուր-Կեծակին,

Զըրահ շապիկ, ոսկի գոտին...

Ինձ թող, ամա՛ն, մի՛ սպանիր,

Կուպես — հըրեն, գընա հանի՛ր:

XX

Հագավ Դավիթ պենքն ու վըրահ,
Կապեց գոտին Թուր-Կեծակին,

Отцовский пояс золотой
И крест заветный боевой,
Его наборное седло,
Капа и булава его?

А просишь, дурень, чтоб дала
Тебе я прутья да осла!»

«Зачем же, бабушка, сердчать?

Я молод, мне откуда знать?

Я не слыхал о том словца.

А где лежит доспех отца?»

«У дяди своего спроси.

Скажи: достань, давай, неси!

А не захочет дать добром,

Коли глаза, бери силком».

XIX

Пришел к Огану наш Давид.

«Мой дядя добрый,— говорит,—

Дай мне отцовского коня,

Дай меч, который из огня,

Отцовский пояс золотой

Да крест заветный боевой,

Его наборное седло,

Капу и булаву его!»

«Как умер Мгер, с того я дня

Не выводил его коня,

Не брал я молнии-меча,

Оружья, лат с его плеча.

Не растравляй, не говори!

Все тут,— коль хочешь, сам бери!»

XX

Доспех отца надел Давид

И пояс с молнией-мечом,

Խաչն էլ իր հաղթ բազկի վրա,
Ելավ, հեծավ Առյուծ հոր ձին,
Հոր ձին հեծավ ու մըտրակեց.
Ձենով Օհան լալով երգեց.

— Ափսո՛ս, հապա՛ր ափսոս հըրեղեն մեր ձին,
Ա՛խ, հըրեղեն մեր ձին.

Ափսո՛ս, հապա՛ր ափսոս մեր ոսկի գոտին,
Ա՛խ, մեր ոսկի գոտին.

Ափսո՛ս, թանկ կապեն, որ հագին տարավ,
Ա՛խ, որ հագին տարավ...

Դավիթ բարկացավ,

Ձին քշեց, դարձավ,

Օհանը վախեց,

Իր երգը փոխեց.

«Ափսո՛ս, նորելուկ Դավիթըս կորավ,

Ա՛խ, Դավիթըս, կորավ»:

Էս որ իմացավ,

Դավիթ մեղմացավ,

Իջավ, Օհանի ձեռքը համբուրեց:

Ձենով Օհանն էլ, ինչպես հայր ու մեծ,

Օրհնեց, խըրատեց նըրան հայրաբար,

Դեպի Սասնա դաշտ դըրավ ճանապարհ:

XXI

Սասունցի Դավիթն ուներ մի քեռի,
Անունը Թորոս, ահեղ ածդահա:
Սա էլ իմացավ համբավը կըռվի,
Մի բարդի ուսին գալիս է ահա:
Գալիս է՝ հեռվից բարձրը գոռալով.
— Ի՛նչ եք վեր եկել էս դաշտի միջում,
Քանի գըլխանի մարդիկ եք կամ ո՛վ,
Սասունցի Դավիթին որ չեք ճանաչում...
Բա չե՞ք իմանում, որ էստեղ է նա
Գալու՝ խաղացնի իր ձին թևավոր.
Չըբվեցե՛ք, հիմի ուր որ է կըգա,
Եկել եմ սըրբեմ մեյդանը էսօր:

На мощной длани крест висит,—
Вот на коня он сел верхом,
Прикрикнул — и коня пустил...
Оган Горлан запел-завыл:

«Жаль, трижды жаль, пропал наш конь голубой,
Ах, наш конь голубой!

Жаль, трижды жаль, он пояс взял золотой,
Ах, пояс взял золотой!

Жаль, на себе он Мгера капу увез,
Ах, Мгера капу увез!»

Стал Давид серчать,

Повернулся вспять,—

Тот сторопел,

Иное запел:

«Жаль, новый наш лев, мой Давид погиб!

Ах, мой Давид погиб!»

Услыхал Давид,—

Он сойти спешит.

Огану к руке подошел сперва.

Оган, как отец и семьи глава,

Дал совет ему и перекрестил

И, благословив, на бой отпустил.

XXI

У Давида-льва был дядя один,
Гроза-великан,— а звался Торос.
Про сасунский бой узнал исполин.
Он тополь взвалил на плечо, понес.
Он кричит врагам с далеких холмов:
«Иль больше у вас одной головы?
Что за люди вы? Или кто таков
Сасунец Давид, не знаете вы?
Неизвестно вам: крылат его конь!
Как явится с ним, да как пустит в пляс!

Ասավ ու քաշեց իր ուսի բարդին,
Սըրբեց բանակից մի քըսան վըրան...
Դավիթն էլ ահա սարի գագաթին
Կանգնած՝ գոռում է վիշապի նըման.

— Ով քընած եք՝ արթուն կացե՛ք,
Ով արթուն եք՝ ելե՛ք, կեցե՛ք,
Ով կեցել եք՝ վենք կապեցե՛ք,
Ջենք եք կապել՝ ձի թամբեցե՛ք,
Ձի եք թամբել, ելե՛ք, հեծե՛ք.
Հետո չասեք՝ թե մենք քընած —
Դավիթ գող-գող եկավ, գընաց...

Հսպես կանչեց, ասպանդակեց,
Ու, ինչ ամպից կեծակ վարկի,
Մըսրա վորքի մեջտեղ վարկեց,
Շողացնելով Թուր-Կեծակին:

Ջարդեց, փըշրեց մինչև կեսօր.
Կեսօր արինն ելավ հեղեղ,
Բըշեց, տարավ հպարավոր
Մարդ ու դիակ ողջ միատեղ:

Կար վորքի մեջ մի ալևոր,
Աջխարք տեսած ու բանագետ.
— Տըղե՛րք, ասավ, ճամփա տըվեք,
Գընամ խոսեմ ես Դավթի հետ:

Գընաց՝ կանգնեց Դավթի առաջ,
Հսպես խոսեց էն ծերունին.
— Դալար կենա՛ կուռղդ, ո՛վ քաջ,
Սուրըդ կըտրուկ միշտ քո ձեռին:

Մի ծերունուս խոսքին մըտիկ,
Տե՛ս, քու խելքը ինչ է կըտրում:

Убирайся прочь, Сасуна не тронь.—
Я пришел майдан очищать от вас!»

Враз тополем он как хватил шатры,
Их двадцать за раз сокрушил с плеча,
А Давид стоит на верху горы,
На поле глядит, как вишاپ, крича:
«Кто спит еще — дрему сгоняй!
А кто согнал — спеши, вставай!
Кто встал — доспехи надевай!
А кто надел — коней седлай!
Кто оседлал — скакать пускай!
Потом не лгать — легли, мол, спать,
Давид явился, мол, как тать».

Он прокричал и поскакал,—
Огонь разящий, свет и гром —
На вражье войско он напал,
Сияя молнией-мечом.

До полдня он рубил, топтал,
И к полдню — крови был поток,
Он бурно тёк, горяч и ал,
И трупы тысячами влек.

Во мсырском войске старец был,
Он много видел на веку.
«Пойду к Давиду,— дед решил,—
Он не откажет старику...»

Представ перед сасунским львом,
Разумно молвил старец тот:
«Век сила будь в мече твоём!
Твоя рука тебе оплот!

Послушать старика — не труд,
И своему поверь уму:

Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
Հե՛ր ես սըրանց դու կոտորում:

Ամեն մինը մի մոր որդի,
Ամեն մինը մի տան ճըրագ,
Որը կինն է թողել էնտեղ
Աչքը ճամփին, խեղճ ու կըրակ,

Որը մի տուն լիք մանուկներ,
Որը ծընող աղքատ ու ծեր,
Որը լացով, քողն երեսին
Նորապըսակ ջահել հարսին...

Թագավորը կոռով-թըրով
Հավաքել է, էստեղ բերել:
Խեղճ մարդիկ ենք՝ պակաս օրով,
Մենք քեզ վընաս ի՞նչ ենք արել:

Թագավորն է քո թըշնամին,
Կըրիվ ունես — իր հետ արա,
Հե՛ր ես քաշում Թուր-Կեծակին
էս անձարակ խալխի վըրա:

— Լավ ես ասում դու, ծերունի՛,
Ասավ Դավիթն ալևորին,
Բայց թագավորն ո՛ր է հիմի,
Որ սև կապեմ նըրա օրին:

— Մեծ վըրանում քընած է նա,
է՛ն, որ միջից ծուխը կելնի.
էն ծուխն էլ հո ծուխ չի որ կա,
Գուրըշին է իր բերանի:

Ասին. դեպի մեծ վըրանը
Ասպանդակեց Դավիթն իր ձին,
Քըշեց, գընաց ու դըրանը
Գոռաց կանգնած արաբներին.

Чем провинился этот люд?
Его ты губишь почему?

Они все — дети матерям,
Они — светильники в дому,
Иной — жену оставил там,—
Вдаль тяжело глядеть ему;

Иной — свой дом, малюток в нем,
Отца да мать, и всю семью,
Иной — с завешенным лицом
Подругу юную свою.

То царь их пособрал везде,
Согнал бичом, грозил мечом!
Мы — бедняки, весь век в нужде,
Перед тобой мы грешны — в чем?

Твой враг — Мелик, виновник сеч;
Коль боя жаждешь,— с ним сразись,
Зачем же ты возносишь меч
На тех, что горем упились?»

«Ты молвил хорошо, старик,—
Сказал Давид, но знать хочу,
Укрылся где ваш царь Мелик,
Как день его я помрачу?»

«А вон, под тем шатром большим,
Где дым валит, он крепко спит.
А дым тот — вовсе и не дым:
Из уст Мелика пар валит».

Едва замолкнули слова,
Давид к шатру верхом летит,
А у шатра — араба два,
И звонко крикнул им Давид:

— Ո՛ւր է, ասավ, ի՞նչ է կորել,
Դուրս կանչեցե՞ք, գա ասպարեւ,
Թե մահ չունի՝ մահ եմ բերել,
Գըրող չունի՝ գըրողն եմ ես...

— Մելիքն, ասին, քուն է մըտել,
Օխտը օրով պետք է քնի.
Երեք օրն է դեռ անցկացել,
Չորս օր էլ կա, քունը առնի:

— Ի՛նչ, բերել է աղքատ ու խեղճ
Խալխին լըցրել ծոփն արյունի,
Ինքը մըտել վըրանի մեջ՝
Օխտը օրով հանգիստ քնի՛...

Քընել-մընել չեմ հասկանում,
Վե՛ր կացրեք շո՛ւտ, դուրս գա մեյդան,
Էնպես դըրան ես քընացնեմ,
Որ չըվարթնի էլ հավիտյան:

Ելան՝ մարդիկ ճարահատված
Շամփուր դըրին թեժ կըրակին
Ու վարկեցին խոր մըրափած
Մըսրա-Մելքի բաց կըրնկին:

— Օ՛ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիծված լըվի ձեռից,
Խոր մըրընչաց հըսկան հանդարտ
Ու շուռ եկավ, քընեց նորից:

Ելան, բերին մեծ գութանի
Խոփը՝ դըրին թեժ կըրակին,
Ու կաս-կարմիր, կեծկըծալի,
Շիկնած տըվին մերկ թիկունքին:

— Օ՛ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիրավ մոծակներից.

«Где царь ваш? Где врага найду?
Пусть выйдет — встретимся в бою!
Коль смерть неймет — я смерть ему,
Не бьет никто — так я убью!»

Они ответили: «Привык
Семь дней без просыпу он спать —
Уже три дня проспал Мелик,
Через четыре может встать»,

«Несчастный люд согнал гурьбой,
В крови он утопил людей!
А сам в шатер ушел цветной,
Спать завалился на семь дней?»

Он спит иль нет — мне дела нет!
Будите, чтобы шел сюда!
Спать уложу тебя, сосед,—
Так не проснешься никогда!»

Арабы встали — как им быть?
Прут накалили на огне,
Царя по пяткам стали бить,
А царь лишь охает во сне:

«Ох! Невозможно час один
Забуться от проклятых блох!»—
И только крикнул исполин,
Невозмутим был царский вздох.

Лемех достали от сохи,
Его калили на огне
И, раскаленным добела,
Царя хватили по спине.

«Ох! Не уснешь и час один
От трижды клятых комаров!»—

Աչքը բացավ հըսկան հանդարտ,
Ուպում էր ետ քընել նորից,

Տեսավ Դավթին: Գլուխն ահեղ
Վեր բարձրացրեց մրորնչալով,
Փըչեց վըրեն, որ թըռցընի
Էն աժդըհին մի փըչելով:

Տեսավ, տեղից ժած չի գալի,
Ջարմանքն ու ահ պատեց հոգին:
Արնոտ աչքերն ըսպառնալի
Հառեց խոժոռ Դավթի աչքին:

Նայեց թե չէ, պգաց՝ իր մեջ
Տասը գոմշի ուժ պակասեց:
Պառկած տեղից վրա նստեց
Ու ժպտալով հետը խոսեց.

— Բարո՛վ, Դավի՛թ, հոգնած ես դեռ.
Ե՛կ, մի նստի՛ր, խոսենք կարգին,
Հետո դարձյալ կըռիվ կանենք,
Եթե կըռիվ կուպես կըրկին...

Իր վըրանում բըռնակալը
Քառսուն գալ խոր հոր էր փորել,
Ցանցով փակել մուխ բերանը,
Վըրեն փափուկ խալի փըռել:

Ում որ հաղթել չէր կարենուս,
Շողոմելով կանչում էր նա,
Նըստեցնում էր իր վըրանում
Էն կորստյան հորի վըրա:

Իջավ Դավիթ ձիուցը ցած,
Գընաց նըստեց... ընկավ հորը.
— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, քահ-քահ խընդաց
Մըսրա դաժան թագավորը:

Вновь глухо крикнул исполин,
Зевнул опять, уснуть готов...

Но вдруг вскочил, глаза скосил:
Пред ним — Давид! Мелик — рычать.
И начал дуть изо всех сил,
Чтоб великана прочь умчать.

Глядит — тот с места ни ногой.
Трепещет — подошла гроза!
И взор свой, кровью налитой,
Вперил в Давидовы глаза.

Как увидал, — так мощи в нем
На десять убыло волов.
Присел на ложе, — а потом
Поток полился лествичных слов.

«Привет Давиду! Отдохни,
Сядь, потолкуем, — говорит, —
А там со мною бой начни,
Коль боем ты еще не сыт».

В шатре меж тем он яму рыл,
До сорока локтей обрыв,
Ковром он пасть ее покрыл,
Сначала сеткою покрыв.

Кого он побороть не мог,
Тех зазывал к себе в шатер
И лествико — гостю невдомек —
Сажал на гибельный ковер.

Сойдя с коня, вошел Давид,
Уселся и упал в провал...
«Ха-ха-ха-ха-!.. Хо-хо-хо-хо! —
Свирепый царь захохотал.

— Դե, թող հիմի գընա՝ խավար
Հորում փըթի, էնքան մընա:
Ու ահագին մի ջաղացքար
Բերավ, դըրավ հորի վըրա:

XXII

Քընեց էն գիշեր Ձենով Օհանը:
Գիշերն երապում երևաց ծերին՝
Մըսրա երկընքում արև ճառագած,
Սև ամպ էր պատել Սասմա սարերին:

Սաստիկ վախեցած վեր թըռավ տեղից:
— Վա՛յ, կընի՛կ, ասավ, մի ճըրագ արա՛,
Գընա՛ց մեր անփորձ Դավիթը ձեռից.
Սև ամպ էր իջել Սասունի վըրա:

— Հողե՛մ գըլուխդ, ասավ կընիկը,
Ո՛վ գիտի՝ Դավիթն ո՛ւր է քեֆ անում...
Դու էլ քեզ համար քու տանը քընած՝
Ուրիշի համար երազ ես տեսնում:

Քընեց Օհանը: Վերկացավ դարձյալ.
— Կընի՛կ, Դավիթը նեղ տեղն է ընկած.
Մըսրա վառ աստղը շողում էր պայծառ,
Մեր աստղը հիվանդ ցուլքում դալկացած:

— Ի՛նչ եղավ քեզ, մա՛րդ, գիշերվան կիսին.
Բարկացավ վըրեն կընիկն աղմուկով:
Խաչ քաշեց էլ ետ Օհանն երեսին,
Շուռ եկավ, քընեց խոռված հոգով:

Մի ուրիշ պատկեր ավելի ահեղ.
Տեսավ՝ երկընքի բարձըր կամարում
Վառվում էր Մըսրա աստղը փառահեղ,
Սասմա աստղիկը սուզվեց խավարում:

Коли сумел туда попасть,
Там и сгниешь! Довольно жил!»
И на погибельную пасть
Огромный жернов наложил.

XXII

А Оган-Горлан уснул в эту ночь,
И ночью во сне увидал старики
Где Мсыр — в небесах там солнце горит,
А горный Сасун под тучей поник.

С постели его тут поднял испуг,
«Ты, жена,— сказал,— посвети-ка мне!
Больно юн Давид, отбился от рук,—
Ах, туча лежит на родной стране!»

«Ой, прахом посыпь ты темя себе!
Наверно, Давид где-нибудь в гостях.
Ты лежишь — храпишь, а сны у тебя
Бог знает, о чем — оттого и страх».

Вновь уснул Оган, проснулся опять:
«Ой, жена, Давид дождался беды.
Ой, Мсыра звезда всех ярче горит.
Но печален свет у нашей звезды».

А жена кричит, стоит на своем:
«Что случилось с тобой среди ночи глухой?»
И Оган лицо осенил крестом,
Отвернулся, спит, тревожен душой.

И еще грозней ему снится сон,
Он видит во сне небес высоту.
Свет мсырской звезды — на весь небосклон,
Сасуна ж звезда зашла в темноту.

Չարթնեց վախեցած:— Տունը քանդվի, կի՛ն,
ես ո՛նց լրսեցի քու էդ կարճ խելքին.
Կորավ մեն-մենակ մեր ջահելն անտեր.
Վե՛ր կաց, շո՛ւտ արա, կենքերըս մի բե՛ր...

XXIII

Ելավ Օհան, գոմը մըտավ,
Չարկեց ճերմակ ձիու մեջքին.
— Է՛յ, ճերմակ ձի, մինչ ե՛րբ, ասավ,
Կըհասցընես Դավթի կըռվին:

«Մինչև լուսը կըհասցնեմ».
Ու ձին տըվավ փորը գետին:
— Մեջքըդ կոտրի՛, լուսն ի՛նչ անեմ,
Լաշին հասնեմ ես, թե՛ նաշին:

Կարմիր ձիու մեջքին կարկեց.
Սա էլ երես փորը գետին:
— Չա՛ն կարմիր ձի, մինչ ե՛րբ դու ինձ
Կըհասցընես Դավթի կըռվին:

«Մի ժամի մեջ, կարմիրն ասավ,
Կըհասցընեմ Դավթի կըռվին»:
— Լեղի դառնա, սև մահ ու ցավ,
Ինչ տըվել եմ քեզ՝ է՛ն գարին:

Հերթը եկավ սևին հասավ.
Գետին չերես փորը սև ձին:
— Է՛յ, ջան Սևուկ, մինչ ե՛րբ, ասավ,
Կըհասցընես Դավթի կըռվին:

«Եթե ամուր մեջքիս մընաս,
Ոտըդ դընես ասպանդակին,
Մինչև մեկել ոտդ շուռ տաս,
Կըհասցընեմ», ասավ սև ձին:

В испуге вскочил: «Сгинь дом твой, жена!
Что слушать тебя, ты умом скудна!
Там погиб-пропал наш мальчик Давид,
Вставай да давай мне мой меч и шит».

XXIII

Пошел в конюшню; потрепал
Коня он белого рукой:
«Эй, белый конь, когда домчишь
Меня к Давиду, ретивой?»

«К рассвету»,— говорит в ответ
И — брюхом оземь конь лихой.
«Сломи хребет! Что мне рассвет?
Поспею к гробу я с тобой!»

Он треплет красного коня,
И — брюхом оземь огневой.
«Джан, красный конь, когда домчишь
Меня к Давиду, ретивой?»

«Да в час единый,— конь сказал,—
Домчу к Давиду; я — лихой!»
«Овес, что я тебе давал,
Да станет ядом и чумой!»

Тут к вороному подступал,
Не рухнул наземь вороной.
«Джан вороной, когда,— сказал,—
Меня домчишь к Давиду в бой?»

«Коль будешь крепко ты сидеть—
Коснешься стремени ногой,
Другую не успеешь вдеть,—
Домчу!»— ответил вороной.

Սև ձին քաշեց Ձենով Օհան,
 Ձախը դրրավ ասպանդակին,
 Աջն էլ մինչև շուռ տար վրրան,
 Կանգնեց Սասմա սարի գրլխին:

Տեսավ՝ Դավթի նըժուլզն անտեր
 Սարերն ընկած խըրխընջալով,
 Ներքև Մըսրա վորքը չոքած,
 Ինչպես անծեր ծըփուն մի ծով:

Օխտը գոմշի կաշի հագավ,
 Որ չըպատոհի իրեն վողից,
 Կանգնեց Օհան, ամպի նըման
 Գոռաց Սասմա սարի ծերից:

— Հե՛յ-հե՛յ Դավի՛թ, ո՛րտեղ ես դու.
 Հիշի՛ր խաչը քո աջ թևի,
 Սուրբ Տիրամոր անունը տո՛ւր,
 Ու դուրս արի լույսն արևի...

Ձենը գընաց դըմդըմբալով՝
 Դավթի ականջն ընկավ հորում.
 — Հա՛յ-հա՛յ, ասավ, հորեղբայրս է,
 Սասմա սարից ինձ է գոռում:

Ո՛վ Մարութա աստվածածին,
 Ո՛վ անմահ խաչ պատարագի,
 Ձե՛վ եմ կանչել,— հասեք Դավթին...
 Կանչեց, տեղից ելավ ուրբի,

Էնպես վարկեց ջաղացքարին՝
 Զարը եղավ հապար կըտոր,
 Կըտորները երկինք թըռան,
 Ու գնում են մինչև էսօր:

Он вороного оседлал,
 И — в стремя левою ногой,
 Пока же правую вдевал,
 Уж был в Сасуне вороной.

Глядит: Давидов конь, один,
 Уныло бродит по горам.
 А мсырцы посреди равнин —
 Что море — нет числа шатрам.

Семь бычьих шкур он надевал,—
 Боялся: от избытка сил
 Не разорваться б! Тучей встал
 И с кручи горной возгласил:

«Эй, эй, Давид! Где ты? Услышь!
 Недаром носишь ратный крест!
 Святую деву помяни,
 Явись под солнцем этих мест!»

Пророкотал донесья клич
 К Давиду под тюремный кров,
 «Эй, эй,— сказал,— то дядя мой,
 С горы Сасуна этот зов!

И богоматьер Марута
 И древний крест мой боевой,
 В мой трудный час взываю к вам...»—
 И прынул витязь удалой.

По жерному ударил он,
 Разбил на тысячу кусков,
 Взвились обломки в небосклон,—
 Так и летят ряды веков.

Ելավ հորից, կանգնեց ահեղ,
Սարսափ կալավ դև Մելիքին:
— Դավիթ ախպեր, ե՛կ դեռ էստեղ,
Սեղան նըստե՛նք, խոսենք կարգի՛ն...

— Էլ չեմ նըստիլ ես քու հացին,
Դու տըմարդի, վախկոտ ու նենգ.
Շո՛ւտ, պենքըդ առ, հեծիր քո ձին,
Դո՛ւրս եկ մեյդան, կըռիվ անենք:

— Կըռիվ անենք, ասավ Մելիք,
Իմն է միայն վարկն առաջին:
— Բռնն է, վարկի՛ր, կանչեց Դավիթ,
Գընաց, կեցավ դաշտի միջին:

Ելավ, կանգնեց Մըսրա-Մելիք,
Իր գուրպն առավ, հեծավ իր ձին,
Քըշեց, գընաց մինչ Դիարբեքիր
Ու էնտեղից եկավ կըռկին:

Երեք հազար լիդր էր քաշում
Հըսկայական իր մըկունդը.
Եկավ, վարկեց. կորավ փոշում
Ու երեքաց երկրի գունդը:

— Երկիր քանդվեց կամ ժաժք եղավ,
Ասին մարդիկ շատ աշխարքում:
— Չէ՛, ասացին, արնի ծարավ
Հըսկաներն են իրար վարկում:

— Մեռավ Դավիթ էս մի վարկից,
Ասավ Մելիք իրեն կորքին:
— Կենդանի ե՛մ, ամպի տակից
Գոռաց Դավիթ Մըսրա-Մելիքին:

— Հա՛յ-հա՛յ, մոտիկ տեղից եկա,
Տե՛ս, ո՛րտեղից հիմի կըգամ:
Ու վերկացավ, կանգնեց հըսկան,
Իր ձին հեծավ երկրորդ անգամ:

Из ямы вышел: грозен встал,—
И задрожал Мелик пред ним:
«Мой брат Давид, ко мне поди,
Садись за стол, поговорим».

«Теперь твой хлеб не для меня,
Лукав ты, низок и труслив.
Бери доспех, седлай коня,
И вступим в бой, пока ты жив».

«Ну, вступим в бой!— сказал Мелик,—
Но ударять сначала — мне».
«Пускай—тебе!»— сказал Давид
И стал средь поля на коне.

Взял палицу Мысрамелик,
Помчался, во весь дух гоня,
Он залетел в Диарбекир —
И вновь назад погнал коня.

Три тысячи был лидров вес
Огромной палицы одной.
Ударил он — в пыли исчез,
Заколебался шар земной.

«Землетрясение? Рухнул мир?»—
В смятеньи спрашивал народ,
«О нет, то жаркой крови пир,
То великанов бой идет!»

«Один удар — и пал Давид!»—
Войскам провозгласил Мелик.
Но из-под тучи крик гремит:
«Я жив!»— Давида грозный крик...

«Ай, ай,— разбегу мало нам!
Гляди, как налечу сейчас!»—
Вскричал Мелик. Могуч и прям,
Сел на коня второй он раз.

Երկրորդ անգամ քըշեց Հալաբ
Ու բաց թողեց ձին Հալաբից.
Բուք վեր կացավ, տեղ ու տարաւի,
Արար աշխարհ դողաց թափից:

Եկավ, վարկեց, վարկի ձենից
Մոտիկ մարդիկ ողջ խըլացան:
— Գընա՛ց Դավիթ Սասմա տանից,
Գուժեց գոռոյ Մըսրա արքան:

— Կենդանի՛ եմ, կանչեց Դավիթ,
Մին էլ արի՛— հերթն ինձ հասավ:
— Հա՛յ-հա՛յ, մոտիկ տեղից եկա,
Կանչեց Մելիթ ու վեր կացավ:

Երրորդ անգամ հեծավ իր ձին,
Գընաց մինչև հողը Մըսրա,
Ու էնտեղից, գուրպը ձեռին
Քըշեց, եկավ Դավթի վըրա:

Եկավ, վարկեց բոլոր ուժով,
Ծանրը վարկով հըսկայական.
Փոշին ելավ Սասմա դաշտից,
Բըռնեց երեսն արեգական:

Երեք գիշեր ու երեք օր
Փոշին կանգնեց ամպի նըման,
Երեք գիշեր ու երեք օր
Բոթը տըվին Դավթի մահվան:

Երբ որ անցավ երեք օրը,
էն ամպի պես կանգնած փոշում
Կանգնեց Դավիթ, ինչպես սարը,
Գըրգուռ սարը մեզ-մըշուշում:

Теперь уж скачет он в Алепп,
Оттуда вновь погнал коня.
От вихря пыли мир ослеп,
Под бурей задрожал, стена.

Разит. Услыша грозный гром,
Оглохли люди, нем язык.
«Осиротел сасунцев дом!»—
Спешит похвастаться Мелик.

«Я жив!— воскликнул вновь Давид,—
Скачи еще — черед не мой!»—
«Ай, ай, разбегу мало нам!..»—
Мелик воскликнул, сам не свой.

Мчал в третий раз он горячо,
И в Мсырский ускакал предел,
И с палицей через плечо
Вновь на Давида налетел.

Изо всех сил ударил он,
Ужасен гром был, мир поник,
Окутан прахом небосклон,
Покрылся тьмою солнца лик.

И вот три ночи и три дня
Стоял подобьем тучи прах,
Была три ночи и три дня
Давида смерть на всех устах.

Три долгих дня ушло, и вот
В стоявшем тучей прахе том
Живой Давид горой встает —
Горою в сумраке густом.

— Մեկի՞ք, ասավ, ո՞ւմն է հերթը:
Սարսափ կալավ գոռ Մեկի՞քին,
Մահվան դռը ընկավ սիրտը
Ու տապ արավ գոռոպ հոգին:

Գընաց, խորունկ մի հոր փորեց,
Իջավ, մըտավ վիհն էն խավար,
Վըրեն քաշեց քառսուն կաշի
Ու քառասուն ջաղացի քար:

Մըռընջալով ելավ տեղից
էն առյուծի առյուծ որդին,
Իր ձին հեծավ ու փոթորկեց,
Խաղաց, շողաց Թուր-Կեծակին:

Առաջ վապեց մապերն արձակ
Մեկի պառավ մայրը ջարու.
→ Դավի՞թ, մապըս ա՛ն ոտիդ տակ,
էդ մի վարկը ի՛նձ բաշխիր դու:

Երկրորդ անգամ թուրը քաշեց.
էս անգամ էլ եկավ քուրը.
— Դավի՞թ, եթե կուպես, կանչեց,
Իմ սըրտին վա՛րկ երկրորդ թուրը...

Վերջին վարկի ժամը հասավ,
Ելավ Դավիթ երրորդ անգամ.
— էս մի վարկն ու աստված, ասավ,
էլ մարդ չըգա, պետք է որ տամ:

Ասավ, ելավ ու փոթորկեց,
Թըռավ, ցուաց Դավթի հուր ձին,
Ձին փոթորկեց, փայլատակեց
Ու ցած իջավ Թուր-Կեծակին:

«Теперь,— он молвил,— мой черед!»
Припав к земле, дрожит Мелик,—
Смертельный пал на сердце гнет,
Душой кичливой царь поник.

Он сам в ту яму, в глубь и тьму
Под земляной забрался кров,—
Забился он под сорок шкур,
Залег под сорок жерновов.

И с места прынул, и вскричал
Сын-лев, достойный льва-отца.
Сверкнул, взыграл, забушевал
Меч-молния в руке бойца.

Но мать меликова вопит,
Вопит и пряды рвет седин:
«Топчи мне волосы, Давид!
Но мне даруй удар один!»

Вторично меч Давид вознес,
Сестра меликова — к нему:
«Давид, теперь,— вопит сквозь слез,—
Рази по сердцу моему!»

И час последний наступил
Давид сказал: «Господь, прости!
Я два удара уступил,
Но третий должен нанести».

Тут дядя выступил Торос,
«Его разрубишь пополам,
Потом, Давид,— он говорит,—
Мы тело взвесим по частям.

Անցավ քառսուն գոմշի կաշին,
Անցավ քառսուն քարերը ցած,
Միջից կըտրեց ժանտ հըրեշին,
Օխտը գալ էլ դենը գընաց:

— Կենդանի՛ եմ, մին էլ արի՛,
Գոռաց Մելիք հորի տակից:
Դավիթ լսեց, շատ վարմացավ
Իրեն վարկից, Թուր-Կեծակից...

— Մելի՛ք, ասավ, թա՛փ տուր մի քեզ,
Ու թափ տըվավ Մելիքն իրեն,
Միջից եղավ ձիշտ երկու կես,
Մեկն ընկավ դեսն ու մյուսը՝ դեն:

Էս որ տեսավ Մըսրա բանակ,
Ջուր կըտըրվեց աճ ու վախից:
Դավիթ կանչեց.— Մի՛ վախենաք,
Ակա՛նջ արեք հալա դեռ ինձ:

Դուք ըռանչաբար մարդիկ, ասավ,
Ջուրկ ու խավար, քաղցած ու մերկ,
Հապար ու մի կըրակ ու ցավ,
Հապար ու մի հոգսեր ունեք:

Ի՛նչ եք առել նետ ու աղեղ,
Եկել թափվել օտար դաշտեր.
Չե՛ որ մենք էլ ունենք տուն-տեղ,
Մենք էլ ունենք մանուկ ու ծեր...

Չանձրացե՛լ եք խաղաղ ու հաշտ
Հողագործի օր ու կյանքից,
Թե՛ վըզվել եք ձեր հանդ ու դաշտ,
Ձեր հունձ ու փունջ, վար ու ցանքից...

Две половины мертвеца
Да будут равны,— говорит,—
Иль больше моего лица
Не увидеть тебе, Давид».

Воспрял Давид и поскакал,
Мчит бурно конь — сдержатъ нельзя.
Забушевал и засверкал
Меч-молния, и пал разя.

Сквозь сорок буйволовых кож,
Сквозь сорок мельничных камней.
Он пополам рассек царя
И вглубь прошел на семь локтей.

«Я жив!— Мелик из тьмы вопит,—
Рази еще,— да не рассечь!»
Тогда разгневался Давид,
Вновь сыплет искры дивный меч.

«А ну, встряхнись, Мысрамелик!»
Мелик встряхнулся, и тогда
Распались половины вмиг,
Одна — сюда, одна — туда.

И вражья рать простерлась в прах.
Встал ужас, лица леденя.
Давид воззвал: «Оставьте страх,
Приблизьтесь, слушайте меня...

Жизнь ваша, пахари, темна!
Голодный, голый вы народ.
Мук ваших тысяча одна
И тысяча одна—забот.

Зачем вы взяли стрелы, лук,
Пришли — в чужих полях засесть?
У нас ведь тоже дом и плуг,
И старики, и дети есть.

Դարձե՛ք եկած ճանապարհով
Ձեր հայրենի հողը Մըսրա.
Բայց թե մին էլ վենք ու կոռով
Վեր եք կացել դուք մեզ վըրա,

Հորում լինեն քառսուն գալ խոր,
Թե ջաղացի քարի տակին,—
Կելնեն ձեր դեմ, ինչպես էսօր,
Սասմա Դավիթ, Թուր-Կեծակին:

Էն ժամանակ աստված գիտի,
Ով մեզանրց կըլնի փոշման.
Մե՛նք, որ կելնենք ահեղ մարտի,
Թե՛ դուք, որ մեզ արիք դուշման...

ԹՄԿԱԲԵՐԴԻ ԱՌՈՒՄԸ

Նախերգանք

Հե՛յ, պարոններ, ականջ արեք
Թափառական աշուղին,
Սիրուն տիկնայք, ջահե՛լ տըղերք,
Լա՛վ ու ղըրեք իմ խաղին:

Մենք ամենքդս հյուր ենք կյանքում
Մեր ծնընդյան փուչ օրից,
Հերթով գալիս, անց ենք կենում
Էս անցավոր աշխարհից:

Иль опостылел вам покой
И ваши сельские труды,
Иль надоело под горой
Вам сеять, жать, собирать плоды?

Идите, люди, как пришли,
В свой Мсыр родимый сей же час,
Но, если из своей земли
Вы вновь подыметесь на нас,—

Хоть в яму брошен будь Давид,
Будь тяжким жерновом накрыт,
Как ныне, молнией-мечом
Давид Сасунский вас сразит.

Бог весть, при встрече боевой
Кто пораскается в тот час:
Мы — в грозный вышедшие бой,
Иль вы, напавшие на нас!»

ВЗЯТИЕ ТМКАБЕРДА

Пролог

Эй, молодежь, собирайся в круг!
Красавицы, ко мне!
Расскажет странник вам, ашуг,
О давней старине.

Друзья! Мы в жизни гости все.
Со дня рожденья мы
Бредем по суетной стезе,
И жует нас царство тьмы.

Անց են կենում սեր ու խընդում,
Գեղեցկություն, գանձ ու գահ,
Մահը մերն է, մենք մահինը,
Մարդու գործն է միշտ անմահ:

Գործն է անմահ, լավ իմացեք,
Որ խոսվում է դարեդար,
Երնե՛կ նըրան, որ իր գործով
Կապրի անվերջ, անդադար:

Չարն էլ է միշտ ապրում անմեռ,
Անե՛ծք նըրա չար գործին,
Որդիդ լինի, թե հերն ու մեր,
Թե մուրավով սիրած կին:

Ես լավության խոսքն եմ ասում,
Որ ժըպտում է մեր սըրտին.
Ո՛վ չի սիրում, թեկուզ դուշման,
Լավ արարքը, լավ մարդին:

Է՛յ, լավ կենաք, ակա՛նջ արեք,
Մի բան պատմեմ հիմի ձեզ,
Խոսքըս, տեսեք, ո՛ւր է զընում,
Քաջ որսկանի գյուլլի պես:

I

Նադիր Շահը կորք հավաքեց,
Ջորք հավաքեց անհամար,
Եկավ Թըմկա բերդը պատեց,
Ինչպես գիշերն էն խավար:

— Հե՛յ քաջ Թաթուլ, կանչեց Շահը,
Անմահ էիր քեզ կարծում.
Ե՛կ, բերել եմ ես քու մահը,
Ի՛նչ ես թառել ամրոցում:

Пройдет любовь, умрет краса.
Всему придет черед.
Для смерти смертный родился,
Деянье — не умрет!

Пойдет молва из века в век
Про добрые дела.
Бессмертен смелый человек.
Чьим подвигам хвала.

А злым деяньям суждены
Проклятья без конца,
Равно суровы для жены,
Для сына, для отца...

Но речь моя про доброту.
Да улыбнется всяк!
Кто не признает славу ту?
Воздаст ей даже враг.

Друзья, настройтесь песне в лад!
Запев не долог мой.
Как пулю, песню шлют. Крылат
Ее полет прямой.

Собирает орды шах Надир.
Раздается звон мечей.
Тучами он крепость заградил,
Что чернее всех ночей.

«Слушай, князь Татул, лихой боец!
С жизнью смертною простись,
Я принес в подарок твой конец.
Так спускайся с башни вниз!»

— Մի՛ պարծենա, գոռոպ Նադիր,
Պատասխանեց էն հըսկան.
Գըլխովը շա՛տ ամպեր կանցնեն,
Սարը միշտ կա անսասան:

Ասավ, կանչեց իր քաջերին,
Թուրը կապեց հավլունի,
Թըռավ, հեծավ նըժույգ իր ձին,
Դաշտը իջավ արյունի:

Ու քառսուն օր, քառսուն գիշեր
Կըրիվ տըվին անդադար,
Ընկան քաջեր, անթիվ քաջեր,
Բերդի գըլխին հավասար:

Իրան, Թուրան ողջ եկել են,
Թաթուլն անհաղթ, աննըկուն,
Ջորք ու բաբան խորտակվել են,
Նըրա բերդը միշտ կանգուն:

Ու միշտ ուրախ, հաղթանակով
Իր ամրոցն է դառնում նա.
Սպասում է էնտեղ կինը,
Ջահել կինը սևաչյա:

II

էն տեսակ կին,
Ես իմ հոգին,
Թե աշուղն էլ ունենար,
Առանց վենքի,
Առանց կորքի
Շահերի դեմ կըզնար:

Սիրո հընոց,
Կրակ ու բոց՝
էնպես աչքեր թե ժըպտան,

«Шах Надир! Не хвастай до поры!—
Отвечает смелый князь,—
Много черных туч окрест горы,
А гора сверкает, не склонясь».

Витязей ведет он за собой,
Меч отточенный свистит.
Конь заржал. И прямо в смертный бой
С конницей Татул летит.

Сорок суток бились храбрецы,
Не смолкая, бой кипел.
Крепостные высятся зубцы
Над кровавой грудой тел.

Вышел весь Иран и весь Туран.
Звон мечей немилосерд.
Бьет и бьет по крепости таран,
Но не дрогнул Тмкаберд.

И в победной радости клонясь,
Возвращаясь в замок свой,
Целовался утомленный князь
С черноокою женой.

II

«Клянусь душой,
С такой женой
Бойцом бы стал ашуг!
И, не дрожа,
Не взяв ножа,
На шаха б встал ашуг».

О, жар любви,
Огонь в крови.
Лишь усмехнется взор—

Մարդու համար
Օրվա պես վառ
Գիշերները լույս կըտան:

Վարդի թերթեր —
Էնպես շուրթեր
Թե հաղթություն քեզ մաղթեն,
Էլ քեզ ո՛չ շահ,
Ո՛չ ահ ու մահ,
Ո՛չ զենք ու փորք կըհաղթեն:

III

Ու կըռվի դաշտում Շահի առաջին
Արին մի անգամ գովքը սիրունի.
Նըրան՝ իր տեսքով, հասակով, ասին,
Չի հասնի չըքնաղ հուրին Իրանի:
Ծով են աչքերը Ջավախքի դըստեր,
Ու կորչում է մարդ նըրա հայացքում,
Ճակատը ճերմակ էն ձյունից էլ դեռ,
Որ բարձր Աբուլի գագաթն է ծածկում:
Նա է շունչ, հոգին իշխան Թաթուլի,
Նըրա սիրովն է հարբած էն հըսկան,
Նըրա ժպիտն է քաջին ուժ տալի,
Որ դաշտն է իջնում առյուծի նըման:
Թե տիրես, մեծ Շահ, դու նըրա սըրտին
Թաթուլն էլ անփոր կընկնի ոտիդ տակ,
Հանգիստ կըտիրես և Թըմուկ բերդին,
Որ չես կարենում էսքան ժամանակ:

IV

Էսպես է ասել հընուց էդ մասին
Ֆարսի բյուլբյուլը, անմահ Ֆիրդուսին.
Ի՛նչը կըհաղթի կյանքում հերոսին,
Թե չըլինին
Կինն ու գինին:

И сумрак прочь,
И сразу ночь
Сияет ярче зорь...

Залог побед
Тех уст привет,—
Нежнее роз уста.
Услышь — и страх,
И смерть, и шах
Исчезнут без следа».

III

И у шаха уже не смолкает в ушах,
Как прославили эту армянку друзья.
«С ней и гуриям нашим иранским, о шах,
Ни красой, ни осанкой сравниться нельзя!
Дочерью черноокими славен Джавахк,
В черном омуте глаз не один потонул:
Вот она, — словно кряж в снеговых кружевах,
У джавахских предгорий высокий Абул.
Это князя Татула и мощь и душа.
И, от знойных, от розовых губ охмелев
И пьянея любовью, встает он, круша,
В гущу брани бросается он, будто лев.
Завладей этой женщиной, шах, и Татул,
Обессиленный, сдастся, не встанет с колен;
Тмкаберд, что так долго ярмом не согнул,
Ты согнешь до земли и возьмешь его в плен».

IV

Мы с юности помним о песне твоей,
Не раз ты певал Фирдуси-соловей:
Герой, безупречный в отваге своей,
Не молись на жену,
Не вверяйся вину!

Արևի նման ճակատը պայծառ,
Նայում է խրրոխտ, կանգնած ինչպես սար,
Ո՛վ կանի նրբան գետնին հավասար,
Թե չըլիին
Կինն ու գինին:

Պարում է ասես կըռիվ գընալիս,
Գետընքից վերև թըռչում ման գալիս.
Ո՛վ ցած կըբերի նրբան թըռչելիս,
Թե չըլիին
Կինն ու գինին:

Թեկուզ և արար աշխարհ գա վըրան,
Կերթա դեմ ու դեմ, տուր չի տալ իրան
Ռուստեմ Ջալն էլ չի հաղթիլ նըրան,
Թե չըլիին
Կինն ու գինին:

V

Ու դըրկեց Շահը իր թովիչ երգչին.
Գընա տե՛ս, ասա՛վ, Թըմկա տիրուհուն,
Երգի՛ իմ սերը նըրա առաջին,
Պատմի՛ իմ փառքը ու գանձը անհուն:

Խոստացի նըրան իմ ոսկի գահը,
Խոստացի նըրան ամե՛ն, ամեն բան,
Ինչ որ կարող է խոստանալ Շահը,
Երկրակալ Շահը իր սիրած կընկան:

Ուր ահեղ կըռվով չի մտնիլ արքան,
Ղոնաղ է աշուղն իրեն սպվի հետ.
Եվ ահա մի օր ծեր, թափառական
Մի աղքատ աշուղ մըտավ Թըմկաբերդ:

Ты светел, как солнечный ясный зенит.
Ты горд и незыблем, как горный гранит.
Кто наземь повергнет и в прах превратит?
Не молись на жену,
Не вверяйся вину!

Выходишь на битву и пляшешь, смеясь.
Не ходишь — летаешь, в просторы смотрясь.
Но с облачной выси ты свалишься в грязь!
Не молись на жену,
Не вверяйся вину!

Весь мир в рукопашной — тебе одному.
Ты воли не сдашь никакому ярму.
Ты встанешь, Рустаму грозя самому.
Не молись на жену,
Не вверяйся вину!

V

Шах отправил ашуга в нагорный Тмук.
«Достучись, чарователь, до той госпожи!
О любви моей спой, об огне моих мук,
И про мощь, и про славу мою Расскажи!

Обещай госпоже мой престол золотой!
Пусть звенит у нее от желаний в ушах!
Обещай ей все то, что жене молодой
В силах дать очарованный женщиной шах!»

И куда не пробиться свирепым бойцам,
Там желанен ашуг, там звенит его саз.
Все приветствуют бедного странника там.
Он пришел к Тмкаберду в предутренний час.

VI

Գոռում են, դողում Թըմկա ձորերը,
Կանգնած է Թաթուլ Շահի հանդիման.
Ջարկում են, պարկվում դուշման վորքերը,
Արյունը հոսում էն Զրոի նըման:

Ջարկում են, պարկվում դուշման վորքերը,
Արյունը հոսում էն Զրոի նըման.
Երգում է աշուղն իր Շահի սերը,
Անհուն գանձերը ու փառքն անսահման...

Լըսում է մատաղ Թըմկա տիրուհին
Եվ վըրդովում են իր միտքը թաքուն
Դավաձան գործի ամոթը խորին
Եվ արքայական փառքն ու մեծություն...

Լըսո՞ւմ ես դու, սիրուն տիկին,
Ա՛յ նազանի աննըման.
Նայի Շահի՛ն, իրեն վորքի՛ն,
Աշխարհքի տերն անսահման...

Մեկ պես տըկար մարդ է նա էլ՝
Սիրուններին միշտ գերի.
Զու ճակատին թագ է վայել,
Լինիս շքե՛ղ թագուհի...

Լըսում է չքնաղ Թըմկա տիրուհին
Գիշեր ու ցերեկ, նորի՛ց ու նորից...
Ու դարձավ նա լո՛ւռ, դալո՛ւկ, մտախո՛հ,
Ու քունը փախավ սիրուն աչքերից...

VII

Դարձավ իր կըռվից իշխան Թաթուլը,
Դարձավ հաղթական իրեն վորքի հետ.
Սըրբեց, պատյանը դըրավ կեռ թուրը,
Ցնծության ձայնից դողաց Թըմկաբերդ:

VI

А над крепостью вновь содроганье и гул.
И стоит против шаха Татул, как вчера.
Бьются витязи шаха,— не дрогнет Татул.
Кровь потоками хлещет и бьет, как Кура.

Бьются насмерть, сшибаются витязи вновь.
Хлещет кровь, словно горная в пене река.
И ашуг запеваеt про шаха любовь,
Как богат его шах, как страна широка.

Слышит песнь молодая Татула жена,
И томит ее тайна, гнетет ее след.
И соблазном предательским поражена,
И мечтает о царстве, и почи не спит.

«Внемли, красавица, внемли!
Ты несравненна и сладка.
Шах — повелитель всей земли,
Могучи шаховы войска.

Но, как и мы, душой он слаб
И любит женщин молодых.
Как диадема подошла б
К тебе, владычица владык!»

Слышит песню ашуга, не спит госпожа
Столько дней и ночей, столько дней и ночей!
И задумчиво ждет и бледнеет дрожа,
И дремота бежит от прекрасных очей.

VII

Битва кончена. Князь возвращается вновь,
Возвращается с войском могучий Татул,
И с кривого клинка отирает он кровь.
И в Тмуке движенье и праздничный гул.

Խընջույք է սարքել Թըմկա տիրուհին,
Ցերեկ է արել խավար գիշերը.
Հեղեղի նըման հոսում է գինին,
Ու քեֆ է անում Ջավախքի տերը:

Պըտույտ է գալիս չըքնաղ տիրուհին,
Անցնում է, հըսկում սեղաններն ամեն,
Հորդորում, խընդրում, որ ուրախ լինին,
Որ լիքն ու առատ բաժակներ քամեն:

— Հապա լըցրե՛ք, իմ քաջ հյուրեր,
Բաժակներըդ լիովի,
Խըմենք — աստված կըտրուկ անի
Թուրը իմ քաջ Թաթուլի:

Է՛յ, տեր աստված կըտրուկ անի
Թուրը մեր քաջ իշխանի,
Նըրա շուքը միշտ հանապապ
Մնը գըլխիցը անպակաս:

Ու թընդում է Թըմուկ բերդը
Էն աղմուկից խընդուլթյան,
Որոտում են տաղն ու երգը
Գոռ ձայներով հաղթական:

— Էն մըթին ամպից արծի՛վն է իջնում,
Սարի արծիվը շեշտակի թափով:

— Էն Թըմկա բերդից Թաթուլն է իջնում,
Թըշնամու հոգին լըցնում սարսափով:

— Էն Թըմկա ձորում սև ամպն է գոռում,
Էն շա՛նթն է ճայթում էնպես ահարկու:
— Էն Թըմկա ձորում Թաթուլն է կըովում,
Էն թուրն է շաչում էնպես ահարկու:

Ի՛նչ սարի արծիվ կըհասնի քաջին,
Ի՛նչ Շահ կըկանգնի նըրա առաջին:

Там устроила пир госпожа. И пока
Темнота на земле, там пируют всю ночь,
Льются вина, как горная в пене река.
Весь Джавахк на пиру, и подняться невмочь.

Госпожа угощает гостей дорогих,
Наблюдает за пиршеством зорко она,
Чтоб веселье росло, чтобы говор не стих,
Чтобы пили глубокне чаши до дна:

«Сдвигайте, гости, чаши в круг
И пейте до конца!
Да будет славен мой супруг
По милости творца!

Эй, пусть господь его хранит!
Пусть будет меч остр! —
Пусть нас навеки осенит
Могущества шатер!»

Гремит Тмук среди мощных гор.
Отгул далече раздался.
Не молкнет песня, дружен хор.
Грозны мужские голоса:

«То сквозь тучу не с гор опустился орел
На прямых, на широких, на плавных крылах,
Славный князь Тмкаберда на землю сошел,
На врагов нагоняя смятенье и страх.

То не туч грохотанье в расщелинах гор,
Не блеснула свирепая молния там —
Это схватка Татула в расщелинах гор,
Это сабля Татула, сверкнувшая там.

Не сравнится нагорный орел с храбрецом —
Шах пред ним растеряется, дрогнув лицом».

Ու չի դադարում երգի հետ վարար
Կախեթի գինին խելագար հոսել.
Խըմում են տիկնոջ թանկ կյանքի համար,
Որ էն ժայռերին ծաղիկ է բուսել:

Խըմում են կըռվող քաջերի փառքին,
Որ կըռվի դաշտում կյանք չեն խընայում,
Եվ ընկածների սուրբ հիշատակին,
Որ երկընթից են այժմ իրենց նայում...

Պըտույտ է գալի ծաղիկ տիրուհին,
Անցնում է, հըսկում սեղաններն ամեն,
Հորդորում, խընդրում, որ ուրախ լինին,
Որ լիքն ու առատ բաժակներ քամեն:

— Օ՛ֆ, տիրուհի, աստված վկա,
Էլ չենք կարող մենք խըմել.
Էլ ուժ չըկա, էլ տեղ չըկա,
Շատ ենք խըմել ու հոգնել...

Ու հանգչում է Թըմուկ բերդը,
Պապանձվում է ու մարում,
Հարբած, հոգնած տերն ու վոյքը
Մըրափում են խավարում:

VIII

Լուռ ու խավարչտին կամարների տակ,
Հոգնած ու քընած բազմության վըրով
Թըռչում են, թըռչում, սև՛, չարագուշակ
Երպաներն ահեղ, անվերջ խըմբերով:

Երազ է տեսնում Թաթուկ իշխանը,
Որ վիշապ օձը եկել է ահա,
Եկել փաթաթվել, իր բերդը պատել.
Գըլուխը դըրել էտ պոչի վրա:

Все беспутнее пир, все пьянее поток.
Брызжут вина Кахетии, чаши звончей.
Гости пьют за растущий на скалах цветок —
За свою госпожу, за утеху очей.

Пьют здоровье и честь храбрецов дорогих,
Что для ближнего жизни в бою не щадят...
Пьют за славу живущих и в память других,
Тех, что с неба на жаркую битву глядят.

Госпожа угощает гостей дорогих,
Наблюдает за пиршеством зорко она,
Чтоб веселье росло, чтобы говор не стих,
Чтобы выпили полные чаши до дна.

«Свидетель бог, твое вино
Все выпито до дна.
Мы до краев полны давно,
Мы пьяны допьяна!»

И стих чертог. И черен стал
Зубцов немой венец.
Татул с дружиною устал.
Храпят. Храпят. Конец.

VIII

Под зловещими сводами еле видны,
Спят вповалку, повержены ниц.
И витают, витают их тяжкие сны,
Вьются тяжкие сны чередой верениц.

Снится, снится Татулу — мутит его мрак,—
Снится, будто вползает на башенный мост
Змей кольчатый, дракон. Обвивается враг
Вкруг стены крепостной и кусает свой хвост.

Ու բարձրացնում է հրեշն ահուելի,
Իրեն զըլուխը բարձրացնում է վեր,
Բարձրացնում մինչև բարձունքը բերդի,
Մինչև Թաթուլի պալատն ու տըներ:

Պառկած է իբրև Թաթուլ իշխանը
Նապելի կընոջ զըլուխն իր կըրծքին,
Ու իբր ասում է՝ վե՛ր կաց, իմ հրեշտակ,
Թո՛ղ, որ սպանեմ ես էդ հրեշին:

Էսպես է ասում Թաթուլ իշխանը,
Ու վարհուրանքով տեսնում է հանկարծ,
Իրեն սիրելի կընոջ զըլխի տեղ
Օձի զըլուխն է կըրծքին ծանրացած...

IX

Է՛յ, հրսկեցե՛ք, ի՞նչ եք քընում,
Քաջ պինվորներ Թաթուլի.
Ո՛վ է, տեսեք, տանջվում մըրթում,
Քուն չի աչքին մոտ գալի:

Չըլինի՞ թե հաղթահարված,
Ճարը հատած թըշնամին
Դավ է դընում մուխն ու մեռած
Կես գիշերվա էս ժամին:

Վե՛ր կացեք, վե՛ր, ամբողջ գիշեր
Մարդ է գընում ու գալի.
Հե՛յ, վարթենցե՛ք, առյուծ քաջեր,
Պահապաններ Թաթուլի:

Վե՛ր կացեք, վե՛ր, հարբեցրել է
Իր հաղթական հյուրերին,
Բաց է անում դուռն ու դարպաս
Չեր դավաճան տիրուհին:

Подымается медленно чудище. Вот
Запрокинулось черной своей головой.
Голова уже с башнями вровень плывет
И глядится в татулов чертог огневой.

И как будто Татул не один в эту ночь,
И как будто с женою любимою он,
И как будто он молвит: «Привстань, чтоб помочь,
Я дракона убью, я прерву этот сон!»

Так Татул говорит. Но, взглядевшись, дрожит,
Ибо чувствует он сквозь смятение и мусть,
Что не с милой женой, как бывало, лежит,
Что вдавилась драконья глава в его грудь.

IX

Страхните сон! **Всмотритесь в ночь!**
Хоть и темным-темна...
Чья это тень метнулась прочь,
Не знающая сна?

Иль то отчаявшийся враг,
Победой не кичась,
Предательски глядит во мрак,
В ночной, могильный час?

Сомкнитесь, **воины, в щепи!**
Здесь бродит человек!
Эй, стража львиная, не спи!
Ты все проспишь навек!

Вас опомта **госножа,**
Чтоб дверь **открыть врагам!**
И дверь **откроется, шкима,**
За дверью **свистит там.**

Դա՛վ... դա՛վ... ելե՛ք... կոչնա՛կ... պահնա՛կ...
Ջենք առեք շո՛ւտ... ձի հեծե՛ք, ձի՛...
Ճրղընչում են, դրղըրդում են
Դարպասները երկաթի...

X

Բաց արավ ցերեկն իր աչքը պայծառ
Աշխարհքի վըրա, Ջավախքի վըրա,
Ավերակ բերդին, սև ամալի նըման,
Ծուխն ու թըշնամին չոթել են հա:

Հաղթության փառքով ու զինով հարբած
Զընած են բերդի և՛ կորքերն, և՛ տեր,
Ու հավիտյան էլ մընացին քնած,
Դավին անտեղյակ, ցավին անտարբեր:

Նըստած է Շահը. նըրա առաջին
Ահա իրիկվան քեֆի սեղանը.
Նայում է Շահը անտեր զահուլքին
Մտքովն անցնում է աշխարհքի բանը:

Աշխարհքում հաստատ չըկա ոչ մի բան,
Ու մի՛ հավատալ երբեք ոչ մեկին.
Ոչ բախտի, փառքի, ոչ մեծ հաղթության,
Ոչ սիրած կնկա տըված բաժակին...

Ու լի դառնությամբ հարցընում է նա
Դալուկ, մարմարիոն Թըմկա տիրուհուն.
— Պատասխան տո՛ւր ինձ, մատնիչ սևաչյա,
Մի՛թե Թաթուլը քաջ չէր ու սիրուն...

— Զաջ էր ու սիրուն քեզնից առավել.
Մի բարձր ու ազնիվ տղամարդ էր նա.
Կնոջ մատնությամբ ամրոց չէր առել,
Չէր եղել կյանքում երբեք խաբեբա...

Встань! Там измена! Напролом!
В бой! На коней! Вперед!
И лязгает железный лом
В тугой затвор ворот.

X

Ясный день открывает большие глаза,
И опять он глядится на мир, на Джавахк.
А над крепостью отбушевала гроза,—
Все в развалинах, в дымных густых кружевах.

Упоенные славой побед и вином,
Крепко спят и войска. И отважный Татул
Беспробудным, навек обнимающим сном,
Не узнав об измене, навеки уснул.

Перед шахом, пред сумрачным взором его,
Пир вчерашний, и чаши, и снедь на столах...
Сиротеющий трон. Все черно и мертво.
Кончен пир. И о бренности думает шах.

Все пройдет. Все изменит. Все тщетно, как дым.
Так не верь ничему, не вверяйся душой
Ни счастливым часам, ни удачам своим,
Даже чаще, что подана милой женой!

И горчайшее слово он молвит: «Скажи,
Госпожа Тмкаберда! Бледна ты, как мел,
Черноокая женщина, полная лжи!
Разве не был твой муж и прекрасен и смел?»

«Он прекраснее был, и смелей, и честней
Всех на свете, мой мертвый владыка и муж!
Он предательством женским не брал крепостей!
Никогда он обманщиком не был к тому ж!»

Էսպես տիկինը տըվավ պատասխան.
Անհուն ցասումից մըռընչաց Շահը.
— Հե՛յ, դահի՛ճ,— գոռաց գազանի նըման.
Դահիճը իսկույն մտավ սրահը:

XI

Դահիճն եկավ ոտից գըլուփ
Կարմիր հագած ու արյուն,
Ու դուրս տարան իր պալատից
Թըմկա չըքնաղ տիրուհուն:

Տարան անտակ էն ժեռ քարից,
Որ կանգնած է մինչ էսօր,
Էն ահավոր քարի ծերից
Գըլորեցին դեպի ձոր:

Գել ու աղվես եկան հանդից
Ագահ սիրտը լափեցին,
Ցին ու ագռավ իջան ամպից,
Սև աչքերը հանեցին:

Անցավ անտես ու աննըման
Էն սիրունը աշխարհից,
Ինչպես ծաղիկն անցած գարնան,
Որ չի ծաղկիլ էլ նորից:

Անցավ պալում էն մեծ արքան
Իրեն փառքով ու կորքով,
Անցավ Թաթուկն էն հաղթական
Ու իր քաջերն էն կարգով:

Ու նըրանցից մենակ անմեռ
Էս կրույցը հասավ մեզ,
Որ մեզանից հետո էլ դեռ
Պետք է խոսվի միշտ էսպես:

Так ответила. И, разъяренно рыча,
Содрогаясь всем телом, как бешеный зверь,
Шах поднялся и крикнул: «Позвать палача!»
Только крикнул — тотчас открывается дверь.

XI

Весь в красном с головы до пят
В чертог палач вошел.
Из этих сумрачных палат
Он женщину увел.

Ее привел он на скалу,
Что и сейчас видна,
И сбросил женщину во мглу,
Где не достанешь дна.

Дрались волчица и лиса,
В ущелье труп грызя.
Стервятник хищный сорвался,
Ей выклевал глаза.

И та, чьи очи так нежны,
Чьи так влажны уста,—
Цветок неслыханный весны,—
Исчезла без следа.

И мощный шах прошел, как дым,
Со славой ратных дел.
Татул, что был непобедим,
Покинул наш предел.

И лишь одно дошло до нас
Предание о них.
Не смолкнет памятный рассказ
И для времен иных!

XII

Հէ՛յ, պարոննե՛ր, ականջ արե՛ք
Թափառական աշուղին,
Սիրո՛ւն տիկնայք, ջահե՛լ տըղերք,
Լավ ուշ դըրեք իմ խաղին:

Ամենքս էսպես հյուր ենք կյանքում
Մեր ծնընդյան փուշ օրից,
Հերթով գալիս անց ենք կենում
Էս անցավոր աշխարհից:

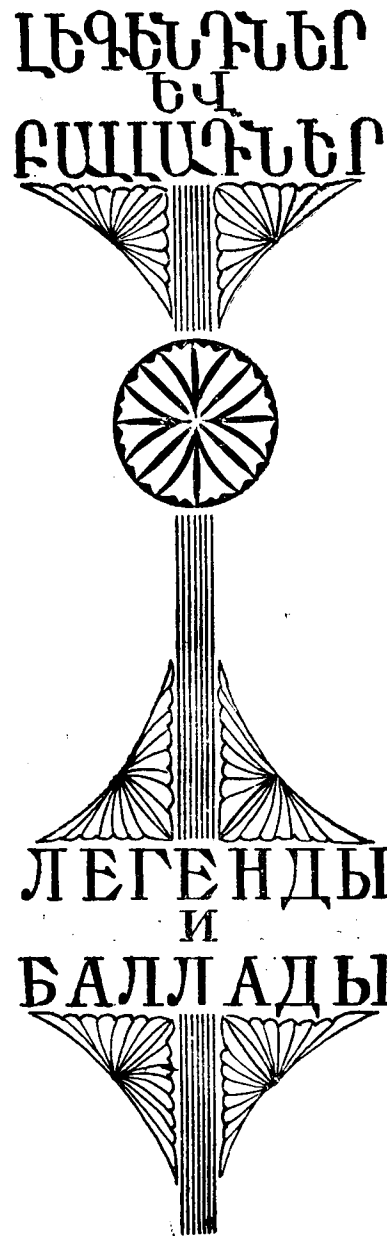
Անց ենք կենում... միայն անմահ
Գործն է խոսվում լավ ու վատ.
Ա՛խ, երանի՛ ո՛վ մարդ կըզա
Ու մարդ կերթա անարատ:

XII

Эй, молодежь, собирайся в круг!
Красавицы, ко мне!
Расскажет странник вам, ашуг,
О давней старине.

Друзья! Мы в жизни гости все.
Со дня рожденья мы
Бредем по суетной стезе,
И ждет нас царство тьмы.

Но нас дела переживут,—
Злой, доброй ли молвой,
Блажен, кто безупречно тут
Весь путь проходит свой!

ԵՌԻՆՆ ՌԻ ԿԱՏՈՒՆ

Ժամանակով Կատուն ճոն էր,
 Եունն էլ գըլխին գըղակ չուներ,
 Միայն, գիտեմ ոչ՝ որդիանց որդի
 ճանկել էր մի գառան մորթի:
 Եկավ մի օր, ձմեռվան մըտին,
 Կատվի կուշտը տարավ մորթին:
 — Բար աջողում, ուստա Փիտ,
 Գլուխըս մըրսեց, ի սեր աստծո,
 Ա՛ռ էս մորթին ու ինձ համար
 Մի գդակ կարի գըլխիս հարմար:
 Վարձիդ համար միամիտ մընա՞,
 Համա-համա շատ չուշանա:

— Աչքիս վրա, բեռի Քուշի.
 Մի գըղակ ա, հո մի բուրբ չի.
 Զու թանկագին խաթեր համար
 Ուրբաթ օրը համեցեք տար:
 Փողի մասին ավելորդ ա,
 Մեր մեջ խոսելն էլ ամոթ ա.

ПЕС И КОТ

I

Скорняжным
 Теплым
 Ремеслом
 Занялся кот
 Когда-то.
 Мурлыча песню,
 За стеклом
 Сидел
 Скорняк усатый.
 Как вдруг
 К нему
 Явился пес
 И шкурку
 Мягкую
 Принес.

II

«Здорово, кот!—
 Промолвил пес,
 Протягивая лапку.—
 Трещит

На улице мороз,
 Скорее
 Шей мне шапку!
 Я за ценой
 Не постою.
 Ну, что ж,
 Сошьешь?»
 «Изволь, сошью!»

III

«А долго ль ждать?»
 «В денек-другой
 Окончу я работу.
 Ты приходи,
 Мой дорогой,
 За шапкою в субботу!
 Папаху шить—
 Не шубу шить.
 Для друга

Ի՞նչ մեծ բան ա, տո՛ր, հե՛ր օրհնած,
Միա՛յն, միա՛յն մի գրակի վարձ:

Ուրբաթ օրը քեռի Զուչին՝
Ուստից առաջ՝ բաց-բաց կուճին
Թափ-թափ տալով՝ ծանրը ու մեծ,
Ուստա Կատվի շենքում կանգնեց.
— Ուստեն ո՛ւր ա... փափախս ո՛ւր ա...
— Մի քիչ կացի — հրես կերևա:

II

Ուստեն եկավ քուրքը հագին,
Շանը տեսավ, բեղի տակին
Իրեն-իրեն քիչ փրնթփրնթաց
Ու մուշտարու վրա թընդաց.
— Ցուրտը տարա՛վ... վա՛հ, տընա՛շեն,
Չես թող անում մի շունչ քաշեն.
Հեշտ բան հո չի՛, հըլա նոր եմ
Ցըրցամ տըվել, թե որ կարեմ:
— Դե հե՛ր օրհնած, էտե՛նց ասա,
Էդ բարկանալը էլ ընչի՛ս ա:
Փող եմ տըվել, վախտին կարի,
Թե չե՛ ասա՛ էգուց արի:
Համ ասում ես, համ չես կարում,
Համ խոսում ես, վըրես գոռում,
Հա՛մ, հա՛մ, հա՛մ, հա՛մ,
Բանի՛, ա՛խպեր, գընամ ու գամ...
Ասավ Զուչին ու նեղացած
Վերադարձավ գըլուխը բաց:

III

Մին էլ եկավ, դարձյալ չըկար.
Էս անգամը դիպան իրար.
Էլ անպատիվ, անկարգ խոսքեր,

Можно
Поспешить!

IV

Такую шапку
Смастерим,
Что будет всем
Завидно
А о цене
Поговорим.
Нам торговаться
Стыдно.
Папаху шить —
Не шубу шить.
С деньгами можно
Не спешить».

V

В субботу утром
Старый пес,
Потягиваясь зябко,
Просунул в дверь
Замерзший нос.
«Ну что,
Готова шапка?»
«Нет», — говорят
Ему в ответ.
«А где хозяин?»
«Дома нет!»

VI

Продрогший пес
Присел и ждет
Перед крыльцом
На тряпке.
Вот по дорожке
Кот идет

В богатой
Новой шапке.
Увидев пса,
Сказал он так:
«Зачем торопишься,
Чудак?
С таким шитьем
Нельзя спешить.
Нешуточное дело!
Папаху шить —
Не шубу шить,
Но надо шить умело,
Побрызгал шкурку
Я с утра,
Теперь кроить ее пора!»

VII

«Мне очень жаль,—
Ответил пес,—
Что шапка не готова.
Но не сердись
На мой вопрос:
Когда явится
Снова?
Не в гости
Я хожу
В твой дом,
А за своим
Хожу
Добром!»

VIII

«Ну, так и быть,—
Бормочет кот,—
Приди к обеду
В среду!»
Среда настала.

Էլ հին ու նոր, էլ հեր ու մե՛ր,
Էլ գող Փիտո՛ւ, էլ քաջալ Շո՛ւն...
Բանը հասավ դիվանբաշուն:
Շունը մինչև զընաց, եկավ,
Ուստա Կատուն կոտորին ընկավ,
Գըլուխն առավ ու մի գիշեր,
Հայդե՛, կորավ. էն կորչիլն էր...

IV

Էն օրվանից մինչև օրս էլ
Շունն էս բանը չի մոռացել.
Մըտքում հլա դեռ պահում ա,
Որտեղ կատվին պատահում ա,
Վեր ա թըռչում, վըրա վազում,
Իրեն մորթին ետ ա ուզում.
Իսկ սևերես Կատուն հանկարծ
Ետ ա դառնում ու բարկացած
Փըշտացնում ա. մըթամ նոր եմ
Ցըրցամ տղվել, թե որ կարեմ:

Пес идет
За шапкою
К соседу.
«Как поживаешь?»
«Жив-здоров!»
«Готов заказ?»
«Нет, не готов!»
Тут вышел крупный

разговор,
Потом и потасовка.
«Ты, братец, плут!»
«Ты братец, вор,
Жена твоя воровка!»
«Щенск!»
«Урод!»
«Молокосос!»
«Паршивый кот!»
«Плешивый пес!»

IX

Доходит дело
До суда.
Узнав
Про эту драку,
Судья сказал:
«Позвать сюда
И кошку, и собаку!»
Лукавый кот
И бедный пес
Вдвоем явились
На допрос.

X

Кто их судил,
Когда и как—
Отдельно
Или вместе,—

Я не скажу.
Но кот-скорняк
С тех пор пропал
Без вести.
Бежал он,
Хвост подняв трубой,
И все меха
Унес с собой!

XI

А так как
Этот кот-скорняк
Всем нашим кошкам
Прадед,—
Семейства кошек
И собак
Между собой
Не ладят.
Кота увидев,
Честный пес
Рычит
И громко лает,
Как будто
Каверзный вопрос
Задать ему желает:
«Готова шапка
Или нет?»
А кот
Шипит ему в ответ,
При этом кот
Плюется так
В смущенье
Или в страхе,
Как это делал
Кот-скорняк,
Когда кроил лапахи.

ԱՆԲԱՆՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ

Մի օր Չըղջիկն ու ճայն եկան
Թե՛ ե՛կ դառնանք վաճառական:
Ասին ու խելք-խելքի տըվին,
Հավան կացան, պայման դրին.
Բայց՝ արի տես... որ փող չունեն:
Շատ միտք արին, թե ինչ անեն,
Վերջը եկան Փըղի մոտը,
Ընկան նըրա ձեռն ու ոտը,
Ու մուրհակով,
Շահով, կարգով,
Փող վեր առան բավականին,
Ինչքան պետք էր իրենց բանին:
Չիղջը մընաց, տընպահ դառավ,
Ճայը բոլոր փողերն առավ,
Առավ, նըստեց նավի միջին,
Հասավ Մըսըր, Չինումաչին,
Ֆարս, Հընդըստան,
Արաբըստան...
Է՛լ թանկագին քիրմանի շալ,
Է՛լ մարգարիտ, վըմրուխտ ու լալ,
Հընդու խուրմա, փըստա, բաղամ,
Եվ... ո՛ր մեկի անունը տամ.
Ինչ որ տեսավ, աչքը սիրեց,
Առատ-առատ նավը լըցրեց.
Նավը լըցրեց հապար բարով
Ու ետ՝ եկած ճանապարհով
Ուրախ-ուրախ տուն էր գալի:
Ճամփին ծովում սարսափելի
Ալեկոծում, մըրրիկ ելավ,
Ջարկեց, տարավ ապրանք ու նավ:
Միայն սովորաբար ճայը էնօր
Ապատվեցավ մերկ ու տըկլոր:
Ապատվեցավ — փառք իր ասծուն,
Բայց ի՞նչ սըրտով խեղճը գա տուն.
Գա՛ — ի՞նչ ասի պարտքատերին.

ЗЛОСЧАСТНЫЕ КУПЦЫ

Летучей Мыши с Чайкой вдруг
Взбрело купцами стать сам-друг.
Ведут летуны разговор
И заключают договор.
Но вот беда: нет ни гроша,—
Ведь это срам для торгаша,—
Бегут к Шипу они, спеша.
И, вексель дав,
И подсчитав
Проценты с суммы, что он дал,
Берут изрядный капитал.
Мышь дом, как сторож, стерегла,
А Чайка деньги забрала,
Сев на корабль, среди пучин
Плывет во Мсыр, в Чинмачин,
И в Фарсистан,
И в Индостан.
Там, нагрузив судно добром,
Опять плывет морским путем,
Стремится весело в свой дом!
Вот дорогие шали тут,
Вот жемчуг, лал и изумруд,
Фисташки, финжки, миндаль,—
Всего не перечесть мне, жаль...
Все, все, что приглянулось ей
Из украшений и сластей.
Но страшный шквал
На море встал.
Товары буря унесла,
И Чайка жизнь едва спасла,
Своей хранимая судьбой.
Но как вернуться ей домой?
Что кредитору ей сказать?
Как пред приятелем предстать?

Ո՞նց երևա իր ընկերին...
 Ընկերն էնտեղ՝ դուռը կըտրած,
 Աչքը ճամփին, վիպը ծղոած,
 Համրում է օրն օրի վըրա,
 Թե՛ մեր ճայը երբ պիտի գա...
 Երկար նայեց,
 ճամփեն պահեց,
 Շատ լավ ու վատ երապ տեսավ,
 Մինչն պարտքի օրը հասավ,
 Ու՛ մուրհակի թուղթը ձեռին,
 Փուշը տընկվեց կըտեր ծերին:
 — Է՛յ, բարեկամ, ի՞նչ բանի եք.
 Էլ չեք ասում թե պարտք ունեք...
 Գործ բըռնեցիք, հորս ողորմի,
 Ետ տվեք դե փողըս հիմի:
 Թուղթ եք տըվել՝ վախտ իմացեք,
 Ամոթ, արուռ, ահ ունեցեք...
 Թալան հո չի՛... մեղք եմ ես էլ...
 Ախպե՛ր, էսպես բա՛ն եք տեսել.
 Ոսկի տա մարդ իրեն ձեռով,
 Չըկարենա առնի կոռո՛վ...
 Սրանից հետո դե արի դու
 Ու ձեռ մեկնի աղքատ մարդու...
 Գոռգոռում էր ողջ թառակում,
 Հայհոյում էր, խայտառակում.
 Ամեն մարդ էլ, ով որ լըսում,
 Հենց մի բերան էն էր ասում.
 — Ա՛յ ամոթ ձեզ, Չըղջիկ ու ճայ,
 Ի՞նչ ենք լըսում.— վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ.
 Անուններդ վաճառական,
 Ու էս տեսակ խայտառակ բա՛ն...
 Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ,
 Չըղջիկ ու ճայ...

Չըղջիկն էսպես միշտ լըսելիս
 Սիրտը բերնով դուրս էր գալիս:
 Բարկանում էր իրեն մըտքում,
 Անիծում էր, չըքում, թըքում.

Там у порога Мышь сидит,
 Там на дорогу Мышь глядит,
 Считает дни: когда ж, когда ж
 Вернется в дом торговец наш?
 Ей долго ждать
 И тосковать,
 И видеть сны, боясь, дрожа,
 Что близко время платежа...
 И вот на кровле Шип стоит,
 И, с векселем в руках, кричит:
 «Эй, чем вы заняты, друзья?
 Забыли, как помог вам я?
 Дельцы за здорово живешь,
 Пора произвести платеж!
 Коль вексель дали — знайте срок,
 Бесстыдство, — это ль не порок!
 Ведь тут грабеж средь бела дня,
 Ведь это гибель для меня!
 Свое же золото отдать
 И не сумеь обратно взять?!
 Вот и попробуй тут помочь,
 Просителя не выгнать прочь!»
 Так Шип кричал на весь квартал,
 Сердито должников ругал.
 А кто слышал,
 Тот повторял:
 «Ай, Мышь! Ай, Чайка! Ай-ай-ай!
 Не стыдно ль слышать вам? Ай-ай!..
 Куницы совсем с недавних пор,
 И вдруг — в делах такой позор!
 Мышь с Чайкой, ай,—
 Ай-ай, ай-ай!»
 А Мышь летучая — внимай!
 Уйти куда
 Ей от стыда?
 Плевалась, плакала, кляла:
 «Ах, Чайка, чтоб ты померла!

— Ա՛յ քու տունը քանդվի, ա՛ ճայ,
 Ա՛յ դու դառնաս գրրողի փայ.
 Էս ի՞նչ բան էր, որ դու արիր,
 Գլուխս էս ի՞նչ փորձանք բերիր...
 Ու խընդրում էր ամեն անգամ.
 — Մի՛ նեղանար, Փուշ բարեկամ,
 Շատ ես կացել,
 Կա՛ց մի քիչ էլ.
 Թուղթ ըստացա երեկ ճայից,
 Թե՛ դուրս եկա Արաբիայից.
 Որտեղ որ է՝ շուտով կըգա,
 Դեռ մի բան էլ ավել կըտա...
 — Ես չեմ ուզում ավելն, ախպեր,
 Կանխիկ համրած իմ փողը բեր.
 Շահ եք գըրել,
 Վախտ եք դըրել.
 Ինչ գըրած ա, էն եմ ասում,
 Ձեկնից ավել բան չեմ ուզում:
 — Չէ՛, աղա Փուշ,
 Թե վաղ, թե ուշ,
 Փողն իր կարգին, շահն իր կարգին,
 Իսկ պատիվը... ես իմ հոգին...
 Ես հույս ունեմ... ասենք պարտք ենք...
 Բայց չէ՛ ախար մենք էլ մարդ ենք...
 Չէ՛, քու արածն ով մոռանա,
 Իր աստվածն էլ նա կուրանա...

Խեղճը էսպես լեզու ածավ,
 Շատ հույս տըվավ, շատ խոստացավ,
 Շատ սուտ ասավ պարտքատերին,
 Շատ ըսպասեց իր ընկերին.
 Բայց ընկերը չըկա՛, չըկա՛:
 — Էս ի՞նչ ցավ էր. աստված վըկա.
 Ի՞նչ իմ բանն էր՝ մըտա մեջը,
 Որ խայտառակ լինեմ վերջը...
 Ի՞նչպես պըրծնեմ էս կըրակից,
 Էս ահագին պարտքի տակից,

Чтоб ты истлела под землей!
 Ну, что ты сделала со мной?
 Ведь ты меня, ох, как срамишь!..»
 И вновь, и вновь просила Мышь:
 Шип, не сердись,
 Не торопись.
 Ты долго ждал. Подожди чуть-чуть.
 Вчера пришло письмо, что в путь
 Пустилась Чайка. Ну, вот-вот
 С тобой произведем расчет,
 Кой-что накинem сверх того...»
 «Ну, нет, не нужно ничего,
 Возьму лишь то, что я вам дал,
 Я и проценты подсчитал.
 Назначали вы сами срок,—
 Прошу платить, коль он истек,
 А лишнее нейдет мне впрок...»
 «Нет, господин,
 Расчет один:
 Сполна все выплатим тебе.
 Проценты сами по себе —
 И благодарность будет тож,
 Поверь... Ведь люди мы... Не ложь...
 Ведь надо бога позабыть,
 Чтоб так нечестно поступить».

Бедняжка — так, бедняжка — сяк...
 Не оправдаться ей никак!
 И кредитору наврала,
 Приятельницу всё ждала.
 Коварной Чайки нет как нет.
 «Что за напасть! Не мил мне свет!
 Ведь вот несчастье, вот беда,
 Я осрамилась навсегда:
 Не вылезть мне, как из огня.
 Из долга. Кто спасет меня?
 Что мне сказать?

Էլ ի՞նչ ասեմ,
Ո՞նց ըստասեմ.
Նա ե՛րբ կըգա, ի՞նչ իմանամ,
Ո՛ր ջուրն ընկնեմ... ո՞ւմ մոտ գընամ...

Շատ միտք առավ,
Դես-դեն թըռավ:

Ինչ որ ուներ տանը, հագին,
Ողջ հավաքեց, տըվավ պարտքին,
Ցիփ մերկացավ:

Էլ չըպըրծավ:

Վերջը տեսավ, որ ճար չեղավ,
Թևեր առավ, ինքն էլ փախավ,
Փախավ, կորավ, որ էլ էնպես,
Դատարկ, սընանկ ու սևերես,
Ոչ պատահի պարտքատերին,
Ոչ երևա լույս աշխարհին:

Այնուհետև իր նամուսից,
Չըղջիկը մերկ, փախած լուսից,
Ցերեկները դես-դեն թաքչում,
Գիշերն է միշտ մըթնում թըռչում,
Որ չերևա իր թայ-թուշին,
Ոչ պարտքատեր աղա-Փուշին:
Ճայն էլ ծովում,
Ճըչում, ծըվում,
Ջուրն է մըտնում,
Դուրս է պըրծնում,
Թևին տալիս,
Ման է գալիս,
Թե մի գուցե բախտը բանի,
Կորուստն էլ ետ ջըրից հանի:
Իսկ Փուշն, արդեն հույսը հատած,
Ճանկ ու ատամ սուր պատրաստած,
Կողքովն ով որ անց է կենում՝
Զաշում է փեշն ու հարցընում,
Թե չե՞ն տեսել մեկն ու մեկին,
Էն լիրբ ճային կամ Չըղջիկին.
Ու էն օրից մինչև օրս էլ
Մեկը մեկին դեռ չեն տեսել:

Чего мне ждать?»

Пришлось по дому все собрать
И все до ниточки отдать.

А что за толк?—

Остался долг.

Ну, тут уж стало ей невмочь
На крыльях улетела прочь,
Исчезла, сгнула, чтоб ей—
Банкроту, ставшей всех бедней,—
Уж не являться на позор
Пред кредитора грозный взор.

С тех пор, гонимая стыдом,
Она уж не летает днем.

Когда ночная ляжет тишь,
Тогда летает наша Мышь,—
Во тьме укрыться легче ей
От кредитора и друзей.

А Чайка... ах,

Кричит в волнах,
То вдруг нырнет,
То вновь всплывет,
Вся трепеща
И все ища:

Вдруг в глуби вод
Товар найдет!

А Шип с обиды и тоски
Все точит злобно коготки,
И если мимо кто идет —
Его за полы он берет,
Крича: «Эй, ты не видел, слышь,
Бесстыдниц — Чайку или Мышь?»
..Те дни прошли. Проходят дни.
А все не встретились они.

ԱՆԹԱՄԱՐ

Ծիծաղախիտ Վանա ծովի
Փոքրիկ գյուղից առափնյա,
Ծովն է մըտնում գաղտագողի
Ամեն գիշեր մի տըղա:

Ծովն է մըտնում առանց նավակ,
Բազուկներով առնացի,
Ջուրը ճողփում, լող է տալի
Դեպի կըղզին դիմացի:

Խավար կըղզուց պարզ ու պայծառ
Մի լույս կանչում է նըրան,
Մի վառ փարոս նըրա համար,
Չըմուլորի իր ճամփան:

Սիրուն Թամարն ամեն գիշեր
Այնտեղ կըրակ է անում,
Եվ ըսպասում է անհամբեր
Այնտեղ՝ մոտիկ դարանում:

Ծըփում է ծովն ալեծածան.
Ծըփում է սիրտը տըղի.
Գոռում է ծովն ահեղաձայն,
Նա կըռվում է կատաղի:

Եվ Թամարը սըրտատըրրոփ
Արդեն լըսում է մոտիկ
Ջըրի ճողփյուն, ու ողջ մարմնով
Սիրուց այրվում է սաստիկ:

Լըռեց: Ծովի խավար ափին
Կանգնած սև-սև մի ըստվեր...

ԱХТАМАР

Каждой ночью к водам Вана
Кто-то с берега идет
И без лодки, средь тумана,
Смело к острову плывет,

Он могучими плечами
Рассекает лоно вод,
Привлекаемый лучами,
Что маяк далекий шлет,

Вкруг поток, шипя, крутится,
За пловцом бежит вослед,
Но бесстрашный не боится
Ни опасностей, ни бед.

Что ему угрозы ночи,
Пена, воды, ветер, мрак?
Точно любящие очи,
Перед ним горит маяк!

Каждой ночью искры света
Манят лаской тайных чар:
Каждой ночью, тьмой одета,
Ждет его к себе Тамар.

И могучими плечами
Бороздит он лоно вод,
Привлекаемый лучами,
Что маяк далекий шлет.

Он плывет навстречу счастью,
Смело борется с волной.
А Тамар, объята страстью,
Ждет его во тьме ночной.

Ահա և նա... իրար զըտան...
Կասկածավո՛ր լուռ գիշեր...

Միայն ալիքը Վանա ծովի
Մեղմ դիպչում են ափերին,
Հըրհըրելով հեռանում են
Շըշունջներով անմեկին:

Նըրանք ասես փրսփրսում են...
Ու աստղերը կամարից
Ակնարկելով բամբասում են
Լիրբ, անամոթ Թամարից...

Բամբասում են կուսի սըրտում...
Ժամ է արդեն... ու կըրկին
Մինն ալեկոծ ծովն է մըտնում,
Մյուսն աղոթում եպերին...

«Ո՛վ է ջահել էն խիպախը,
Որ հենց հարբած իր սիրով,
Սըրտից հանած ահն ու վախը
Ծովն անցնում է գիշերով:

Ծովն անցնում է մյուս ափերից
Մեր Թամարին համբուրում...
Աղջի՛կ խըլի նա մեր ձեռի՛ց...
Ի՛նչի տեղ է մեկ դընում...»:

Էսպես ասին վիրավորված
Կըղզու միջի ջահելներ
Ու Թամարի ձեռքով վառած
Լույսը հանգցրին մի գիշեր:

Մոլորվեցավ խավար ծովում
Լողորդ տըղան սիրահար,

Не напрасны ожидания...
Ближе, ближе... вот и он!
Миг блаженства! Миг свиданья!
Сладких таинств райский сон!

Тихо. Только воды плещут,
Только, полны чистых чар,
Звезды ропщут и трепещут
За бесстыдную Тамар.

И опять к пучинам Вана
Кто-то с берега идет.
И без лодки, средь тумана,
Вдаль от острова плывет,

И со страхом остается
Над водой Тамар одна,
Смотрит, слушает, как бьется
Разъяренная волна.

Завтра — снова ожидания,
Так же искрится маяк,
Тот же чудный миг свиданья,
Те же ласки, тот же мрак.

Но разведал враг жестокий
Тайну любящих сердец:
Был погашен свет далекий,
Тьмой застигнут был пловец.

Растоптали люди злые
Ярко блещущий костер,
Небеса молчат ночные,
Тщетно света ищет взор.

Ու բերում է հողմը, բերո՛ւմ
Հառաչանքներն՝ «Ա՛խ, Թամա՛ր...»:

Մոտ է ձայնը. խոլ խավարում,
Ժայռերի տակ սեպացած,
Ուր ամեհի ծովն է գոռում,
Մերթ կորչում է խլացած,
Ու մերթ լըսվում ուժասպառ,
«Ա՛խ, Թամա՛ր...»:

Առավոտյան ծովը ծրփաց,
Ափը ձրգեց մի դիակ,
Նըրա շուրթին, պաղ, կարկամած,
Ասես մեռած ժամանակ
Սառել էին երկու բառ.
«Ա՛խ, Թամա՛ր...»:

Այն օրվանից սըրա համար
Կըղզին կոչվեց Ախթամար:

ԱՆԻԾԱԾ ՀԱՐՍԸ

Վաղ ժամանակ մի հայ շենում
Մի հարգևոր հարսն է լինում:
Նըրա բերնից՝ կեսուր-կեսար
Չէին լըսել մի շունչ, մի բառ,
Չէին տեսել շուրթը մի օր...
Էսպես խոնարհ ու հարգևոր:
Մի օր մենակ օդում նըստած,

Не заискрится, как прежде,
Маяка привет родной,—
И в обманчивой надежде
Бьется, бьется он с волной.

Ветер шепчет непонятно,
Над водой клубится пар,—
И вздыхает еле внятно
Слабый возглас: «Ах, Тамар!»

Звуки плача, звуки смеха...
Волны ластятся к скале,
И, как гаснущее эхо,
«Ах, Тамар!» звучит во мгле.

На рассвете встали волны
И примчали бледный труп,
И застыл упрек безмолвный:
«Ах, Тамар!» среди мертвых губ.

С той поры минули годы,
Остров полон прежних чар,
Мрачно смотрит он на воды
И зовется «Ахтамар».

ПРОКЛЯТАЯ НЕВЕСТКА

Невестки доля тяжела.
А эта уж такой была —
Она не только не всплакнёт,
Но даже глазом не моргнет,
Пусть обижают вновь и вновь
Ее и свекор и свекровь.

Իր ճոխ մազերն արձակ թափած,
Ապատ, անփույթ սանրում, հյուսում,
Հետն էլ ձենով երգ էր ասում:

«Աշխարհքը բանտ,
Մեջը անբախտ
Ես մի գերի անխընդում.
Սիրուն շորեր,
Ջահել օրեր
Ի՞նչ եմ անում էս բանտում:

Երնե՛կ ծըտին,
Ճյուղքի միջին
Ծըլվըլում է, թըռթըռում,
Թըռչում՝ սիրած
Ընկերն առած,
Ապա՛տ, կանա՛չ արտերում:

Ա՛խ, սև՛ ըլի,
Չըքվի, փըլի
Ծընված օրը աղջկա,
Ցավ ու խընդում
Փակված սրբտում,
Ծիծաղ չըկա, ախ, չըկա...»:

Մին էլ հանկարծ բացվեց դուռը,
Ու ներս մըտավ ծեր կեսուրը:
— Հո՛, պո՛, պո՛, պո՛, կանչեց խեղճը,
Գետին պատոփ՛, մըտնեմ մեջը...
— Հոպոպ դառնաս,
Անամոթ հարս:
Մի տե՛ս, մի տե՛ս,
Թե լըրբի պես
Գըլուխը բաց,
Ապատ նըստած՝
Ո՞նց է կանչում,
Չի ամաչում:

Но раз, беспечно весела,
Свободно косы расплела,
И, в комнате своей одна,
Запела песенку она:

«Мой дом — тюрьма.
Печаль и тьма.
И я навек в плену.
Каким нарядом ни мани,
Что светлой молодости дни.
Когда я жизнь клянусь?

Ах, птичкой стать,
Порхать, летать
С любимым среди ветвей!
Дыша весной,
В тиши лесной
Как петь отрадно ей.

Рожденья день —
Проклятый день,
Печален он для нас.
Мой грустен сон,
И в сердце — стон,
И смех навек угас».

И вдруг старуха в дверь вошла.
Певунья в страхе замерла
И, ни жива, и ни мертва,
Свекрови слушает слова:
«Удодом стань,
Невестка-дрянь!
Закрой поганый рот!
Ишь, весела!
Платок сняла,
Бесстыдная, орет!
Пусть немота
Скует уста,

Լեզուդ լալի,
Մազդդ թաղթի,
Գըլխիդ կըպչի
Սանրը միջի:

Ասավ-չասավ,
Մին էլ տեսավ՝
Սանրը գըլխին
Հարսն առաջին
Հոպոպ դառավ,
Երդկից թըռավ
Ու վերացավ,
Վե՛ր, հեռացավ:

Էն էր ու էն.
Խեղճն էն օրեն
Հանդերն ընկած՝
Հոպոպ մընաց,
Միշտ էլ էն հին
Սանրը գըլխին,
Չալի՛կ-մալի՛կ,
Լեզուն լալիկ,
Անխոս ու լուռ
Մոլոր, տըխուր:

Բայց երբ հանկարծ
Միտն է գալիս,
Որ գլխաբաց,
Երգ ասելիս՝
Իր կեսուրը
Բացեց դուռը,
Վեր է թըռչում
Սըրտատըրոփ
Ու դեռ ձըչում.
— Հո՛ւպո՛ւպ... Հո՛ւպո՛ւպ...

Засохни, облысей!..»
Сказала, — что ж,
Стал облик схож:
Невестка перед ней

Стоит, страшна — лицо черно,
На плечи — гребешок,
И вдруг, взлетев, она в окно
Умчалась на восток.

Вот все. Спустилась ночи мгла,
Домой бедняжка не пришла —
Удодом стала. Взад-вперед,
С торчащим гребешком,

В полях блуждает, не поет,
Не просит ни о чем.
Вся в пестрых перышках она, —
Нема, растерянна, грустна,
Но если вдруг припомнит дом,
Где некогда жила,
Час, как запела пред окном
И косы расплела,
И тот, ее сгубивший миг,
Когда вошла свекровь, —

Она взлетает, стынет кровь,
И раздается крик...
Она дрожит, ее трясет,
Она кричит: «Уд-од... Уд-од!...»

Վաղո՛ւց, երբ մոտ էր երկրին երկինքը,
 Ու լըսում էր դեռ մարդկանց տերն-ինքը,
 Էն լավ ժամանակ երկու մանուկներ
 Ունեին մի չար, մի անսիրտ խորթ մեր:
 — Կորե՛ք, զընացեք, աշխատանք արեք,
 Աշխատանք արեք ու եկեք կերեք.
 Ի՞նչ էք վեր թափել անգործ ու անբան,
 Հասած տղղերք եք հինգ-վեց տարեկան...

Ըսպես բարկացավ մի օր խորթ մերը,
 Ճիպոտներ տըվավ, դըրկեց հորթերը:
 Անհանգիստ հորթե՛ր, ամառվան շոգ օր
 Կետ արին, փախան, ընկան սար ու ձոր:
 Նըրանց ետևից՝ լալով, հևալով,
 Փոքրիկ որբերը՝ քարեքար գալով,
 Վազ էին տալիս անտառի միջում,
 Վազ էին տալիս ու իրար կանչում.

— Պողո՛ս, գտա՛ր:

— Չէ՛է՛:

— Պետրո՛ս, գտա՛ր:

— Չէ՛է՛:

— Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ,

— Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ...

Շատ որ ման եկան՝ խեղճերն հոգնեցին,
 եկան՝ խորթ մորը լալով պատմեցին.
 — Նա՛նի, ա՛յ նանի, կորան հորթերը...
 — Վա՛յ, գետինն անցնեք,— ճըչաց խորթ մերը,
 Թող դուք կորչեիք հորթերի տեղակ,
 Անտակ ձորի մեջ, անժած քարի տակ:
 Մի արջ պատահեր, մի գազան, մի գել,
 Որ չէի տեսել ձեր շուքը մեկ էլ...
 Դե՛, ետ զընացեք, զընացեք, կորե՛ք,
 Մինչև չըզոտնեք հորթերը բերեք՝
 Աչքիս չերևաք, ա՛յ աչքիս փըշեր,

Прежде был ближе к земле небосвод,
 И доносились молитвы сирот
 Легче до бога. В тот век золотой
 Жили два брата при мачехе злой.
 «Что несытнный разинули рот,
 Два дармоеда? Еда не уйдет.
 Живо за дело! Пяти лет Погос,
 Парень не малый; шести лет Петрос.
 Прутья возьмите, пасите телят!»—
 Из дому гонит хозяйка ребят.
 Мечется стадо, мычит от жары;
 Вроссыпь телята пустились с горы.
 Дети вдогонку,— а как их настичь?
 Слышится звонкий в лесу переключ:

«Погос, поймал?»— «Нет!»

«Петрос, загал?»— «Нет!»

«Ау, сюда!»

«Ау, куда?»

«Горе, беда!»...

Скрылись телята, и след их простыл.
 Выбились братья-подпаски из сил,
 С плачем вернулись: «Нет, мамка, телят!»
 «Что вас, проклятых, самих не съедят
 Лешие, звери? Медведь бы задрал
 Иль задавил бы в ущелье обвал,—
 Сгинули б оба, не видела б вас!
 Пропада нет вам, шипы моих глаз!
 Вон! И покуда скотины шальной
 Мне не найдете в трущобе лесной,
 Глаз не кажите! Иль в эту же ночь
 Вас я пристукну, постылые... Прочь!»
 Голод забыли Погос и Петрос:
 Рыщут, с утеса бегут на утес;
 Их не пугает чашоба и дичь.

Թե չէ՛ կըսպանեմ ես ձեզ էս գիշեր...

Ու ճիպոտն էլ ետ իրենց թաթերին,
Հոգնած ու սոված, արցունքն այտերին,
Փոքրիկ որբերը՝ անտառի միջում
Գիշերվան կիսին լալիս են, կանչում.

— Պողո՛ս, գըտա՛ր:

— Չէ՛է՛:

— Պետրո՛ս, գըտա՛ր:

— Չէ՛է՛:

— Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ,

— Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ...

Անտեր հորթերը չըկան ու չըկան:
Ճարները կըտրած՝ խեղճերը եկան,
Լալով չոքեցին.

— Տե՛ր աստված, ասին,

Ի՞նչ կըլնի, գըթաս՝

Գոնե թևեր տաս,

Թներ տաս՝ թըռչենք,

Թըռչենք ու կորչենք,

Որ էլ չտեսնի մեզ մեր խորթ մերը,
Մինչև որ գըտնենք կորած հորթերը...

Հենց ասին-չասին անմեղ բերանով,
Աստված որոտաց իր գըթոտ ձայնով.

— Ահա ձեզ թևե՛ր, սիրուն երեխե՛ք:
Թըռչուններ դառեք, թըռած ման եկեք,
Որ էլ չըտեսնի ձեզ ձեր խորթ մերը,

Մինչև որ գըտնեք կորած հորթերը:
Գիշերը քնեցե՛ք ծառերի ճյուղին,
Ծեղն ու ծղոտը արեք անկողին,

Ապրուստ էլ կերեք իմ լի սեղանից,
Երբ որ դադարգուն եղաք ձեր տանից...
Հսպես վերևից հենց կանչեց աստված,
Փոքրիկ որբերը փոխվեցին հանկարծ

Ու թևեր առան,

Թըռչուններ դառան:

Ու թևեր առած՝

В дебрях глубоких звенит переключи

«Погос, поймал?»— «Нет!»

«Петрос, загнал?»— «Нет!»

«Ау, сюда!»

«Ау, куда?»

«Горе, беда!»

Нет окаянных телят! А уж ночь

Скоро настанет, и бегать невмочь.

Сумрачны сени

Лиственной сети,

Став на колени,

Молятся дети,

Господа просят:

«Боженька милый!

Что тебе стоит?

Пусть твоей силой

Крылья нас носят,

Небо покоит,

Пташек укроет,—

Чтоб не постиг нас злой матери гнев

Ночью, покуда пустует наш хлев!»

Только невинный их зов прозвучал,

Ласковый голос с небес отвечал:

«Птичками будьте! Доколе на двор

Скот не вернется, вам в небе простор.

На ночь дубрава, тиха и глуха,

Ложе постелет из мягкого мха.

Замкнут от сырых родительский дом —

Будут им яства на пире моем».

Молвил всевышний — и в пташек лесных

Вдруг обернулись два братца родных.

Подняли крылья

Ввысь без усилья

Малых сирот,—

В синей пустыне

Волен их лет.

Թըռչուններ դառած
 Դեռ մինչև էսօր,
 Ընկած սար ու ձոր,
 Ծըվում են, մընչում,
 Մեկմեկու կանչում.
 — Պողո՛ս, գըտա՛ր:
 — Չէ՛է՛:
 — Պետրո՛ս, գըտա՛ր:
 — Չէ՛է՛:
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ:
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ:

ԱՐԾԻՎՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

Եղավ՝ մի անգամ անտառի միջին
 Արծիվն ու Կաղնին էսպես վիճեցին,
 Թե ո՞րն իրենցից շատ տարի կապրի,
 Ո՞րն է դիմացկուն ու պինդ ավելի:

Արծիվն ասավ՝ ես. Կաղնին էլ թե՛ ես:
 Երկուան էլ համառ ու հըպարտ էսպես՝
 Մեծ-մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
 Վերջը էս տեսակ պայման կապեցին:
 Ժամանակ դըրին հինգհարյուր տարի
 Արքան հավքերի, արքան անտառի,
 Որ թե որոշված էն օրին հասնեն,
 Էն օրը մին էլ զան իրար տեսնեն:

Ու Արծիվն իսկույն Կաղնուց հեռացավ,
 Հըպոր թները շարժեց, վերացավ
 Դեպի ամպերը, դեպի ժայռերը,
 Ուր անց է կացնում իր լավ օրերը:
 Կաղնին էլ փըռեց ճյուղերն երկաթի,
 Խո՛ր ու խոր մըխեց ճանկերն արմատի
 Ու էնպես հուժկու կանգնեց անտառում,
 Որ վայր չընկնի էլ հինգհարյուր տարում:
 Դարե՛ր անց կացան: Եվ ահա մի օր
 Արծիվը եկավ ծերացած, անկոր,

Так и доньше
 Птичками вьются
 Горного дуга,
 Плачут — смеются,
 Скачут, щебечут,
 Кличут друг друга:
 «Погос, поймал?» — «Нет!»
 «Петрос, загнал?» — «Нет!»
 «Ау, сюда!»
 «Ау, куда?»
 «Горе, беда!»...

ОРЕЛ И ДУБ

Однажды в лесу дремучем, глухом
 Пospорил царь-дуб с могучим орлом,
 Кто дольше из них сумеет прожить,
 Чья крепче к земле привязана нить.
 Орел молвил: я, и дуб молвил: я,
 И каждого спесь и гордость своя.
 Расхваставшись так, затеяли спор,
 И вот, наконец, каков уговор:
 Пусть минет пятьсот — не меньше — годов,
 И если царь птиц и дуб из дубов
 В назначенный срок еще не умрут,
 Друг с другом они пусть встретятся тут.
 Крыльями взмахнул орел широко,
 Оставил он лес, взлетел высоко.
 И жил он, могуч,
 На кручах, среди туч.
 А дуб расстелил извивы корней,
 И так он стоял всех выше, сильней,
 Так сотни веков недвижим он был...
 Промчались века. И срок наступил.
 И старый орел, понурый, больной,
 Едва ковылял по чаще лесной,

Ծըվոցը կըտրած, տըկար, հնալով,
Թույլ-թույլ թևերը հապիվ քարշ տալով
Տեղ հասավ մի կերպ, նայեց դեռ ու դեն,
Տեսավ, որ Կաղնին ընկել էր արդեն.
Ճյուղերը թեն դեռ թարմ ու կանաչ,
Ընկել էր ահեղ փոթորիկի առաջ:
— Հե՛յ, կանչեց. գոռոզ, պարծենկո՛տ Կաղնի,
Դե լավ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
Հինգհարյուր տարուց մի ժամ էլ դեռ կա,
Ընկել ես արդեն, անկոտրում հըսկա:
— Հինգհարյուր տարի ապրել եմ կանգնած,
Էդքան էլ կապրեմ դեռ էսպես թիկնած,
Մինչև լըրանա մի հապար տարին:
Պատասխան տըվավ ընկած վիթխարին:

ՓԱՐՎԱՆԱ

I

Բարձրագահ Աբուլն ու Մըթին սարեր
Մեջք մեջքի տըված կանգնել վեհափառ,
Իրենց ուսերին, Ջավախքից էլ վեր՝
Բըռնած պահում են մի ուրիշ աշխարհ:

Ասում են՝ էնտեղ արծվի նըման,
Ծիծղուն, կապուտակ երկընթի ծոցում,
Լըստում էր էն սեգ սարերի արքան
Իրեն Փարվանա ճերմակ ամրոցում:

Փարվանա արքան մի աղջիկ ուներ,
Ու ոչ մի որսկան դեռ իրեն օրում
էնքան գեղեցիկ եղնիկ չէր տեսել՝
Իր որսն անելիս Մըթին սարերում:

Աշխույժ մանկությամբ վարդարում էր նա
Ծերության օրերն ու սարերն իր հոր,
Ու ապրում էր ծեր արքան Փարվանա
Իրեն էն քընքուշ ծաղկով բախտավոր:

С одышкой в груди и хрипло крича,
И крылья свои едва волоча.
Добрался орел... Вокруг он глядит
И видит, что дуб упал и лежит.
И зелень еще свежа на ветвях...
Он страшной грозой повержен во прах.
«Эге, погляди, заносчивый дуб!
Сравни-ка теперь, кто времени люб.
До срока еще остался нам час,
А ты, великан, лежишь развалясь!»
«Полтысячи лет я стоя провел,
И лежа пятьсот мой выживет ствол.
Срок в тысячу лет судьбою мне дан»,—
Орлу отвечал упавший титан.

ՓԱՐՎԱՆԱ

I

Высокотронные Абул и Мтин
В молчании стоят спиной к спине,
И на плечах, над синевой вершин,
Страну Парвана держат в вышине.

И люди говорят, что с давних пор
Под небом, над бескрайней крутизной
Жил в замке царь, седой хозяин гор.
Владевший всей парванской стороной.

А у царя росла такая дочь,
Что ни один охотник и стрелок,
Кругом в горах охотясь день и ночь,
Прекрасней лани выследить не мог.

Года и горы старого царя
Украшивши младенчеством своим,
Его под старость счастием даря,
Она росла, боготворима им.

Մեծ բախտը սակայն առաջնն էր դեռ.
Եկավ էն օրն էլ հասավ երջանիկ,
Ու դըրկեց արքան ուրախ դեսպաններ
Ամեն մի ամրոց, ամեն արքունիք:

— Ո՛րտեղ է, ասավ, էն քաջը, թե կա,
Իմ չընաշխարհիկ դըստերն արժանի,
Թո՛ղ առնի իր ձին, իր պենքն ու վըրահ,
Գա, ցույց տա իրեն, իր բախտը տանի...

II

Հագած, կապած պենք ու վըրահ,
Զիանք հեծած ամեհի,
Ահա եկել հավաքվել են
Կըտրիճները Կովկասի.
Ծեր Փարվանա թագավորի
Ապարանքի հանդիման
Կապմ ու պատրաստ սպասում են
Մոտիկ ժամին մըրցության:
Ըսպասում է ողջ աշխարհքը՝
Եկած, կիտված Փարվանա,
Թե ո՞ր կըտրիճն արդյոք պիտի
էն սիրունին տիրանա:

Հընչեց փողը: Ահա փունջ-փունջ
Դըրանիկներ, նաժիշտներ,
Ահա աղջիկն իր նապելի
Ու թագավորն ալեհեր:
Հայրը ինչպես մըրայլ մի ամպ,
Աղջիկն անուշ մի լուսին,
Ամպ ու լուսին իրար փարված՝
Դուրս են գալի միասին:
Հառաչում է ողջ աշխարհքը.
Կըտրիճները քարացած,
Երապների մեջ են ընկնում՝
Էս աշխարհից վերացած:

Большую радость годы им несли,—
Желанный день подходит наконец,
И, посланы во все концы земли,
Летят по замкам за гонцом гонец:

«Где есть достойный девушки храбрец?
Пускай берет оружие и коня,
Пусть явится в доспехах во дворец
И дочь возьмет по праву у меня».

II

Бряцали шашки острые,
Плясали жеребцы,
Перед дворцом на площади
Съезжались удальцы.

Все ждали с нетерпением,
С утра сюда примчась,
Когда же состязания
Придет желанный час.

Народ со всех окрестностей
Собрался поглядеть,
Кому удастся девушкой
По праву завладеть.

Труба поет... Придворные
Покинули дворец.
Явилась дочь прекрасная,
За ней седой отец.

Он — словно туча мрачная,
И как луна — она.
Они, обнявшись, выплыли,
Как туча и луна.

Все были в изумлении
От этой красоты.
Все удальцы задумались,
Погружены в мечты...

— Նայիր, զըստրի՛կ, իշխանապուն
Էս քաջերին լայնալանջ,
Այժմ պիտի հանդես դուրս գան,
Պայքար մըտնեն քո առաջ.
Մեկը իրեն ուժը ցույց տա,
Մյուսը՝ շընորհքն իր բավկի,
Ո՛րը՝ ճարպիկ ձիարշավը,
Ո՛րն էլ թափը իր վապքի:
Իսկ երբ կըռիվն առնի դադար,
Հայտնի լինին քաջն ու վատ,
Ու երբ անցնեն մեր առջևից
Կըտրիճները պայապատ,
Ընտրի՛ր, պարկի՛ր ձեռքիդ խնձորն
Անհաղթներից անհաղթին,
Որ ողջ աշխարհ մայիլ մընա
Անպուզական քո բախտին:

Ասավ արքան, ձեռքը ձրգեց,
Նըշան տըվեց պայքարին,
Այնինչ՝ աղջիկն առաջ եկավ՝
Կարմիր խնձորն իր ձեռին:
— Գուցե, հայրի՛կ, տըկար լավին
Հաղթի մի վես տըմարդի,
Բայց չի կարող լինել երբեք
Նա սիրելին իմ սըրտի...
— Է՛յ, Փարվանա չըքնաղ փերի՛,
Ի՞նչն է հավան քո սըրտին,—
Խոնըվում են կըտրիճները,
Խընդդում կրկին ու կրկին:
— Գա՞նձ ես ուզում, ոսկի՛, արծա՛թ,
Անգին քարեր ու գոհա՛ր,
Ա՛ստղ ես ուզում, մենք երկընթից
Վեր կըբերենք քեզ համար:
— Ինչի՛ս են պետք ոսկին, արծա՛թ
Եվ կամ աստղը երկընթի,
Ոչ գոհար եմ ես պահանջում
Սեր-ընկերից իմ կյանքի:

«Взгляни на этих витязей,
Приехавших к тебе,
Чтоб здесь, на этой площади,
Добыть тебя в борьбе.

Кто будет хвастать ловкостью,
Кто силою крутой,
Кто трудной джигитовкою,
Кто птичьей быстротой.

Когда ж, тягаться бросивши,
Они окончат бой,
Когда из них храбрейшие
Пройдут перед тобой,—

Узнав непобедимого,
Кинь яблоко ему,
Чтоб целый свет завидовать
Мог счастьем твоему».

И царь уже готовился
Подать условный знак...
Но дочь, поднявши яблоко,
Ему сказала так:

«Вдруг слабого хорошего
Сразит силач дурной.—
Ведь ни одной минуты он
Любим не будет мной!»

Столпились вокруг соперники,
Вопросам нет конца:
«Скажи, за что ж ты, девушка,
Полюбишь удальца?

Сокровищ хочешь? Жемчуга
И золото найдем!
Звезду захочешь? На землю
Звезду мы низведем!»

Ես նըրանից հո՛ւր եմ ուզում,
Անշեջ հուրը սըրբազան,
Ով կըբերի անշեջ հուրը,
Նա է ընտրած իմ փեսան...

Ասավ աղջիկն. իրար անցան
Կըտրիճները քաջարի,
Ձիանք հեծած թըռան հապճեպ
Դեպի չորս կողմն աշխարհի:
Թռա՛ն, շուտով գըտնեն, բերեն
Անշեջ հուրը աղջըկան.
Բայց... տարիք են գալի՛ս, գընո՛ւմ,
Նըրանք չըկան ու չըկան...

III

— Հայրի՛կ, ինչո՛ւ ետ չըդարձան
էն քաջերը սիրատենչ.
Մի՛թե, հայրի՛կ, ինձ մոռացան,
էլ չեն բերիլ հուրն անշեջ:

— Ո՛չ, իմ դըստրիկ, կըգան անշուշտ
Ու կըբերեն էս տարի.
Կըոհվներով արյունըռուշտ
Լիքն է ճամփեն քաջերի:
Ո՛վ իմանա, պետք է անցնեն
Մութ աշխարհքից, Սև ջըրից.
Ո՛վ իմանա, պետք է փախցնեն
Յոթգըլխանի դևերից:

Անց է կենում դարձյալ տարին:
Նայում է կույսն ամեն օր.
— Ո՛ւր է, հայրի՛կ, ե՛րբ կըգա նա՝
Սարից թըռած ձիավոր:

Միշտ երազում ես տեսնում եմ
էն հերոսին ապագա,
Հուր կարոտով թըռած իմ դեմ,

«Не нужно мне от милого
Ни крупных жемчугов,
Ни серебра, ни золота,
Ни звезд из облаков,

Огня неугасимого
Пускай достанет он,
С огнем вернувшись, будет он
Мне мужем наречен».

И на коней оседланных
Вскочийли удалцы,
Чтобы разными дорогами
Скакать во все концы,

Огня неугасимого
Бдали им брезжит свет...
Но год за годом тянется,
А их все нет и нет...

III

«Отец, где наши витязи?
Ужели для меня
Нигде неугасимого
Им не сыскать огня?»

«Не бойся, дочь любимая,
Они найдут огонь,
Но полон путь искателей
Сражений и погонь,

И черный мир им встретится,
И черная вода,
И с дэвами жестокими
Им предстоит вражда».

За годом год проносится,
Но не везут огонь.
«Отец, взгляни, не виден ли
С горы летящий конь?»

Լուսանում է... ու չըկա:

— Կըգա, դըստրի՛կ իմ թանկագին,
Հեշտ չի բերվում հուրն անշեջ.
Շատ, շատ անգամ բերող հոգին
Ինքն է երվում նըրա մեջ...

Անց է կենում դարձյալ տարին:
Նայում է կույսն ամեն օր.
Ոչ մի սարից, ոչ մի ճամփում
Չի երևում ձիավոր:

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ, մի՛թե չըկա
էս աշխարհքում անշեջ հուր.
Թառամում է սիրտըս ահա,
Պաղ է էս կյանքն ու տըխուր...

Էլ չի խոսում. մռայլ, տըրտում,
Լուռ է արքան ալևոր,
Սև-սև ցավերն իրեն սըրտում՝
Միտք է անում գըլխակոր:

IV

Էսպես անցան շատ տարիներ.
Տըխուր աղջիկն արքայի
Նայե՛ց, նայե՛ց սարերն ի վեր,
Ճամփաներին ամայի,
Հույսը հատավ... ու լաց եղավ.
Էնքա՛ն արավ լաց ու կոծ,
Որ լիճ կըտրեց արտասուքը,
Ծածկեց քաղաքն ու ամրոց.
Ծածկե՛ց, կորա՛ն, ինքն էլ հետը...
Այժմ էնտեղ տըրտմաշուք
Խոր Փարվանա լիճն է ծըփում
Հըստա՛կ, ինչպես արտասուք:
Ու էն վըճիտ ջըրերի տակ

Во сне все чаще витязя
Я вижу своего.
Держа огонь, влетает он,
Проснусь — и никого!»

«Жди дальше — он появится,
Охотясь за огнем,
Порой душа искателя
Сама сгорает в нем».

За годом год проносится,
Напрасно дева ждет,
С горы верхом на лошади
Никто не промелькнет.

«Отец, от горя вяну я,
Печален стал мне свет.
Ужель неугасимого
Огня на свете нет?»

Но скорбный царь ответить ей
Не в силах ничего.
И черные сомнения
На сердце у него.

IV

За годом год промчался.
Напрасно день и ночь
Окрестности безлюдные
Оглядывала дочь.

Отчаявшись — заплакала,
Так много слез пролив,
Что слезы слились в озеро,
Весь замок затопив.

Она исчезла в озере,
Проплакавши глаза;
С тех пор стоит там озеро,
Прозрачно, как слеза.

Ցույց են տալի մինչ էսօր
Ծեր արքայի ճերմակ ամրոցն
Ու շենքերը փառավոր:

Ասում են՝ էն թիթեռները,
Որ գիշերվա խավարում,
Որտեղ ճըրագ, որտեղ կըրակ,
Որտեղ լույս է հենց վառվում,
Հավաքվում են, շուրջը պատում,
Մեջն են ընկնում խելագար,
Ասում են, թե՛ էն Փարվանա
Ջահիլներն են սիրավառ:
Ըշտապելուց թև են առել,
Դարձել թեթև թիթեռներ,
Ու տակավին հուր տեսնելիս՝
Մեջն են ընկնում անհամբեր.
Ջանք է անում ամեն մինը,
Շուտով տանի, տիրանա...
Ու այրվում են, այրվում անվերջ
Կըտրիճները Փարվանա:

ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻ ԿԱՆԹԵՂԸ

Կես գիշերին կանթեղը վառ
Կախ է ընկած երկընթից,
Լուսավորչի կանթեղն անմար
Հայոց մըթնած երկընթից:

Կախ է ընկած առանց պարան
Արագածի կատարին,
Ու սեղանից հըսկայական
Լույս է տալիս աշխարհին:

Под волнами прозрачными
В зеленой глубине
Видны хоромы царские,
Стоящие на дне.

Едва в ночи засветятся
Повсюду огоньки —
Безумьем одержимые,
Запляшут мотыльки.

Они сгорают в пламени,
И люди говорят
Про них, что это витязи
Парванские горят.

Принявши в долгих странствиях
Обличье мотылька,
Они, огонь завидевши,
Летят издалека.

И селятся приблизиться,
Чтоб, овладеть огнем,
И вечно приближаются,
И вечно гибнут в нем.

ЛАМПАДА ПРОСВЕТИТЕЛЯ

Лампада в полночь, меж светил,
Висит блистая, в небесах,
Что просветитель утвердил
В армянских темных небесах.

Хоть без веревки взнесена
Над Арагацем высоко,
С престола вышнего она
Мир озаряет далеко.

Լույս է տալիս երկա՛ր դարեր
Ու վառվում են միշտ անշեջ
Սուրբի մաքուր արցունքները
Յուզի տեղակ նըրա մեջ:

Ոչ մարդկային ձեռ կրհասնի
Էն ահավոր բարձունքին,
Եվ ոչ քամին կրհանգցընի՝
Վիշապ-քամին ահագին:

Երբ պատում է մութ խավարը
Չընաշխարհիկ մեր երկրին,
Երբ տիրում է ահն ու վախը
Թույլ, կասկածոտ սրբուերին,

Ով անմեղ է լիքը սիրով
Ու հավատով անսասան,
Ով նայում է վառ հույսերով
Դեպի Հայոց ապագան,—

Նա կըտեսնի էն մըշտավառ
Ջահը կախված երկընթից,
Ասես՝ աստծո աչքը պայծառ
Հըսկում է ցած երկընթից:

ՉԱՐԻ ՎԵՐՁԸ

Լինում է մի սար,
Էն սարում մի ծառ,
Էն ծառում փրչակ,
Փըչակում մի բուն,
Բընում երեք ձագ,
Ու վըրեն Կըկուն:
— Կո՛ւկու, կո՛ւկու, իմ կուկունե՛ր,
Ե՛րբ պիտի դուք առնեք թևեր,
Թըռչե՛ք, գընաք,
Ուրախանաք...

И теплится столетий ряд,
Неугасима в смене дней:
Святого слезы в ней горят —
Благоухающий елей.

Руке людей не досягнуть
До той бессмертной высоты,
Ее и ветру не задуть,
Бродяге — вихрю темноты.

Когда наш дивный край лежит
Под черным мраком без конца,
Когда унылый страх томит
Людские слабые сердца;

Тот, кто невинен, в ком любовь,
Кто твердой верой осиян,
Кто бодро ждет, что вспыхнет вновь
День лучезарный для армян,

Взглянув на небо, видит тот,
Что вечный светоч там повис,
Как око господа, с высот
Глядящее на землю вниз!

ԿՈՆԵՇ ՀԼԱ

Стояла гора,
Как время, стара,
Росло дерево.
И трое птенцов
Гнездились в дупле,
В уюте, в тепле.
Кукушка пела на суку:
«Ку-ку, кукушечки, ку-ку,
Растите вы!
Летите вы!»

Երգում էր մարիկ Կրկուն,
Մին էլ, ըհը՛, Աղվեսն եկավ:
— Էս սարը իմն է,
Էս ծառը իմն է,
Ծառում փրջակ կա,
Փրջակում՝ մի բուն,
Էս ո՛վ է եկել
Տիրացել թաքուն:

Ախ դու Կրկու, հիմա՛ր Կրկու,
Բանի՛ փոքրիկ ձագ ունես դու:
— Երեք հատ ձագ, ադա Աղվես:
— Երեք հատ ձագ ցույց կըտամ քեզ:
Ու չե՛ս ասել, դու, անամոթ,
Մինը ծառա դըրկես ինձ մոտ:
Ձրգի շուտով մի հատը ցած,
Թե չե՛ կացինս հըրեն սըրած,
Գընամ քերեմ,
Ծառը կըտրեմ...
— Վա՛յ, չըկտրես,
Աստված սիրես,
Էս մինն ահա
Տար քեզ ծառա,
Միայն թե էդպես
Մի ջընջիկ մեկ
Բընով-տեղով,
Ամբողջ ցեղով:

Խնդրեց մարիկ Կրկուն ու ձագերից մինը ձգեց ներքև:
Աղվեսը՝ հա՛փ, առավ գնաց:
— Վայ-վա՛յ, դու-դո՛ւ,
Իմ լավ կուկու.
Ո՛ր սև սարում,
Ո՛ր անտառում
Ո՛ր թըփի տակ
Կորար մենակ...
Վայ-վա՛յ, դու-դո՛ւ,
Իմ խեղճ կուկու...

Так пела мать, и дни неслись.
И вдруг приходит страшный Лис:
«Хозяин здесь — я,
Гора тут моя.
Мое и дупло,
Гнездо и тепло.
И кто мог посметь
Моим завладеть?»

Кукушка, глупая, скорей
Скажи мне, сколько там детей?»
«Их трое, сударь Лис, втроем
Птенцы сидят в гнезде своем». —
«Ах, значит, нет в тебе стыда!
Дай в слуги мне скорей сюда
Хоть одного! Напрасен спор.
Не то пойду возьму топор
И ствол срублю,
И всех срублю!»
«Ой, не руби,
Ой, не губи!
Птенца отдам,
Но только нам
Оставь наш дом:
Дупло с гнездом», —

просила мать-кукушка и сбросила вниз одного из птенцов. Лис — хватъ, взял и ушел.

«Ку-ку! Ай-ай!
Дитя, прощай!
Где — на горе
Или в норе,
Там, где кусты,
Погибло ты?
Дитя, прощай!
Ку-ку... Ай-ай!» —

плакала мать-кукушка, но вот Лис вернулся.
«Хозяин здесь — я,

Լաց եր լինում մարիկ Կրկուն, մին էլ, ըհը՛, Աղվեսը
ես եկավ:

— Էս սարը իմն է,
Էս ծառը իմն է,
Ծառում փրչակ կա,
Փրչակում մի բուն,
Էս ո՛վ է եկել
Տիրացել թաքուն:

Ախ դու Կրկու, հիմա՛ր Կրկու,
Քանի՛ փոքրիկ ձագ ունես դու:
— Երկու հատ ձագ, աղա Աղվես:
— Երկու հատ ձագ ցույց կըտամ քեզ:
Ա՛խ, չարամիտ դու ավազակ,
Ի՛նչ խաբար է, երկու՛ հատ ձագ.
Ի՛նչ, ուզում ես էստեղ կոռով
Լըցնես ամբողջ կրկուններո՛վ...
Ձրգի շուտով մի հատը ցած,
Թե՛ չէ՛ կացինս հըրեն սըբած,
Գընամ քերեմ,
Ծառը կըտրեմ...
— Վա՛յ, չըկտրես,
Աստված սիրես,
Էս էլ առ տար,
Ու թող դադար՝
Վերջինը գեթ
Մընա ինձ հետ...

Աղաչեց մարիկ Կրկուն ու երկրորդ ձագն էլ ձգեց ներքև:
Աղվեսը՝ հա՛փ, էս էլ առավ ու գնաց:

— Վայ-վա՛յ, վույ-վո՛ւյ,
Ընչի՛ համար
Եկա ես սար,
Բուն շինեցի,
Ձագ հանեցի...
Աղվեսն եկավ,
Տարավ, կերավ,
Երկու, երկու,
Կուկու... կուկու...

Гора тут моя,
А в дереве том
Дупло есть с гнездом.
И кто мог посметь
Моим завладеть?!

Кукушка, глупая, скорей
Скажи мне, сколько там детей?»
«Их двое, сударь Лис. Вдвоем
Птенцы сидят в гнезде своем».
«Ах ты, разбойница, ах, ах!
И так от них рябит в глазах,
Гляди, всю местность, все кусты
Кукушками заселишь ты!
Брось одного! Напрасен спор.

Не то пойду возьму топор
И ствол срублю,
И всех сгублю».
«Ой, не руби,
Ой, не губи!
Бери птенца,
Но до конца
Не разорай,
Не убивай,
И жить нам дай!»—

просила кукушка-мать и сбросила вниз второго птен-
ца. Лис — хватъ и ушел.

Ай-ай, ку-ку!
Сиди — тоскуй.
Глупа была,—
Сюда пришла.
В недобрый час
Вскормила вас.
И Лис пришел,
Птенцов увел.
Куда, ку-ку!
Девать тоску?»—

плакала мать-кукушка. В это время — кра-кра-кра!—

Լաց էր լինում մարիկ Կրկուն:
Էս միջոցին — դա՛, դա՛, դա՛, Ագռավն անց էր կենում
էն կողմերով: Լսեց Կրկվի լացի ձայնը:
— Էդպես տխուր ու վարճուրիկ
Ի՞նչ ես լալիս, Կրկու բուրիկ:
— Ինչպես չըլամ, ա՛ սանամեր,
Աղվեսն եկավ էն սրբամետ,
Գըլխիս էսպես փորձանք բերավ,
Չագուկներըս տարավ, կերավ:
— Վո՛ւյ իմ աչքին, անխելք Կրկու,
Ինչպես իդուր խաբվել ես դու
Սուտ խոսքերից չար Աղվեսի:
Ո՞նց թե սարը իմն է՛ կասի:
Ո՞վ է տըվել էն լըրբին սար.
Սարն ամենքիս է հավասար...
Ո՞վ կըթողնի վեր կենա նա
Ամբողջ սարին գա տիրանա,
Անուկը տա սրրած կացնի,
Սրան-նրան սուտ վախեցնի,
Ու մինն էսօր, մյուսը երեկ,
Չագեր տանի, ուտի մեկ-մեկ...
Սև գրողի էն տարածին
Ո՞վ է տըվել սրբած կացին:
Մին էլ որ գա ու սպաննա,
Մի՛ վախենա, քըշի գընա:
Էսպես ասավ Ագռավն ու թռավ գնաց: Ահա կրկին Աղ-
վեսն եկավ:

— Էս սարը իմն է,

Էս ծառը իմն է...

Հապիվ էր ասել, Կրկուն բնից գլուխը հանեց՝

— Սուտ ես ասում, դու խաբերա,
Անխիղճ գապան, անկուշտ, ագահ:
Ո՞վ է տըվել էստեղ քեզ սար,
Սարն ամենքիս է հավասար:
Ի՞նչ ես եկել սուտ տեր դարձել,
Ես էլ հիմար՝ ճիշտ եմ կարծել,
Չագուկներըս տըվել եմ քեզ...

пролетала по тем местам ворона. Услышала плач ку-
кушки.

«Ой, как ты плачешь! Кра-кра-кра!

О чем ты плачешь так, сестра?»

«Кума, послушай-подивись,
Пришел жестокий сударь Лис,
Наговорил мне страшных слов,
Унес и съел моих птенцов».

«Ну, горе мне, как ты глупа,
Кукушка, или ты слепа!

Ведь этот Лис бесстыдно врет,

Коль гору он своей зовет.

И кем ему здесь все дано?

Гора для всех стоит равно.

И кто позволит, чтобы он

Установил здесь свой закон?

Всем угрожает топором

И разгоняет всех кругом.

Вчера — птенца, сегодня двух

Он съел. А ты лишь плачешь, друг...

Откуда взять ему топор?

Ну вот, не бойся с этих пор.

И, если он придет опять,

Скорей спеши его прогнать».

Так сказала ворона и улетела. Вот опять пришел Лис.

«Хозяин здесь — я,

Гора здесь моя...»

Едва успел промолвить он — кукушка высунула голову
из гнезда:

«Не верю я тебе теперь,

Проклятый, ненасытный зверь!

И кем тебе гора дана?

Для всех равно стоит она.

Зачем так врал ты мне, злодей?

Я лжи поверила твоей,

Я отдала тебе птенцов.

С меня довольно лживых слов!

Կորի՛, գընա, դու չար Աղվես,
Հերիք ինչքան սուտ ես ասել,
Հիմի գիտեմ, չեմ վախում էլ.
Կացին չունես ծառը կըտրես:
— Ո՛վ ասավ քեզ:
— Ագռավն ասավ:
— Ագռավը, լա՛վ:

Ու Ագռավի վրա բարկացած Աղվեսը պոչը քաշեց, հե-
ռացավ: Գնաց մի դաշտում սուտմեռուկի տվավ, վեր ըն-
կավ, իբրև թե սատկել է: Ագռավն էլ կարծեց՝ իրավ սատ-
կել է, թո՞ղ եկավ վրեն իջավ, որ աչքերը հանի: Աղվեսը՝
հա՛փ, հանկարծ բռնեց:

— Ղա՛-ղա՛-ղա՛-ղա՛,

Աղվես աղա...

— Ա՛յ դու կռավան չարալեզու,

Ո՞նց թե Կըկվին ասել ես դու,

Թե ես կացին չունեմ սըրած...

Կացին չունե՛մ... դե հիմի կա՛ց...

— Վայ, քեզ մեղա,

Աղվես աղա,

Ես եմ ասել, չեմ ուրանում,

Ինձ քըրքըրի, ինձ կեր հում-հում.

Տո՛ւր, ինչ պատիժ սիրտդ կուզի,

Բայց իմ վերջին խոսքըս լըսի:

Ես էն սարում, հենց դեմուղեմ,

Էնպես մի թանկ պահուատ ունեմ,

Որ չես գըտնի դու քո օրում

Ոչ մի թառում կամ անտառում:

Ընչի՛ համար էն ահագին

Գանձը կորչի հողի տակին:

Արի գընանք, հանեմ տամ քեզ,

Էնքան ուտե՛ս, էնքան ուտե՛ս...

Թե չըլինի ու սուտ դուրս գամ,

Ես հո էստեղ միշտ կամ ու կամ...

И сколько ты теперь ни злись,
Меня не испугаешь, Лис.

И про топор ты мне солгал...»

«А кто сказал?»

«Ворона... Кто ж?»

«Отомщу за ложь!»

Сердитый Лис убрался во-свояси. В поле он прики-
нулся мертвым, а ворона подумала, что Лис подох, при-
летела, чтобы выклевать ему глаза. Лис — хватъ пой-
мал ее.

«Кра-кра! Ой-ой!

Ой, сударь мой...»

«Так, ябедница злая, так!..

Ты нап тела кукушке врак,

Что нет у Лиса топора.

Ну, кончилась твоя пора!»

«Ой, сударь ой,

Перед тобой

Грешна, грешна! Винюсь во всем.

Терзай меня. Глотай живьем.

Карай, как хочешь, но сперва

Услышь последние слова:

На той вон горке, против нас,

Я клад зарыла про запас:

Хоть все насесты обойдешь,

Нигде такого не найдешь.

Обидно зря ему пропасть,—

Ведь ты бы мог покушать всласть,

Пойдем, достанем этот клад

Из-под земли. Сам будешь рад.

А если я тебе совру —

Что-ж — я в зубах твоих умру!»

«Пойдем,— сказал Лис.— Будет клад — хорошо, не
будет — я тебя съем».

Пошли.

— Գնա՛նք, ասավ Աղվեսը: Թե կրլինի, շատ լավ, թե չի լինի, էլի թեզ կուտեմ:

Գնացին:

Վերևից թռչելիս Ագռավը նկատել էր, որ մի թփում պառկած էր գյուղացու շունը: Աղվեսին տարավ, տարավ դուրս բերավ ուղիղ էն թփի վրա:

— Ա՛յ, ասեց, էս թփումն է իմ պահուստը:

Աղվեսն ագահ վրա ընկավ թփին. շունը վեր թռավ, կոկորդից բռնեց ու դրեց տակին: Աղվեսը խեղդվելով սկսավ խոխոտալ.

— Ա՛խ, ե՛ս... ա՛խ, ե՛ս...

Զգույշ Աղվես,
Փորձանքի մեջ
Ընկնեմ էսպե՛ս...
Ա՛խ, անիրա՛վ
Դու սև Ագռավ...

— Ինչքան էլ որ լինիս պոռույշ,
Չարի համար թե վաղ, թե ուշ,
Էդ է պահված, Աղվես աղա,
Ղա՛, ղա՛, ղա՛, ղա՛...

Պատասխանեց Ագռավն ու թռավ:

ՄԻ ԿԱԹԻԼ ՄԵՂՐՈ

Մի գյուղացի իրենց գյուղում
Խանութ սարքել, բան էր ծախում:
Օրվան մի օր մոտիկ գյուղից,
Մահակն ուսին, շունն ետևից
Ներս է մտնում մի վրո չորան.

— Բարի օր թեզ, ա՛յ խանութպան,
Մեղըր չունե՛ս,
Մի քիչ տաս մեզ:

— Ունեմ, ունեմ, չորան ախպեր.
Ամանդ ո՛ր է, ամանդդ բեր,

Пролетая, ворона заметила лежащую в кустах собаку крестьянина. Вела-вела она Лиса и прямехонько привела к этим кустам,

«Вот,— сказала,— в этих кустах мой клад».

Лис с жадностью бросился в кусты. Собака вскочила, схватила Лиса за горло и подмяла. Лис, задыхаясь, захрипел:

«Ах, с давних пор
Я был хитер.
И вдруг, дурак,
Попал впросак,
Будь проклята
Ворона та!»...

«Да, сударь Лис, ты злой хитрец,
Но должен быть и злу конец,
Таков закон. Судьба мудра.
Кра-кра... Кра-кра!..»—
ответила ворона и улетела.

КАПЛЯ МЕДА

Один купец в селе своем
Торговлю всяким вел добром.
Однажды из соседних сел
К нему с собакою пришел
Пастух — саженный молодец.
«Здорово,— говорит,— купец!

Есть мед — продай,
А нет — прощай».

«Есть-есть, голубчик-пастушок!
Горшок с тобой? Давай горшок!

Ինչ տեղից որ ինքդ կուզես,
Էս սրհարթին քաշեմ տամ քեզ:

Էսպես հանգիստ, էսպես սիրով,
Մեղրից անուշ լավ խոսքերով
Մեղր են քաշում. մին էլ հանկարծ
Մի կաթ մեղրը ծորում է ցած:
— Տը՛ւզ, էն կողմից մի ճանճ գալի,
Էս կաթիլին վեր է գալի:
Ճանճի վրրա, թաքուն-թաքուն,
Էս խանութի տիրոջ կատուն
Դուրս է ցատկում,
Թաթով վարկում...

Բայց հենց կատվի ցատկելու հետ
Հովվի շունը իսկույն ևեթ
Հա՛ֆ է անում,
Վեր է կենում,
Խեղճ փխսիկին
Դընում տակին,
Ձեռաց խեղդում
Ու շրպըրտում:

— Խեղդե՛ց, խեղդե՛ց, վա՛յ, իմ կատուն,
Ա՛յ սատկես դու, շան որդու շուն,
Բարկանում է խանութպանը
Ու ձեռն ընկած մոտիկ բանը
Տուր՝ թե կտաս շան ճակատին,
Շուռ է տալի կատվի կողքին:

— Վա՛յ, ձեզ մատա՛ղ, ալբան շունըս,
Իմ ապրուստը՛ս, տեղը՛ս, տունը՛ս...
Տունըդ բանդվի, ա՛յ խանութպան,
Անխիղճ, լիրբ, չար, ֆըլան-ֆըստան,
Ո՛նց թե դու իմ շանը վարկե՛ս,
Դե, վարկելը հիմի դու տես...
Գոռում է մեր աժդահակը,

Мед — вот он: что укажешь сам,
Отвешу мигом и продам».

Все по-хорошему идет,
За словом слово — тот же мед.
Отвешен мед, но как алмаз
На землю капля пролилась.
Жзз... муха. Сладкий чуя мед,
Жужжит, звенит и к капле льнет,
Хозяйский кот бочком-бочком.
За мухой крадется. Потом
В один прыжок
На муху — скок!

И в тот же миг пастуший пес
Ощерился, наморщил нос.
Рванулся, взвыл
Что было сил,
Кота подмял,
За горло взял.
Сдавил, куснул —
И отшвырнул.

«Загрыз! Загрыз! Ах, котик мой!
Ах, чтоб те сдохнуть, пес чумной!»
Разгневался купец — и вот,
Чем попада собаку бьет.
Визжит собака — и рядком
С несчастным падает котом.

«Пропал мой лев, пропал, конец!
Кормилец, друг мой!.. Ну, купец,
Мерзавец, вор, такой-сякой!..
Да провались домишко твой!..
Ты смел собаку бить мою,—
Отведай же, как сам я бью!»
Взревел пастух наш, над купцом

Մեծագուրիս իր մահակը
Ետ է տանում ու ցած բերում,
Խանութպանին շենքում փրոռում:

— Սպանեցին... հա՛յ, օգնություն...
Ու թաղից թաղ, ու տանից տուն
Ձեն է տալի մեկը մյուսին.
— Հա՛յ, օգնություն... Ըսպանեցին...

Վերի թաղից, ներքի թաղից,
Ճամփի վրից, գործի տեղից,
Ճիչով, լալով,
Հարայ տալով —
Էլ հերն ու մեր,
Քիր ու ախպեր,
Կին, երեխեք,
Ընկեր սղղերք,
Չոքանչ, աներ,
Քավոր, սանհեր,
Քեռի, փեսա...

Ինչ իմանաս էլ՝ ո՛վ է սա,
Գալիս են ու անվերջ գալիս,
Ով գալիս է՝ տուր թե տալիս.
— Տո՛, կոպիտ արջ, տո՛, վայրենի,
Էս տեսակ էլ բա՛ն կըլինի.
Դու առուտուր եկար անես,
Թե՛ իր շենքում մարդ ըսպանես...

Մին ասում են՝ տասը վարկում,
Աղցան անում, մեջտեղ ձրգում,
Իր շան կողքին երկար ու մեկ:
— Դե, ձեր մեռելն եկեք տարեք:
Ու էստեղից բոթը գընում,
Գընում մոտիկ գյուղն է հասնում.

— Հե՛յ, օգնեցե՛ք,
Մեռած հո չեք,
Ըսպանեցին մեր գյուղացուն...

Дубину тяжкую с кремнем
Занес,— и вмиг хозяин злой
Упал с пробитой головой.

«Убили!.. Кто там?.. Караул!..»
По всем кварталам шум и гул,
Народ стекается, кричит:
«На помощь! Караул! Убит!

С нагорных улиц, из низов,
С дороги, с пастбищ, от станков,
Крича, кляня,
Воля, стена,
Отец и мать,
Сестра и зять,
Жена и брат,
И кум, и сват,
И все дядья,
И все друзья,
И с тещей тесть,

И как еще их там — бог весть —
Бегут, бегут, бегут, бегут
И чем попало бьют и бьют:
«Ах, окаянный! Ах, пострел!
Да как ты мог? Да как ты смел?
Да с чем ты шел: товар купить,
Иль даром душу загубить?»

И рядом с псом своим в углу
Пастух простерся на полу.
«Ну, постояли за купца.
Бери, кто хочет, мертвеца!»
И вскоре в ближнее село
Известье скорбное пришло.
«Эй, кто там есть?
Возможно ль снести?
Ведь это наш пастух убит!..»

Ինչպես շընաճանճի մի բուն
Քանդես, թողնես,
Էն ճանճի պես

Ամբողջ գյուղով օրդու կապում,
«Բո՛ւհ» են անում, դուրս են թափում
Ամեն մինը առած մի բան.
Որը ձեռին մի հրացան,
Որը եղան, ցաքատ կամ սուր,
Որը թի, բահ, որը շամփուր,
Որը կացնով, որը փետով,
Որը ձիով, որը ոտով,
Որն անգըտակ, որը բորիկ —
Դեպի դուշման գյուղը մոտիկ:
— Տո՛, էսպես էլ անիրավ գյո՛ւղ.
Ոչ խիղճ ունեն, ոչ ահ-երկյուղ.
Մարդ զընում է առուտուրի,
Հավաքվում են՝ քաշում սրբի:
Թո՛ւ ձեր գեղին, միջի մարդին,
Ձեր նամուսին, ձեր աղաթին...
Գնա՛նք, վարկե՛նք,
Ջարդե՛նք, կրակե՛նք...
— Հա՛յ, հո՛ւյ, առա՛ջ, դե ձեզ տեսնե՛մ...

Ու դուրս եկան իրարու դեմ,
Հա՛ վարկեցին ու վարկեցին,
Կոտորեցին, կըրակեցին,
Ինչքան ավել կոտորեցին,
Էնքան ավել կատաղեցին,
Ջարդեցին իրար,
Ջընջեցին իրար,
Կորան, զընացին
Գետնին հավասար:
Դու մի՛ ասիլ, մեկը մեկից
Էսքան մոտիկ, սահմանակից
Էս գյուղերը հարկ են տալի

Порой шалун разворошит
Гнездо осинное и прочь
Уйдет. Не то же ли точь-в-точь
Наделала и муха та?
Смятение, шум и суета...
Что подвернулось — второпях
Хватают. Кто с ружьем в руках,
Кто с вилами, а кто с ножом,
С лопатой, с палкой, с топором,
Кто с заступом, кто вертел взял,
Тот шапку в спешке потерял,
Тот вскинул на лошадь седло —
И все на вражее село.
«Что за бессовестный народ!
Ни страха, ни стыд их не берет.
К ним за товаром забредешь —
Накинутся — и в спину нож.
Тьфу, пропасть! Провалиться б вам,
Убийцам лютым, дикарям!
Пойдем, побьем,
Сожжем, сотрем!

Эй, ну-ка, не плошай, вперед!»
И вышел на народ народ.
И каждый бил, и бил, и бил,
Рубил, и резал, и громил.
И всяк, чем больше порубил,
Тем больше в ярость приходил.
Соседа бил сосед,
Соседа жег сосед,
И кто где жил —
Простыл и след.

Но вот беда: меж этих сел
Рубеж, деливший земли, шел,
И подать каждое село
Владыке своему несло.

Ամեն մինը մի արքայի:
Մի տերության թագավորը,
Երբ լսում է էս բոլորը,
Արձակում է հրրովարնակ
Փողովորդին իր հրպատակ.
— Հայտնի լինի մեր տերության,
Ջինվոր, բանվոր, անընկալան —
Ամեն շարքին
Ու աշխարհքին,

Որ անօրեն ու դավաճան
Մեր դրացի ազգը դաժան,
Երբ մենք քընած էինք սիրով,
Մեր սահմանը մըտավ կոռով,
Ու կոտորեց սուրը ձեռին
Մեր սիրելի պավակներին:
Արդ, սըրահար ու հըրակեզ
Մե՞ր որդիքը կանչում են ճեզ,
Եվ մենք, ընդդեմ մեր իսկ կամքին,
Պատվեր տըվինք մեր բանակին,
Թընդանոթով մեր ավերող
Ու աստուծով մեծակարող,
Հանուն արդար ու սուրբ ռխի
Մըտնի հողը մեր ոտխի:

Մյուսը նույնպես իրեն հերթին
Գըրեց վորքին, ժողովըրդին.
— Մարդկանց առանջ և աստըծու,
Բողոքում ենք մեր դըրացու
Վարմունքի դեմ և չար, և նենգ,
Որ ոտքելով ամեն օրենք,
Բորբոքում է կոիվ ու վեճ
Հին հարևան ազգերի մեջ,
Բանդում սիրո դաշը կապան:
Արդ՝ ականա մենք ըստիկված,
Հանուն պատվի, արդարության,
Հանուն թափված անմեղ արյան,
Հանուն ապատ մեր աշխարհքի,

Заслышавши про тот разбой,
Немедля царь страны одной
Указ громовый издает:
«Да знает верный наш народ,
Отчизны общей каждый сын,
Рабочий, воин, дворянин,
И наш совет,
И целый свет,
Что дерзкий, вероломный враг,
Забывши честь и божий страх,
Нас подлой лестью усыпил,
В цветущий наш предел вступил
И граждан мирную семью
Предал железу и огню,
Кровь жертв из бедного села
К стопам престола притекла,
И сколь ни горько это нам —
Мы отдали приказ войскам
В пределы вражие вступить
И за невинных отомстить.
А чтобы дерзких побороть,
Нам в помощь — пушки и господь».

Но царь враждебный в свой черед
Бойскам такой приказ дает:
«Пред господом и всей землей
Мы возвещаем: хитрый, злой
Сосед пограл небес закон
И между братских двух племен
Посеял злобу и раздор.
Он дружбы древний договор
Нарушил первый. Ныне, встав
За нашу честь, за добрый нрав,
За кровь погубленных людей,
За вольность родины своей.
Мы властью нам присущих прав,

Հանուն աստծու և իր փառքի —
Բարձրացնում ենք մեր ձայնն ահա
Ու մեր սուրը նորա վրա:

Ու ըսկավեց կրոնիվն արեղ:
Շոհնդ, որոտ էստեղ, էնտեղ:
Կըրական ընկավ շեն ու քաղաք,
Արյուն, ավեր, ճիչ, աղաղակ,
Ամեն կողմից սարսափ ու բոթ,
Ամեն կողմից մեռելի հոտ...
Ամառ, ձըմեռ,
Ողջ տարիներ
Մըջակն անբան,
Դաշտերն անցան,

Ու, կրոնիվը չըղադարած,
Սովը եկավ համատարած:
Սովը եկավ — սովի հետ ցավ,
Ծաղկած երկիրն ամայացավ...
Իսկ մնացած մարդիկ իրար
Հարցնում էին սարսափահար,
Թե ո՞րտեղից արդյոք ծագեց
Էս ընդհանուր աղետը մեծ:

ԱՂԱՎՆՈՒ ՎԱՆՔԸ

(Ազգային պատմություն)

Լենկթեմուրն եկավ, հուրն ու սհլին եկավ,
Անօրենն եկավ, եկավ ու եկավ.
Հավաքեց, կիտեց մեր ազգը Հայոց,
Փաթաթեց, պատեց, ինչպես վիշապ-օձ,
Կանգնեց Սևանա ափին հովասուն,
Էնտեղ, ուր ուշքը ու միտքն աստըծուն՝
Անհունն է խորհում, մեռնեմ իր վորքին,
Օհաննա վանքը ծովի եկերքին:
Էն վանքում, հայոց անվին պահապան,

На помощь господу призвав,
Подъемлем меч победный свой
И гнев над вражеской главой».

И злая началась война.
В огне пылает вся страна,
Шум, грохот, кровь, и крик, и стон,
И плач, и скорбь со всех сторон,
И в дуновении ветров
Струится запах мертвецов.
И так идет
За годом год:
Станки молчат,
Посев не сжат,

Все ширится войны костер,
За голодом приходит мор.
Людей нещадно косит он,
И вот весь край опустошен.
И в ужасе среди могил
Живой живого спросил:
«С чего ж, откуда и когда
Такая грянула беда?»

ГОЛУБИНЫЙ СКИТ

(Народное предание)

Ленк-Тимур пришел — изувер, палач;
С ним — огонь и меч, с ним — туга и плач;
Не узлом сдавил нас удав-дракон —
Наше племя враг полонил в полон.
На побережье, где дышит мглой Севан,
У озерных струй он разбил свой стан —
Там, где, к богу сил воскрылясь душой,
Сторожит наш край монастырь святой.
В те поры в скиту — опекун армян —
Преподобный жил схимонах Ован,

Աղոթք էր անում ծերուկ հայր Օհան.

Աղոթք էր անում իր հոգու համար,

Իր ապօրհ համար, աշխարհքի համար:

Երբ տեսավ խաղաղ վանքիցը իրեն

Անօրեն մարդու էս գործն անօրեն,

Խըռովեց արդար ծերունու հոգին.

Ճերմակ միրուքով, իր ցուպը ձեռքին,

Դառնացած, դժգոհ մարդուց ու կյանքից,

Աղոթքը կիսատ դուրս եկավ վանքից,

Իջավ Աւանա երեսը կապույտ,

Ու քրթամընջալով, միամիտ, անփուլթ,

Էն վետ-վետ, ծըփուն ջըրերի վըրա

Ցամաք ոտներով գընում էր ահա:

Տեսավ հըրաշքը Լենկթեմուրն ափից,

Տեսավ, սասանեց տեղը սարսափից:

Կանչեց, աղաչեց իշխանը թաթար,

— Ե՛տ արի, ասավ, Ե՛տ արի, արդա՛ր,

Ե՛տ արի, ասավ, ո՛վ դու աստծու մարդ:

Ետ եկավ մեր հայր Օհանը հանդարտ,

Իր ցուպը ձեռին, ջըրերի վըրով,

Ու առաջն ելավ թաթարը սիրով:

— Ի՛նչ ես ուզում դու, ո՛վ սուրբ ալևոր,

Գա՛նձ, իշխանություն, թե կյանք փառավոր...

— Զո փառքն ու գանձը հարկավոր չեն ինձ,

Իմ ժողովուրդն եմ ուզում ես քեզնից:

Ուզում եմ թողնես՝ գընան ուր կուզեն,

Ու ապատ իրենց կյանքի ձենն ածեն

Էս լեն աշխարհքում, արևի տակին...

Ասավ սուրբ մարդը մեծ ավազակին:

— Ժողովուրդ կուզե՛ս... լա՛վ, լինի էդպես:

Էս վանքովը մին ժողովուրդ տամ քեզ,

Գընա ինձ համար աղոթք արա, ծե՛ր:

Ասավ Լենկթեմուրն ու տըվավ պատվեր,

Որ գերի հայոց ապգը մի թևից

Էն վանքը մըտնի սուրբի ետևից.

Ինչքան ժողովուրդ մըտնի էն վանքը,

Նրան է բաշխում էնքանի կյանքը:

День и ночь молясь за родной народ,

За крещеный люд, за неверный род.

Как прознал Ован из затворных стен

Злых татар набег, христианский плен,

Осерчал зело, затужил вельми,

Что владеет так сатана людьми.

Не скончал молитв седовласый мних,

Хвать за жезл — и вон из ворот святых.

Бормоча идет куда путь ведет.

В забытьи — на гладь бирюзовых вод:

Заплескал Севан, но седой росой

Доплеснуть не смел до ступни босой,

Как увидел то басурманский князь,

Хилым былием задрожал, склоняясь,

Завопил, завыл с высоты крутой:

«Не гневись, вернись, человек святой!

С миром в дом вернись!» — Так взмолился хан;

Повернул стопы в монастырь Ован.

Чуть на брег сухой оперся жезлом,

Бьет угоднику супостат челом:

«Ты бери с меня, что велишь старик,

Золоту казну, аль на власть ярлык!»

«Не купить меня ярлыком, казной,

Отпусти, отдай мне народ родной!

Пусть, куда хотят, без помех идут,

Песню вольную жития поют!

Аль в поднебесьи уж простора нет

Птицам божиим? Али тесен свет?»

Лиходей в ответ: «Столько душ отдам,

Сколько душ войдет в монастырский храм,

Ну, ступай, старик, да не помни зла!»

И велел тотчас с одного крыла

Заходить толпе полоненной в скит:

Столько вольным быть, скольких храм вместит.

Стража грозная от застав ушла:

Потянулся люд, что река текла,

За святым вослед чрез одно крыло!

Հրաման արավ իրեն կորքերին,
 Ու բաց թողեցին հայ ազգի գերին:
 Մըտնում է գերին, մըտնում մի ծերից,
 Անցել է թիվը հարյուր հազարից,
 Չի լըցվում սակայն հասարակ մի վանք...
 Ապշում է թաթարն — արմա՛նք ու վարմանք:
 — Թողե՛ք, կանչում է իրեն կորքերին,
 Հորձանք է տալի նորից հայ գերին:
 Գալիս է գերին, գալիս է նորից,
 Անցել է թիվը հազար հազարից,
 Չի լըցվում սակայն են վանքը կրկին,
 Չի կանգնում հայի հոսանքն ա՛հագին:
 Երրորդ անգամ է կանչում կորքերին:
 Գալիս է անցնում մընացած գերին:
 Անցնում է գերին, անցնում շարեշար,
 Էլ մարդ չըմնաց, զընա՛ց ինչ որ կար,
 Դատարկ է սակայն վանքը տակավին...
 Թեմուր վարհուրած դառնում է չորս դին.
 — Ջարթո՛ւն եմ արդյոք, թե երավ տեսա...
 Հայտնեցեք ինձ շո՛ւտ. ի՛նչ հըրաշք է սա...
 Գընում են տեսնում մարդիկն իր դըրկած —
 Մեր հայր Օհանը՝ աղոթքի չոքած,
 Աչքերն երկընթին, միրուքն արցունքոտ.
 Ով որ հայ ազգից մըտել է իր մոտ,
 Իր սուրբ աղոթքով, կամքով վերինի,
 Փոխել է իսկույն, դարձրել աղավնի,
 Բաց պատուհանից թողել ամենքին,
 Թըռցրել դեպ իրենց լեռները կրկին,
 Ու հիմի վանքում էլ չըկա ոչ ոք,
 Ինքն է աղոթում մենակ, ծընկաշոք:

За сто тысяч их в малый скит вошло,—
 Не наполнился и один притвор.
 Удивляется басурманский вор
 Диву дивному, сторожам кричит,
 Новых пленников отпускать велит.
 Тучей люд валит, в церковь вваливает,—
 За тьму темь число переваливает:
 Все не полон скит, все гостей зовет;
 А людской поток плывет, да плывет.
 Уж и в третий раз Ленк-Тимур кричит,
 Остальной полон распускать велит.
 Идут задние, и — за рядом ряд —
 Все прошли во храм. Одичалый взгляд
 Водит лютый враг до окружных гор:
 Пленных нет, как нет. И все пуст собор.
 Ужаснулся хан: «Это явь иль бред?
 Обыскать весь скит! Разыскать их след!»
 Входят бирючи во святой притон:
 Там Ован один; на коленях он,—
 Очи ввысь вперил,— словно в землю врос;
 Борода влажна от обильных слез.
 Сколько в малый скит ни вошло армян.
 Обернул их всех в голубей Ован,—
 Умолил на то благодать с небес,—
 И в родимый дол, и в родимый лес
 Выпускал он птиц на живой простор:
 Все в уют ушли неприступных гор.
 Упорхнули все — и сполох утих,
 И стоит, один, на молитве мних.

Արևելյան ավանդություն

Հին արևելքում, մի հին քաղաքում
Ժուկով մի ջահել աղջիկ էր ծաղկում:
Հարուստ էր հերը վալում սիրունի,
Անհուն գանձի տեր ու շատ անվանի:

Բայց սիրո համար խեղճ ու շեն չըկան.
Մի աղքատ տղղա սիրեց աղջրկան,
Աղջիկն էլ նըրան սիրեց կաթոգին,
Եվ ուզում էին լինեն մարդ ու կին.

— Կա թե չըկա,
Նա է, որ նա...

— Չէ՛, որ չէ՛, կանչեց ծընողը փարթամ.
Իմ աղջիկն, ասավ, սև հողին կըտամ
Ու մերկ աղքատին աղջիկ չեմ տալ ես:
Ասավ ու կանգնեց էն լեռ քարի պես:

Բայց սիրո համար քար ու սար չըկան,
Սիրում էր գըծված տղղեն աղջրկան,
Աղջիկն էլ նըրան սիրում կաթոգին,
Եվ ուզում էին լինեն մարդ ու կին.

— Կա թե չըկա,
Նա է, որ նա...

Սաստիկ բարկացավ հարուստն անկոտրում,
Փակեց աղջրկան մեծ աշտարակում
Իր սիրած տղղից ու կյանքից հեռու.

— Թող էսպես, ասավ, մոռնան իրարու:

Բայց սիրո համար փակ ու բանտ չըկան.
Սիրում էր անվերջ տղղեն աղջրկան,
Աղջիկն էլ նըրան սիրում կաթոգին,
Եվ ուզում էին լինեն մարդ ու կին.

— Կա թե չըկա,
Նա է, որ նա...

(Восточное преданье)

Некогда в царстве восточном цвела
Юная дева, резва, весела,
Краше всех сверстниц красую лина,
Радость и гордость вельможи-отца.
Только, зная, сердцу не писан закон:
В дочь властелина безродный влюблен:
Дева любовью ответной горит;
«Он — мой избранник», — отцу говорит, —
«Он, не другой —
Суженый мой!»

Крикнул вельможа: «Тому не бываты!
Легче мне в землю тебя закопать!
Нищего зятем назвать не хочу,
В крепкую башню тебя заточу».
Камень, скала он... Что страсти скала?
Юноше дева тем боле мила,
Нежностью пылкой невеста горит;
«Он — мой желанный», — отцу говорит, —
«Он, не другой —
Суженый мой!»

Деспот угрюмей, чем хмурая ночь,
В тесную башню сажает он дочь:
«С милым в разлуке, вдали от людей,
Влажь с нее схлынет. Остынет он к ней...»
Нет для любви ни стен, ни замка;
Лишь распяляет желанье тоска,
Страстью дева в затворе горит;
«Он — мой любимый, — отцу говорит, —
«Он, не другой —
Суженый мой!»

Տեսավ իր ձեռքին ոչ մի ձար չըկար,
Համառ հարուստը հերսից խելագար,
Իրեն աննըման պավակը միջին,
Կըրակի մատնեց աշտարակն էն հին:

Բայց սերը որտեղ հըրդեհ է ձրգել,
Ինչ անի էնտեղ հըրդեհը մեկ էլ:
Ու թե՛ թոցերի սաստկության միջում
Աղջիկն էրվելով ճըչում էր, կանչում.

— Կա թե չըկա,
Նա է, որ նա...

Ու էրվեց հիմքից աշտարակն ահեղ,
էրվեց նըրա հետ էն սիրունն անմեղ,
Հող-մոխիր դարձավ: Իր սիրտը մենակ
Չէրվեց հըրաշքով ու սառ մոխրի տակ
Մընաց կենդանի... էն մոխրի վըրեն
Արտասուք թափեց սիրահար տըղեն
Ու կորա՛վ, գնաց, հեռո՛ւ, շատ հեռու,
Իր օրը լալու, նըրան փընտրելու,
Մենա՛կ, օտա՛ր,
Անմըխիթար:

Ո՛վ քընքուշ գաղտնիք, ո՛վ սիրուն հըրաշք.
էրված աղջըկա սիրտը մոխրի տակ,
Իրեն մոխրի տակ կենդանի էր դեռ —
Ոչ ոք չըգիտեր, ոչ ոք չըգիտեր...

Փամանակ անցավ էս տըխուր դեպքից,
Արցունքով թըրջված էն մոխրի տակից,
էն միշտ կենդանի սըրտից թըղթըղուն
Բուսավ խաշխաշի ծաղիկը սիրուն,
Կարմի՛ր, թեթև՛,
Բայց... սիրտը սև...

Սըզավոր տըղան հուսահատ, թըշվառ
Շըրջում էր մուր աշխարհից աշխարհ,
Չէր գըտնում սակայն կյանքում էլ նըրան.
Ամեն տեղ վիշտն էր սիրածի մահվան,

Дух самовластный осенила тьма;
Сводит гордыня владыку с ума:
Башню, где клад свой ревниво берег,
Мстящей рукою безумец поджег...
Что для любви, что жарче тюрьма?
Ярым пожаром пылает сама!
Узница в душевной темнице горит,
Клятвы обета, сгорая, творит:
«Он, не другой —
Суженый мой!»

Грозная башня сгорела дотла;
В пепел истлела, что прежде цвела.
Только — о, чуда неизвестного дар! —
Сердца живого не тронул пожар...
Стелется горький с пожарища дым;
Юноша плачет над пеплом седым.
Плакал он долго; застыла печаль;
В путь поманила далекая даль...
«Он, не другой —
Суженый мой!»

Нсжная тайна! Под холодной золой
Что содрогнется, — не сердце ль, — порой?
Жаркое сердце в огне спасено;
Только под пеплом сокрыто оно.
Сердца живого из дремлющих сил, —
Словно из корня, что ключ оросил
Слез изобильных, — в таинственный срок
Вырос прекрасный и легкий цветок:
Огненный мак;
Глубь его — мрак...

По чужедальним блуждает краям
Юноша, цели не ведая сам,
Вкруг озираясь, — любимая где?
Милой не видит нигде и нигде!

Որ հար, թե՛ վարթուն, թե՛ քրնի միջում,
Տանջում էր նրբան, անդադար տանջում:
Բայց սիրո համար վերջ ու մահ չըկան.
Տըղի հառաչքը հասավ աղջրկան
Անմահ կյանքում,
Էն աշխարհքում:

Հասավ, ու շարժված, կարոտ, կարեկից,
Թրոավ աղջիկը անմեղ աշխարհքից,
Սիրով ու բույրով, թարմ, անուշահոտ,
Երազով եկավ սիրած տըղի մոտ:
— Լըսի՛ր, իմ սըզվոր, լըսի՛ր ինձ, ասավ.
Իմ մոխրի տակից մի ծաղիկ բուսավ
Ու էն ծաղիկ մեջ իմ սիրտն է, որ կա,
Կարոտ, խենթ սիրտը շահել աղջրկա —
Լիքը սիրով,
Երազներով...

Ուժ ունի իր մեջ նա կախարդական
Ու քաղցր արբեցում էնքա՛ն ու էնքա՛ն...
Քամիր ու խըմիր ուժը էն ծաղիկի,
Նա քեզ կըփըրկի, նա քեզ կըփըրկի...
Մոռացնել կըտա իմ հուր սերն ու ինձ,
Հեռու կըտանի էդ կոպիտ կյանքից,
Ու կապրես անվիշտ և վրձարթ հոգով,
Կըխնդաս ընդմիշտ անթառամ կյանքով
Ազատ հեռվում,
Երազներում...

Ո՛վ սիրուն հըրաշք, ո՛վ քընքուշ գաղտնիք.
Տըղան էն օրից դարձավ երջանիկ:
Հարբած նվիրական էն ծաղիկ ուժով,
Միշտ նոր կարոտով ու նոր աշխուժով,
Իրեն երբեմնի վիշտը մոռացած,
Էս կոշտ ու կոպիտ կյանքից հեռացած,
Ապրում էր ուրախ, ճոխ վայելքներով,
Լե՛ն ու լի սըրտով, անկաշկանդ սիրով
Ազատ հեռվո՛ւմ —
Երազներում...

В грезах о нежной склоняет главу;
Но безнадежность одна наяву.
Верной любви и смерть не конец;
Чувства не гасит небесный венец.
В сный предел
Вздых долетел...

Стон долетел к ней и тронул ее.
Тень покидает жилище свое,
К милому сходит, тоскуя, во сне,
Благоуханной подобна весне.
Молвит: «Внемли, мой печальник, завет!
Вырос над пеплом моим алоцвет.
Девы сожженной он сердце таит,
Жизнью моею тебя упойт.
В соке сгня
Выпей меня!

Неги медвяной, разымчивых чар
Хмель чудотворный, целительный дар
Выжми и выпей пчелой из цветка:
Черная душу покинет тоска,
Так ты спасешься, избудешь печаль.
Смоет земное волшебная даль
Не увядают ее красоты;
Мир и блаженство изведаеть ты —
В тонкой дали
Лучшей земли!..»

Нежная тайна, ты сердцу мила!
Стала скитальца душа весела.
Соком заветным навек опьянен,
Волен, беспечен и мужествен он.
В смене вседневной воскреснет тоска,—
Радость за нею, как рай, глубока.
Прежнее бремя его не долит,
Прежнее пламя его не палит,—
В тонкой дали
Лучшей земли..

(Զուղայի գաղթից)

Հե՛յ, լավ մանրո՛ւք,
Ասե՛ղ, հուլո՛ւնք,
Մատնի՛ք, մարջա՛ն,
Ապարանջա՛ն...
Հա՛վ, ձու բերե՛ք,
Առեք, տարե՛ք,
Խունջիկ-մունջիկ
Հարսն ու աղջի՛կ,
Էժան կըտա՛մ,
Լավը կըտա՛մ...

Էսպես կանչելով՝ փողոցից փողոց,
Իբրև թե չարչի մի թափառական,
Չարչու կերպ մըտած, ինչպես վիշապ օձ,
Անցնում էր ինքը՝ Շահ-Աբաս արքան:

— Հե՛յ, ո՛վ կուպի թել ու ասե՛ղ,
Դուրս եկեք, դո՛ւրս, ինձ մո՛տ, էստե՛ղ...
— Չարչի ախպե՛ր, չարչի ախպե՛ր,
Ասեղ ունի՛ս, էս կողմը բեր:
Կանչեց մի կին՝ հայ գաղթական,
Ու մոտ գընաց չարչին կընկան:
— Օ՛, ի՞նչ ասեղ, իսկն օձի քիստ...
Թոփը մի հաց...
— Վո՛ւյ, թանկ է խիստ...
— Է՛, մի՛ խոսիր, քուրի՛կ, եղպես,
Շահի կյանքը թե կըսիրես:
— Ամա՛ն, հողեմ գլուխը Շահի,
Աստված Շահից հեռու պահի.
Արևդ ապրի, չարչի ախպեր,
Էդ անունը բերան մի՛ բեր:
— Վա՛հ, էքքան էլ չա՛ր լինի մա՛րդ.
Ի՞նչ է արել Շահը ձեզ վատ:—

«Эй, кто не брал?
Бисер, коралл!
Кольцо, браслет,
Любой предмет!
Курят неси,
Меняй, проси!
Все для девиц,
Для молодежи!
За грош товар,
Хорош товар!»

Разносчик кричит, подзывает народ,—
Таких постоянно встречаешь у нас.
Но этот?... — змеей по базару ползет
Торговцем одетый властитель Аббас.

«Иголки, нитки! Эй, кому?
Сюда! Недорого возьму!»
«Браток разносчик! а браток!
Иголки есть? Продай пучок».
И подошел, ускорив шаг,
К армянке-выселенке шах:
«Острее жал. Каков закал!
Пучок — за хлеб».
«Ой, обобрал!..»
«Не спорь, сестрица, о грошах,
Коли тебе твой дорог шах!»
«Да будь он проклят во все дни!
Господь от шаха нас храни!
Живи, разносчик, много лет,
Но шаха поминать не след...»
«И зла же у людей в сердцах!
Что вам дурного сделал шах?»

Գապան թուրքի սըրից փըրկել,
 Չոր Զուղայի քարից պոկել՝
 Բերել է ձեզ առատ Փարիա,
 Աչքն էլ քաղցըր միշտ ձեզ վըրա...
 — Օ՛ֆ, հերիք է, չարչի ախպեր,
 Մի՛ խոսեցնիր ինձ դըրանից:
 Երնեկ դըրա ոտը կոտրեր՝
 Չըգար հաներ մեզ մեր տանից:
 Եկավ վարար հեղեղի պես,
 Զարկեց մեր շեն, մեր լի Զուղան,
 Ոչ աստըծուն նայեց, ոչ մեզ,
 Սըրբեց բերավ ողջ տեղահան:
 Թող արինք փակ մեր տուն ու ժամ,
 Բանալիներն Արապն ածինք,
 Սարի ուսից վերջին անգամ /
 Ետ նայեցինք ու կանչեցինք.
 «Աստվածածի՛ն՝ Վերին Կաթան,
 Զեզ ամանաթ մեր սուրբ վաթան,
 Ուր որ գընանք մեր վաթանից՝
 Մեզ դարձըրու գերութունից»:
 Աղաչեցինք աղերսելով,
 Ետ շուռ եկանք ու անց կացանք.
 Ծեծով, կոծով, հըրով, սըրով՝
 Ծով Արապի ափը հասանք:
 Արապը ծո՛վ, Արապն ելմա՛ն,
 Դուրս է եկել իր ափերից.
 «Անցե՛ք», եկավ մեզ հըրաման.
 Շահն է հրաման տալիս վերից...
 Ետևը սո՛ւր, առաջը ջո՛ւր,
 Սո՛ւզ, վայնասո՛ւն, իրարանցո՛ւմ,
 Բառաչում են մեծ ու պուճուր,
 Իրար գըրկած՝ գետը լըցվում...
 Էն սև օրը, որ մենք տեսանք,
 Զո թըշնամին թող չըտեսնի...
 Ա՛խ, ե՛րբ պիտի մին էլ տեսնենք
 Մեր անեծքը երկինք հասնի...
 Ու գալիս են չարչու գըլխին

Отвел он турка меч лихой,
 Вас вывел из Джульфы сухой,
 В богатый край переселил,
 Заботой всякой окружил...»
 «Закрой чарчи свой грешный рот,
 О шахе толки прекрати!
 Нагрянул он, угнал народ,—
 Хоть ногу бы сломал в пути!
 По нашим нивам и садам
 Прошел, как паводок весной.
 Не вял Христу, не вял и нам,—
 Всех снял, всех вывел в край чужой,
 Замкнули мы дома, дворы,
 Ключи забросили в Араз.
 Вот обернулись с полгоры
 На край родной в последний раз,
 Моллились: «Богоматерь-свет,
 Ты наши кровы соблюди
 И, где б наш ни терялся след,
 Назад из плена приведи!»—
 Так мы молились, а потом,
 Вновь оглянувшись, побрели
 И под мечом да под кнутом
 Толпой к Аразу подошли.
 Что море, пенится Араз,
 Волну выплескивает вон.
 «Вброд!»— раздается вдруг приказ,
 Самим Аббасом отдан он.
 Там, сзади, меч, тут—бездна вод.
 Рыданья, вопли... Страшный час...
 Стар, млад — все мечутся... И вот,
 Обнявшись, кинулись в Араз.
 Такую страсть переживать
 Не пожелаешь и врагам...
 Да не доносятся, видать,
 Проклятья наши к небесам...»
 И вот изгнанниками вмиг

Կիտվում պանդուխտ, գերի հայեր.
«Անե՛ծք Շահին, իրեն գահին»,
Անիծում են երկինքն ի վեր:
Շուռ են գալիս իրենց բընում
Չարչու աչքերն ըսպառնալի,
Ձեռն ու ոտը դող են լինում,
Ու, սևակնած, հարց է տալի.

— Շահի առջև հապա էնօր
Գոռում էիք միաբերան,
Թե ապրում եք դուք բախտավոր
Ու օրհնում եք թախտն ու իրա՞ն...

— Սուտ էր, ախպե՛ր: Դու մեզնից մեկն՝
Ի՞նչ թաքցրնենք մենք քեզանից,
Բայց մեր սիրտը ո՞նց չըծածկենք
Էն մարդակեր չար գազանից:
Սուտ էր: Ու միշտ, քանի որ կա
Շահ ու գերի, ըստրուկ ու տեր,
Չի լինելու երկրի վըրա
Ոչ շիտակ խոսք, ոչ կյանք, ոչ սեր...

Մոռնչաց չարչին, արեն շրպըրտեց,
Դուրս եկավ տակից Շահ-Աբասն ահեղ,
Նաջաղը ցուաց, իջավ շեշտակի,
Գերի ծերունին փրովեց տեղնուտեղ:
Փրովեց... Ու միշտ, քանի որ կա
Շահ ու գերի, ըստրուկ ու տեր,
Չի լինելու երկրի վըրա
Ոչ շիտակ խոսք, ոչ կյանք, ոչ սեր:

Аббас смущенный окружен.
Мятежный нарастает крик:
«Будь проклят шах и шахов трон!»
Аббас косится, страшен взгляд,
Угроза прячется в глазах,
Колени у него дрожат —
И мрачно спрашивает шах:
«Вы так ли речь вели о нем?
У всех, бывало, на устах:
Мы в счастье, мол, теперь живем,
Благословен Иран и шах!»
«Мы лгали, братец! Ты ведь свой,
Чего нам от тебя таить?
А шах — он хищник, зверь лесной,—
Как сердце перед ним раскрыть?
Доколе шах и пленник есть,
Хозяин и наемник есть,
Не могут на земле процветать
Ни счастье, ни любовь, ни честь».

Взвыл страшно разносчик, отбросил покров,—
Встал шах перед пленными, грозно суров.
Сверкнул ятаган у владыки в руках,
И старец-изгнанник простерся во прах.

Доколе шах и пленник есть,
Хозяин и наемник есть,
Не могут на земле процветать
Ни счастье, ни любовь, ни честь.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բանաստեղծություններ

Գուրբանի երգը	13
Հին օրհնություն	18
Սի՛ր որոնիր	20
Համերգ	20
Կանչ	22
Աստղերի հետ	26
Իմ սերը	26
«Ինձ մի՛ խընդիր, ես չեմ երգի»	28
Կարոտ	28
Հաշտություն	30
Ն. Բարաթաշվիլու դամբանի վերա	32
Այվազովսկու նկարի առջև	32
Հայ ուխտավորին	34
«Եթե մի օր, անո՛ւշ ընկեր»	36
Երկու սև ամպ	36
Ժպտուն աչքեր	38
Անդարձ ծամփորդներ	38
Երկար գիշերներ	40
Տրտմության սաղմուններից, Բ	42
Ինչո՞ւ այդպես	42
Ղու թո ծամփեն	44
Տրտունջ	46
Պանդոստ եմ, քույրի՛կ	48
Սեր նախորդներին	50
Հայոց լեռներում	50
Հայոց վիշտը	52
Սոխակի վիշտը	54
Մանուկն ու ջուրը	56
Կաքավի ողբը	56
«Տաղով եկավ»	62
«Թեպետս բախտը մեզ շատ հարվածեց»	62

Քաղակներ

«Զուն թե արթուն՝ օրիս շատը երազ եղավ, անցկացավ»	66
«Ա՛նց կացա՛ն . . .»	68
«Վերջացավ . . .»	68
«Ո՛ր կորան . . .»	68
«Հիմի բացե՛լ են հանդես»	68
«Յո՛վ է իմ վիշտն, անափ ու խոր»	70

СОДЕРЖАНИЕ

Стихи

Пахарь. Пер. Вяч. Иванов	17
Старинное благословение. Пер. Б. Серебряков	19
Уж не вернуть. Пер. Р. Ивнев	21
Концерт. Пер. Ю. Верховский	21
Призыв. Пер. Н. Кацнельсон	23
Со звездами. Пер. В. Звягинцева	27
Моя любовь. Пер. Р. Ивнев	27
Не проси меня. Пер. Н. Сидоренко	29
Тоска. Пер. Б. Серебряков	29
Примирение. Пер. В. Звягинцева	31
У склепа Н. Бараташвили. Пер. О. Румер	33
Перед картиной Айвазовского. (Экспромт) Пер. В. Брюсов	33
Армянскому скитальцу. Пер. С. Шервинский	35
Если время придет и ты. Пер. Н. Адамян	37
Две черные тучи. Пер. И. А. Тхоржевский	37
Улыбающиеся глаза. Пер. Л. Горнунг	39
Странники. Пер. С. Городецкий	39
Долгие ночи. Пер. Р. Ивнев	41
Из псаломов печали Б. Пер. Ю. Верховский	43
Ты почему меня забыл? Пер. Н. Адамян	43
Иди, сестра, своим путем. Пер. Б. Брик	45
Ропот. Пер. Р. Ивнев	47
Сестра, я странник с юных лет. Пер. В. Любин	49
Нашим предкам. Пер. Я. Кейхауз	51
В Армянских горах. Пер. Н. Сидоренко	51
Армянское горе. Пер. В. Брюсов	53
Скорбь соловья. Пер. М. Шагинян	55
Дитя и вода. Пер. В. Звягинцева	57
Плач куропатки. Пер. В. Серебряков	57
Певцом пришел. Пер. Т. Спендиарова	63
На странствия нас судьба обрекла. Пер. Т. Спендиарова	63

Четверостишия

«Во сне ли я, живу ли я? Как сон мои дни ушли». Пер. К. Липскеров	66
«Дни прошли». Пер. Л. Горнунг	69
«Все прошло». Пер. К. Липскеров	69
«Где вы?». Пер. К. Липскеров	69
«Запели песнь любимые». Пер. Б. Серебряков	69
«Море скорби моей глубоко и безбрежно», Пер. К. Липскеров	71
«В сердце загостилась смерть». Пер. К. Липскеров	71

«Քանի՛ մահ կա իմ սըրտում»	70
«Ե՛տ եկե՛ք...»	70
«Հին աշխարհքը ամեն օր»	70
«Ձուր եմ փախչում, ինձ խաբում»	70
«Ո՛վ իմանա՛ ռ՛րը ընկանք»	72
«Երագումըս մի մաքի»	72
«Ինչքա՛ն ցավ եմ տեսել ես»	72
«Քանի՛ ձեռքից եմ վառվել»	72
«Հոգիս՝ տանը հաստատվել»	72
«Ի՛նչ ես թըռչում, խն-դն սի՛րտ»	74
«Իմ սո՛ւր, արթուն ականջում»	74
«Մի հավք զարկի ես մի օր»	74
«Երկու շիրիմ իրար կից»	74
«Ո՛վ է ձեռքով անում, ո՛վ»	74
«Աշնան ամպին ու զամպին»	76
«Կըլթացնում են, արտորում»	76
«Արնելի եղեմներին իջավ պայծառ իրիկուն»	76
«Հե՛լ ագահ մարդ, հե՛լ անհոգ մարդ, միտքըդ երկար, կյանքըդ կարճ»	76
«Ազատ օրը, ազատ սերը, ամեն բարիք իր ձեռքին»	76
«Ո՛ր աշխարհքում ունեմ շատ բան. միտք եմ անում՝ Է՛ս, թե ես»	78
«Կորցրել եմ, ո՛րը գըտնեմ»	78
«Ի՛նչ իմանաս ըստեղծողի գաղտնիքները անմեկին»	78
«Թայամն ասավ իր սիրուհուն,— Ոտըդ ըզգույշ դիր հողին»	78
«Լուռը լուսին քո ժայիսն է իմ երեսին ծառագում»	80
«Առաս, անհատ՝ Աստծու՝ նրման՝ միշտ տեղալուց հոգնել եմ ես»	80
«Ես ջընչում եմ միշտ կենդանի Աստծու շունչը ամենուր»	80
«Արյունայի աղետներով, աղմուկներով ահարկու»	80
«Ամեն անգամ քո տըվածից երբ մի բան ես դու տանում»	80
«Հազար տարով, հազար դարով առաջ թե ետ, ի՛նչ կա որ»	82
«Բարձր է հնուց աշխարքն Հայկոց ու Մասիսը երկեսողետ»	82
«Կյանքս արի հըրապարակ, ուղի կոխան ամենքի»	82
«Իմ կընունքին երկինքը՝ ժամ, արևը՝ շահ սըրբազան»	82
«Աղբյուրները հընչում են ու անց կենում»	84
«Տիեզերքում աստվածային մի ծամփորդ է իմ հոգին»	84
«Էնքան շատ են ցավերն, ապերն իմ սըրտում»	84
«— Ես է, որ կա... Ճիշտ ես ասում. թաքող բե՛ր»	84
«Հե՛լ ծամփանե՛ր, ծամփանե՛ր»	86

Պոեմներ

Մարոն	88
Լոռեցի Մաքոն	100
Հառաչանք	112
Անուշ	134

«Ко мне». Пер. К. Липскеров	71
«В мир входят люди каждый день». Пер. К. Липскеров	71
«Пускаться в бегство? Тщетный труд». Пер. О. Румер	71
«Кто знает куда мы пришли». Пер. К. Липскеров	73
«Мне во сне одной овцой». Пер. О. Румер	73
«Сколько боли видел я». Пер. К. Липскеров	73
«Я мирской рукой зажжен». Пер. О. Румер	73
«Для души вышелся дом». Пер. К. Липскеров	73
«Когда осенний грустный вид». Пер. К. Липскеров	77
«Мой чуткий слух в ночи не спит». Пер. К. Липскеров	75
«Я птицу в небе ранил раз». Пер. О. Румер	75
«Две могилы, как соседи молчаливые, легли». Пер. С. Городецкий	75
«Кто взмахнул рукой, маня». Пер. К. Липскеров	75
«Когда осенний грустный вид». Пер. К. Липскеров	77
«Порхают жаворонки, взмах». Пер. К. Липскеров	77
«Там на эдемские сады прозрачный падает закат». Пер. К. Липскеров	77
«Кичливый, жадный человек, твой долог ум, жизнь коротка». Пер. К. Липскеров	77
«Свободен день, вольна любовь, и всем добром владеет он». Пер. К. Липскеров	77
«В котором же мире больше добра у меня». Пер. К. Липскеров	79
«Я потерял, о, как найти». Пер. Б. Серебряков и С. Городецкий	79
«Как тайну бога распознать?». Пер. К. Липскеров	79
«Хаям возлюбленной сказала. Пер. К. Липскеров	79
«Лунный луч—твоя улыбка». Пер. С. Городецкий	81
«Я щедрый, неумный я, я расточать себя устал». Пер. К. Липскеров	81
«Дыхание бога вдыхаю: он дышит во всем». Пер. К. Липскеров	81
«Глянь! С Запада рабы машин и золота бегут кровавой». Пер. О. Румер	81
«Ах всякий раз, как от того». Пер. К. Липскеров	81
«Без счета веков впереди или в прошлом». Пер. К. Липскеров	83
«В стране армян, как великан, стоит Масис могучий». Пер. О. Румер	83
«Жизнь в арену превратил». Пер. К. Липскеров	83
«На крестинах моих день—факелом был». Пер. К. Липскеров	83
«Родник течет и протечет». Пер. К. Липскеров	85
«По миру всежаждущей путницей бродит душа». Пер. К. Липскеров	85
«Немало развалин былого в сердце моем». Пер. К. Липскеров	85
«Ну, вот и все...». Пер. К. Липскеров	85
«О, дороги мои, о, пути». Пер. К. Липскеров	86

Պոետն ու Մուսան	190
Սասունցի Դավիթը	212
Թմկաբերդի առումը	274

Լեգենդներ և բալլադներ

Յունն ու կատուն	298
Անբախտ վաճառականներ	304
Ախրամար	312
Անիծած հարսը	316
«Պողոս-Պետրոս»	322
Արծիվն ու կաղնին	326
Փարվանա	328
Լուսավորչի կանթն	338
Չարի վերջը	340
Մի կաթիլ մեղրը	350
Աղավնու վախքը	360
Ազգա սիրտը	366
Թագավորն ու չարչին	372

Поэмы

Маро. Пер. М. Гальперин	89
Лореди Сако. Пер. М. Гальперин	101
Стенание. Пер. Б. Серебряков	113
Ануш. Пер. В. Державин	135
Поэт и Муза. Пер. О. Румер.	191
Давид Сасунский. Пер. С. Шервинский	213
Взятие Тмкаберда. Пер. П. Антокольский	275

Легенды, баллады

Пес и кот. Пер. С. Маршак	299
Злосчастные купцы. Пер. В. Звягинцева	305
Ахтамар. Пер. К. Бальмонт	313
Проклятая невестка. Пер. А. Гатов	317
Погос-Петрос. Пер. Вяч. Иванов	323
Орел и дуб. Пер. В. Звягинцева	327
Парвана. Пер. К. Симонов	329
Лампада просветителя. Пер. В. Брюсов	339
Конец зла. Пер. В. Звягинцева	341
Капля меда. С. Маршак	351
Голубиный скит. Пер. Вяч. Иванов	361
Сердце девы. Пер. Вяч. Иванов	367
Шах и разносчик. Пер. С. Шервинский	373

Հոգիանենես Թումանյան

ԲԱՆԱՍՏԵՂՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԶԱՌՅԱԿՆԵՐ, ՊՈԵՄՆԵՐ,
ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ ԵՎ ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ

Ованес Туманян
СТИХИ, ЧЕТВЕРОСТИШИЯ, ПОЭМЫ, ЛЕГЕНДЫ И БАЛЛАДЫ

Միջին և բարձր տարիքի
դպրոցականների համար

*Для среднего и страшего
школьного возраста*

Խմբագիրներ՝ Օ. Հ. Պապույան, Ն. Ռ. Արարյան
Նկարիչ՝ Վ. Զ. Մանդակունի
Գեղ. խմբագիր՝ Բ. Վ. Մազմանյան
Տեխն. խմբագիր՝ Ռ. Ե. Ախիրյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ա. Մ. Զոչարյան

ИБ № 2101.

Հանձնված է շարվածքի 4.07.1935 թ.: Ստորագրված է տպագրության
5.03.1936 թ.: Թուղթ՝ № 3: Ֆորմատ՝ 84×108^{1/32}: Տպագրությունը՝ բարձր:
Տառատեսակը՝ «Ուպրոցական»: Հրատ. 16,8 մամ.+0,33 ֆ., տպ. 12,0
մամ.+0,13 ֆ., պայմ. 20,16 մամ.+0,22 ֆ., տպ. 20,5 գուն. թ. օտ.:
Տպաքանակ՝ 50 000: Պատվեր՝ 1430: Գինը՝ 65 կոպ.:
«Լույս» հրատարակչություն, Կիրովի փ. 19ա:
Издательство «Луйс», ул. Кирова, 19-а.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի անտրի գոր-
ծերի պետական կոմիտեի Հակոբ Մեղապարտի անվան պոլիգրաֆկոմբի-
նատ, Երևան—9, Տերյան 91:

Полиграфкомбинат им. Акопа Меганарта Госкомитета Арм. ССР
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, Ереван-9,
ул. Теряна, 91.

Ըսն աշխարհքը ամէն օր
Հապար մարդ է մրտնու՛մ նոր,
Հապար տարփան փորձն ու գործ
Մսկրափում է ամէն օր:

В мир вхо́дят люди ка́ждый день
Прохо́дят люди, словно тень.
Ты́сячелетние дела
Мы начинаем ка́ждый день.

